

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η κόρη στο έργο του Αισχύλου»

“The daughter in Aeschylus’ plays”

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ Β. ΤΣΕΤΣΟ

ΡΟΔΟΣ, ΜΑΪΟΣ, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΧΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΤΣΕΤΣΟ

A.M.: 4372020039

«Η κόρη στο έργο του Αισχύλου»

“The daughter in Aeschylus’ plays”

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΟΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΠΑΠΑΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, ΜΙΚΕΛΑΚΗ ΜΑΡΙΑ

ΡΟΔΟΣ, ΜΑΪΟΣ, 2022

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Αρχαίο θέατρο: εκπαιδευτικές και φιλολογικές προσεγγίσεις» θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου κ. Σπύρο Συρόπουλο για την εμπιστοσύνη και την στήριξη του κατά την εκπόνηση της παρούσας προσπάθειας. Η ολοκλήρωση αυτής θα ήταν αδύνατη, χωρίς την υποστήριξη και την καθοδήγησή του. Θα ήθελα επίσης να τον ευχαριστήσω για τον ζήλο και την πηγαία αγάπη για το αντικείμενο διδασκαλίας του καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, αποτελώντας ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης και αναζήτησης.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω του καθηγητές Παπά Θεόδωρο και Μικεδάκη Μαρία, για την άψογη συνεργασία μας κατά την διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας του προγράμματος, καθώς και για την συμβολή και την συμπαράστασή τους στην παρούσα προσπάθεια.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	
Ευχαριστίες	2
Περίληψη	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΟΝ 5 ^ο αι. π.Χ.	9
1.1 Η κυριότητα της γυναίκας της κλασικής Αθήνας	9
1.2 Ο θεσμός του γάμου και ο ρόλος της γυναίκας	13
1.3 Ο θεσμός της <i>ἐπικλήρου κόρης</i>	16
1.4 Αθηναϊκό πρότυπο γυναίκας και συζύγου του 5 ^{ου} αι. π.Χ.....	19
2. Η ΚΟΡΗ ΣΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟΣ: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ	24
2.1 <i>Ίκετίδες</i> : Δαναΐδες	24
2.1.1 Οι κόρες του Δαναού.....	25
2.1.2 Η άρνηση του γάμου: το «αβέβαιο» κίνητρο	26
2.1.3 Το αντρικό - πατρικό πρότυπο: Δαναός, Πελασγός, Δίας.....	32
2.2 <i>Προμηθεύς δεσμώτης</i> : Ωκεανίδες.....	36
2.2.1 Είσοδος χορού	36
2.2.2 Η σταδιακή «ενηλικίωση» των Ωκεανίδων.....	37
2.2.3 Η ολική μεταστροφή του χαρακτήρα των Ωκεανίδων	40
2.3 Ωκεανίδες και Δαναΐδες: οι επικλήσεις στον Δία	43
3. Η ΚΟΡΗ ΣΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ: ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ	51
3.1 <i>Ἐπτά ἐπί Θήβας</i> : Αντιγόνη	51
3.2 <i>Ἀγαμέμνων</i> : Ιφιγένεια.....	58
3.3 <i>Ίκετίδες και Προμηθεύς δεσμώτης</i> : Ιώ.....	65
3.3.1 Ιώ και Πελασγός.....	65
3.3.2 Ιώ και Δίας.....	67
3.3.3 Ιώ και Δαναΐδες	71
3.3.4 Η εμφάνιση της Ιούς στον <i>Προμηθεά δεσμώτη</i>	73
3.3.5 Η συμβολή της Ιούς στην τραγική πλοκή	76
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	79
ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	85

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί μια προσπάθεια ανάδειξης του χαρακτήρα και του ρόλου της κόρης όπως αυτός διαφαίνεται στις τραγωδίες του Αισχύλου. Μελετώντας την παραγωγή του ποιητή, επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε τις ανύπαντρες κόρες των τραγωδιών του, μέσω της δραματική πλοκής και των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα στην ποίηση του δραματουργού. Απαραίτητη κρίθηκε η μελέτη των νόμων και των θεσμών που επικρατούν στην Αθήνα του 5ου αι. π.Χ., ώστε να κατανοήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο την πραγματικότητα της εποχής και τις συνθήκες κατά τις οποίες ο Αισχύλος συνθέτει το ποιητικό του έργο.

Η κόρη στον Αισχύλο συμμετέχει ενεργά στα δρώμενα, κινείται και αποφασίζει, υποκινούμενη από την φυσική της προδιάθεση και την καθεστηκυία τάξη που υποδεικνύει την θέση που οφείλει να τηρεί στην πόλη. Η τήρηση του μέτρου αποτελεί απαραίτητη αρετή, τόσο για την Αθήνα όσο και για τον Αισχύλο, ενώ η υπέρβασή του τιμωρείται αυστηρά. Δεδομένου του διδακτικού ρόλου του αρχαίου θεάτρου, ο ποιητής προβάλλει τις τραγικές συνέπειες που υφίσταται η πόλη, όταν οι πολίτες υπερβαίνουν την καθορισμένη θέση που οφείλουν να κατέχουν στην κοινωνία. Οι συνέπειες είναι ακόμη πιο οδυνηρές, όταν η υπέρβαση πραγματοποιείται από τις ανύπαντρες κόρες της πόλης. Στις τραγωδίες του Αισχύλου αντικατοπτρίζεται η εμπιστοσύνη του ποιητή στις αξίες και τα ιδεώδη της δημοκρατικής Αθήνας, ενώ παράλληλα οι πρωταγωνίστριές του καλούνται να τηρήσουν την θέση που τους υποδεικνύει η πόλη των Αθηνών.

Από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν τον ποιητή και διαφαίνονται μέσω της παραγωγής του, είναι η απόδοση δικαιοσύνης. Στην μελέτη μας, επικεντρωθήκαμε στα ζητήματα δικαίου και αμφισβήτησης που προκύπτουν από την απόδοση αυτής στις παρθένες πρωταγωνίστριες του Αισχύλου. Οι ανθρώπινες αποφάσεις καθορίζουν, σύμφωνα με τον ποιητή, τις αποφάσεις των θεών και των ανθρώπων, και δικαίως δέχονται τις επιπτώσεις των επιλογών τους. Τα διλήμματα, όμως, που εγκλωβίζουν τις πρωταγωνίστριες είναι σύνθετα και αδιέξοδα, καθιστώντας τις έντονα τραγικές προσωπικότητες.

Abstract

The present thesis is an attempt to highlight the character and role of the daughter as it appears in the tragedies of Aeschylus. Studying the poet's production, we tried to sketch the unmarried daughters of his tragedies, through the dramatic plot and the events that take place in the poetry of the playwright. It was deemed necessary to study the laws and institutions that prevail in Athens of the 5th c. BC, in order to understand as much as possible the reality of the time and the conditions in which Aeschylus composes his poetic work.

The daughter in Aeschylus actively participates in the events, moves and decides, motivated by her natural predisposition and the established order that indicates the position she must hold. Observance of the measure is a necessary virtue, both for Athens and for Aeschylus, while exceeding it is severely punished. Given the didactic role of the ancient theater, the poet highlights the tragic consequences that the city suffers when citizens exceed their specified position in society. The consequences are even more painful when the excess is carried out by the unmarried daughters of the city. The tragedies of Aeschylus reflect the poet's confidence in the values and ideals of democratic Athens, while at the same time his protagonists are called to observe the position indicated to them by the city of Athens.

One of the most important issues that occupied the poet and emerges through his production is the delivery of justice. In our study, we focused on issues of law and dispute arising from its attribution to the virgin protagonists of Aeschylus. Human decisions determine, according to the poet, the decisions of gods and men, and rightly accept the consequences of their choices. The dilemmas, however, that trap the protagonists are complex and dead-end, making the characters extremely tragic.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αισχύλεια σύνθεση αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και παραγωγής για πολλούς ερευνητές του αρχαίου θεάτρου. Η διαπλοκή των γεγονότων και η σκιαγράφηση των χαρακτήρων του ποιητή αποδίδουν τις συνθήκες και τα πρότυπα της εποχής δράσης του Αισχύλου, καθιστώντας την παραγωγή του πόλο έλξης και ενδιαφέροντος. Ο Αισχύλος, αν και έχει χαρακτηριστεί «κλασικός» και πιστός ακόλουθος των θεσμών της δημοκρατικής Αθήνας, δεν παύει να λειτουργεί ως γνήσιος δημιουργός, εκθέτοντας τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς του για το δικαίκο σύστημα της πόλης και την καθεστηκυία τάξη, προβάλλοντας παράλληλα την σημασία της δικαιοσύνης και της απόδοσής της.

Οι πρωταγωνιστές του Αισχύλου χαρακτηρίζονται για τη τραγικότητα της κατάστασης στην οποία βρίσκονται και τα διλήμματα που τους εγκλωβίζουν και τους οδηγούν σε δυσάρεστες επιλογές. Δέσμιοι των συνθηκών, καλούνται να επιλέξουν τον δύσκολο δρόμο της αρετής και της σύνεσης, χωρίς αυτό πάντα να είναι εφικτό. Η τελική επιλογή όμως είναι δική τους και οφείλουν πάντα να τηρούν το μέτρο που επιβάλλει η θέση και ο ρόλος που κατέχουν στο κοινωνικό πλαίσιο. Οποιαδήποτε προσπάθεια υπέρβασης του μέτρου αυτού, οδηγεί στην πτώση και στην κατάρρευση τον εκάστοτε οίκο, ενώ παράλληλα κλυδωνίζει την πόλη. Η δικαιοσύνη που επιβάλλεται στις τραγωδίες του ποιητή, αποδίδεται βάσει θεϊκού αλλά και νομικού πλαισίου. Η ταραχή που προκαλείται από την αμφισβήτηση της καθεστηκυίας τάξης, θέτει σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή της πόλης και πρέπει να αναιρεθεί για να επέλθει ισορροπία. Ο Αισχύλος, έχοντας γνωρίσει την αίγλη της δημοκρατικής Αθήνας, δεν αμφισβητεί τις παραδεδεγμένες αρχές της πόλης. Πιστός στους νόμους και το θεϊκό δίκαιο που τη διέπουν, αποδίδει δικαιοσύνη μέσω του Δία και των εκπροσώπων του.

Μελετώντας την παραγωγή του Αισχύλου δεν μπορούμε να παραβλέψουμε την προβολή των γυναικείων χαρακτήρων. Οι γυναίκες των τραγωδιών του ποιητή, ως «εργαλεία», τοποθετούνται στη βάση της δραματικής πλοκής, για να επιβεβαιώσουν την ανδρική κυριαρχία¹. Αποκλίνοντας από το μέτρο και τη θέση που οφείλουν να έχουν, οι γυναίκες του Αισχύλου, προκαλούν προβλήματα στην κοινωνική συνοχή, διαταράσσοντας την ισορροπία. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στις ανύπαντρες, παρθένες

---

¹ Mossmann, 2010, σ. 506.

κόρες και στη στάση που οφείλουν να τηρούν. Ξεπερνώντας τα όρια του μέτρου που θέτει το ίδιο το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, η κόρη στον Αισχύλο, θέτει σε κίνδυνο την πόλη στην οποία ζει. Οι επαναστατικές κινήσεις των γυναικών και η προσπάθειά τους να ξεπεράσουν την περιορισμένη τους θέση, όπως θα εντοπίζαμε στον Σοφοκλή και τον Ευριπίδη, δεν βρίσκουν αντίκρισμα στον Αισχύλο. Η τήρηση του μέτρου αποτελεί την βασική αρχή της διδασκαλίας του, ενώ η επιβολή της δικαιοσύνης προϋποθέτει την επαναφορά της κοινωνικής τάξης και αρμονίας. Ως γνήσιος δημιουργός, ο Αισχύλος συνθέτει με την φαντασία του ένα ουτοπικό δημοκρατικό σύστημα, εντελώς διαφορετικό από το υπάρχον, στο οποίο ακούγονται οι φωνές όλων των κοινωνικών στρωμάτων². Ο ρόλος όμως που καλούνται να παίξουν και η θέση που οφείλουν να τηρήσουν στην πόλη είναι συγκεκριμένος: οποιαδήποτε απόκλιση θα τιμωρηθεί.

Η θέση της γυναίκας στην εποχή σύνθεσης του ποιητή είναι συγκεκριμένη, και σαφώς περιορισμένη. Η δράση της τοποθετείται αποκλειστικά στα πλαίσια του οίκου, απέχοντας από οποιαδήποτε συμμετοχή στα πολιτικοκοινωνικά δρώμενα. Την εκπροσώπηση και την ευθύνη των πράξεων της κατέχει ο πατέρας της ή ο κηδεμόνας της, καθιστώντας την νομικά «ανήλικη». Στην Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. όμως, η θέση που κατέχει η γυναίκα δεν αμφισβητείται, θεωρείται δεδομένη και αποδεκτή από το κοινωνικό σύνολο της εποχής. Οι κόρες των τραγωδιών του Αισχύλου, όπως η Αντιγόνη, οι Δαναΐδες και οι Ωκεανίδες, που αποκλίνουν από την στερεοτυπική θέση που οφείλουν να τηρούν, προκαλούν εντύπωση και έκπληξη στο αθηναϊκό κοινό. Την ταραχή αυτή έρχεται να διορθώσει ο Αισχύλος με την τιμωρία αυτών, για τον παραδειγματισμό της ίδιας της πόλης. Κάθε αποκλίνουσα από το μέτρο συμπεριφορά πρέπει να τιμωρηθεί, ώστε να αποτελέσει παράδειγμα προς αποφυγήν για τους Αθηναίους πολίτες του 5^{ου} αι. π.Χ. .

Στην παρούσα εργασία, θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την θέση που κατέχει η κόρη στις τραγωδίες του Αισχύλου, τόσο στην διαπλοκή των γεγονότων, όσο και στην απόδοση της θείας δικαιοσύνης, συγκρίνοντας τις με την κατάσταση που επικρατούσε στην πόλη. Αρχικά, θα παραθέσουμε το νομικό πλαίσιο, όπως αυτό διασώζεται από τις ιστορικές πηγές, που κατοχυρώνουν την θέση της κόρης στον οίκο και στην πόλη, στις διατάξεις που αναφέρονται στη θέση της κόρης και την

---

² Easterling, 2020, σ. 158.

εκπροσώπησή της από τον εκάστοτε κύριό της, καθώς επίσης και στους νόμους που αφορούν την προστασία της. Παράλληλα, θα προσπαθήσουμε να συνθέσουμε το πρότυπο της Αθηναίας κόρης της εποχής του ποιητή, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί στη συνείδηση των πολιτών της Αθήνας. Στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε τον ρόλο και τη στάση που διατηρούν οι παρθένες κόρες των μεγάλων αθηναϊκών οίκων, όπως σκιαγραφούνται από τον ποιητή. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, θα διακρίνουμε την επεξεργασία μας σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο, βάσει της θέσης που κατέχει η «κόρη» στις τραγωδίες του ποιητή. Σε συλλογικό επίπεδο, θα ασχοληθούμε με τις τραγωδίες *Ίκέτιδες* και *Προμηθεύς δεσμώτης*, με την ανάδειξη του ρόλου του χορού των Δαναΐδων και των Ωκεανίδων, αντίστοιχα. Σε ατομικό επίπεδο, θα στηρίζουμε την μελέτη μας στην παρουσίαση της Αντιγόνης στην έξοδο των *Έπτά επί Θήβας*, της Ιφιγένειας, ως κίνητρο της δολοφονίας του πατέρα της από την σύζυγό του, στον *Αγαμέμνονα*, και της Ιούς όπως αναδεικνύεται στον *Προμηθέα* και στις *Ίκέτιδες*. Τέλος, θα εξάγουμε τα συμπεράσματά μας βασισμένα στην ανάλυση που παραθέσαμε, έχοντας υπόψιν το πλαίσιο της εποχής και της ιδεολογίας του Αισχύλου, όπως φανερώνεται από την δραματική του παραγωγή.

1. Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΟΝ 5^ο αι. π.Χ.

Προσπαθώντας να πλησιάσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο την ιδεολογική συγκρότηση του Αισχύλου και τον τρόπο που εκείνος αποτυπώνει τον ρόλο της κόρης στα έργα του, κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε στο νομικό και εθμικό πλαίσιο που περιλαμβάνει διατάξεις που ορίζουν την θέση της γυναίκας της Κλασικής Αθήνας. Αρχικά, θα μελετήσουμε τον ρόλο αυτής στο πλαίσιο του πατρικού της οίκου και τα ζητήματα κυριότητας που προκύπτουν κατά τη διαμονή της εκεί. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στο νομικό πλαίσιο που ορίζει τη διαδικασία και την λειτουργία του γάμου, καθώς επίσης θα αναλύσουμε και τον θεσμό της *ἐπικλήρου κόρης* και τα ζητήματα που προκύπτουν σε έναν οίκο, όταν δεν υπάρχουν νόμιμοι άρρενες διάδοχοι.

1.1 Η κυριότητα της γυναίκας της κλασικής Αθήνας

Στην Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. τόσο η γυναικεία φωνή όσο και η γυναικεία παρουσία είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Η γυναίκα στην δημόσια ζωή νοείται ως ανήλικη σε όλα τα στάδια της ζωής της, χωρίς να έχει κανένα πολιτικό δικαίωμα, χωρίς να ψηφίζει ούτε να κατέχει κάποια διοικητική θέση στην αθηναϊκή δημοκρατία³. Όπως τα παιδιά, έτσι κι εκείνη, δεν μπορούσε να ενεργεί ανεξάρτητα παρά μόνο υπό την σκέπη του εκάστοτε κυρίου – κηδεμόνα της⁴. Τον ρόλο αυτό αναλαμβάνει αρχικά ο πατέρας ή, στην περίπτωση πρόωρου θανάτου του πατέρα, ο αδερφός της, και στη συνέχεια ο σύζυγός της. Είναι απολύτως ξεκάθαρο ότι, όπως τα παιδιά, έτσι και οι γυναίκες δεν είχαν κανένα πολιτικό δικαίωμα, ούτε μπορούσαν να διαφωνήσουν ή να εκφέρουν άποψη σχετικά με αυτά. Όσον αφορά το νομικό πλαίσιο, οι γυναίκες της κλασικής Αθήνας κατείχαν και διεκδικούσαν τα δικαιώματά τους μέσω της εκπροσώπησης από τον εκάστοτε κύριό τους⁵.

Μεγάλη εντύπωση προκαλεί η αποφυγή αναφοράς των ονομάτων των Αθηναίων γυναικών στους ρητορικούς λόγους που μας διασώζονται. Στους δικανικούς λόγους, είναι σύνηθες οι άνδρες να ονοματίζονται, σε αντίθεση με τις γυναίκες οι οποίες αν και είχαν όνομα, αναφέρονται μέσω της σχέσης τους με κάποιον άλλον άνδρα.

---

³ Just, 1989, σ. 13.

⁴ Mossé, 1991, σ. 56.

⁵ MacDowell, 2015, σ. 133.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το χωρίο «*Ἀρίσταρχος γὰρ ἦν, ὃ ἄνδρες, Συπαλίητιος. οὗτος ἔλαβε Ξεναιέτου Ἀχαρνέως θυγατέρα, ἐξ ἧς γίνεταί Κυρωνίδης καὶ Δημοχάρης καὶ ἡ μήτηρ ἡ ἐμὴ καὶ ἄλλη τούτων ἀδελφή*⁶», στο οποίο, ενώ αναφέρονται τέσσερα παιδιά, ονομάζονται μόνο οι ἄρρενες και οι γυναίκες χαρακτηρίζονται από την σχέση που είχαν με αυτούς (*θυγατέρα, μήτηρ, ἀδελφή*). Στους λόγους του Απολλόδωρου, όπως εύστοχα παρατηρεῖ ο J. Gould, αναφέρονται είκοσι γυναίκες σε οκτώ λόγους του (οι δεκατέσσερις από αυτές μόλις στον *Κατὰ Νεαίρας*, ενώ οι δέκα από αυτές είναι εταίρες και οι τέσσερις σκλάβες), ενώ οι αναφορές σε ἄνδρες φτάνουν τις πεντακόσιες εννιά σε τριάντα τρεις λόγους του⁷. Αξίζει να σημειωθεί πως ο ρήτορας, ακόμη κι όταν αναφέρεται στη μητέρα και την αδερφή του, δεν αναφέρει το όνομά της. Ακόμα και σε περιπτώσεις όπου το όνομα της γυναίκας στην οποία αναφέρεται ο ρήτορας είναι απαραίτητο για την αποφυγή παρερμηνεύσεων, δεν αναφέρεται, αλλά επαναλαμβάνεται η σχέση που κατέχει με κάποιον ἄρρενα⁸.

Η αποφυγή της αναφοράς του ονόματος μιας γυναίκας δεν αποτελεί κανόνα. Στον λόγο του Απολλόδωρου *Κατὰ Νεαίρας*, ο ρήτορας αναφέρει το όνομα της ίδιας της εταίρας στην οποία απευθύνει κατηγορίες, στις γυναίκες με τις οποίες συνεργαζόταν⁹, καθώς και στην κόρη της¹⁰. Αντίστοιχα, στον λόγο του Δημοσθένη *Πρὸς Φαίμπιον περὶ Ἀντιδόσεως*, ο ρήτορας αναφέρει το όνομα της μητέρας του αντιπάλου του Φιλόστρατου¹¹, θέλοντας να υποβαθμίσει το κύρος του, αποδεικνύοντας έτσι την ἔλλειψη σεβασμού προς τον συνομιλητή του¹². Ο D. Schaps, λοιπόν, διακρίνει τρεις περιπτώσεις κατά τις οποίες αναφέρονται τα ονόματα γυναικῶν σε ρητορικούς λόγους¹³. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε την ονομαστική αναφορά των εταίρων, γυναικῶν που δεν μπορούν να θεωρηθούν Αθηναίες, κατέχοντας στην συνείδηση των πολιτῶν χαμηλότερη αξιακή θέση. Η δεύτερη περίπτωση αφορά τις Αθηναίες γυναίκες που σχετίζονται με τον αντίπαλο. Ο ρήτορας, όπως στην περίπτωση του Φιλόστρατου, ονοματίζει κάποια γυναίκα συγγενή του αντιπάλου, με σκοπό την πρόκληση δυσaráσκειας. Τέλος, η διάκριση του Schaps ολοκληρώνεται με δημόσια

⁶ Ἰσαῖος, *Πρὸς Ξεναιέτον περὶ τοῦ Ἀριστάρχου κλήρου*, 4.

⁷ Gould, 1980, σ. 45.

⁸ βλ. Schaps, 1977, σ. 324, υποσ. 4 και 5.

⁹ *Κατὰ Νεαίρας*, 19.

¹⁰ ὁ.π., 50.

¹¹ *Πρὸς Φαίμπιον περὶ Ἀντιδόσεως*, 27.

¹² Schaps, 1977, σ. 327.

¹³ ὁ.π., σ. 327-30.

αναφορά του ονόματος των γυναικών με στόχο την τιμητική διάκριση αυτών, μετά τον θάνατό τους. Δεν παρατηρείται η ίδια πρακτική και για τις γυναίκες που βρίσκονταν εν ζωή, καθώς τιμή για εκείνες αποτελούσε η αποσιώπηση του ονόματός τους και η διατήρηση της ήδη υπάρχουσας αφάνειάς τους.

Η κυριότητα του αθηναϊκού οίκου ανήκε εξ' ολοκλήρου και αποκλειστικά στον μεγαλύτερο εν ζωή άρρενα. Ο κύριος του οίκου εκπροσωπούσε όλα τα μέλη αυτού και όφειλε να παρέχει στέγη και διατροφή στα μέλη του οίκου του, ενώ οι υπεξούσιοι αυτού όφειλαν να υπακούν τις βουλές του σε όσα ζητήματα τυχόν προέκυπταν¹⁴. Παράλληλα, εκείνος ήταν υπεύθυνος για οποιαδήποτε πράξη των μελών του οίκου του, νόμιμη ή μη. Σε οποιαδήποτε νομική διαδικασία η γυναίκα, έχοντας το ρόλο είτε της κόρης είτε της συζύγου, εκπροσωπείται από τον κύριο – κηδεμόνα της, καθώς δε νοείται η παρουσία της έξω από το πλαίσιο του οίκου. Δεν μπορούσε, δηλαδή, η ίδια να εκπροσωπήσει τον εαυτό της, καθιστώντας την ουσιαστικά μία ενήλικη «χωρίς φωνή». Ακόμη και στον χώρο του θεάτρου, όπου συναντάμε σε μεγάλο βαθμό γυναικείες πρωταγωνίστριες και «φωνές», οι οποίες υπερασπίζονται τα δικαιώματά τους (π.χ. Δαναήδες) ή ακόμη και τις αποτρόπαιες πράξεις τους (π.χ. Κλυταιμνήστρα), αυτές παρουσιάζονται μέσω της σκέψης και τον λόγο των ανδρών δραματουργών της αρχαιότητας¹⁵. Όλες οι πρωταγωνίστριες του αρχαίου δράματος έχουν φωνή μέσω του στόματος των ανδρών, φιλτραρισμένη πάντα από την ανδρική σκοπιά και νόηση. Δεδομένου ότι οι τραγικοί δημιουργοί ήταν άνδρες, η γυναικεία παρουσία και δράση τοποθετείται επί σκηνής από τους ίδιους, ενώ συνήθως προβάλλονται οι συνέπειες της παραβίασης των ορίων και της θέσης που τους επιβάλλει η κοινωνία. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και στα έργα όπου πρωταγωνιστούν γυναίκες, όλη η εξέλιξη στρέφεται γύρω από ένα δίλημμα, μια απόφαση, στην οποία ένας άνδρας καλείται να επιλέξει¹⁶. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ιφιγένειας, η οποία θυσιάζεται στην βωμό των Αχαιών, εξαιτίας της επιλογής του πατέρα της. Η γυναίκα των τραγωδιών της κλασικής Αθήνας ξεπερνά την γυναικεία της υπόσταση, αυτή που οφείλει να τηρεί, προκαλώντας δυσμενείς συνέπειες στην πόλη, θέτοντας σε κίνδυνο την ίδια και τους πολίτες της.

---

¹⁴ MacDowell, 2015, σ. 133.

¹⁵ Just, 1989, σσ. 1-3.

¹⁶ Zeitlin, 1985, σσ. 4-5.

Εκτός από τη νομική εκπροσώπηση του εαυτού της και των πολιτικών της δικαιωμάτων, η γυναίκα της κλασικής περιόδου στερείται ακόμη και το δικαίωμα της διαχείρισης των περιουσιακών της στοιχείων¹⁷. Σε περίπτωση που ο πατέρας της κόρης πέθαινε, την κηδεμονία της αναλάμβανε ο μεγαλύτερος αδερφός της, ενώ αν δεν υπήρχε γιος του εκλιπόντος, κύριος του οίκου της γινόταν ο κοντινότερος άνδρας συγγενής του πατέρα της. Κατά τις μεταβιβάσεις της κυριότητα, η κόρη ακολουθεί, αλλάζοντας κάθε φορά κηδεμόνα, χωρίς να λαμβάνει ποτέ πρωταγωνιστικό ρόλο στην ίδια της τη ζωή. Η κόρη, αν και είχε δικαιώματα στο εσωτερικό του οίκου της, στην πόλη ήταν απαραίτητο να προστατεύεται από τον κάθε φορά κύριό της, είτε αυτός ήταν ο πατέρας, είτε ο σύζυγος, είτε ο αδερφός της¹⁸. Ο πατέρας παρέμενε κύριος της κόρης του μέχρι εκείνη να παντρευτεί, οπότε περνούσε στην «δικαιοδοσία» του συζύγου της. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τους άρρενες γιους, αποδεικνύοντας για ακόμη μια φορά την διάκριση των τέκνων. Οι νόμιμοι γιοι ενηλικιώνονταν στα δεκαοχτώ έτη, ανεξαρτητοποιούνταν και μπορούσαν να δημιουργήσουν τους δικούς τους οίκους. Ωστόσο, παρέμεναν μέλη του πατρικού τους οίκου, όπου κύριος ήταν ο πατέρας τους. Μετά τον θάνατο αυτού, οι νόμιμοι διάδοχοι όφειλαν να συνεχίσουν τον οίκο του πατέρα τους¹⁹. Όταν οι νόμιμοι γιοί του κυρίου παντρεύονταν μπορούσαν να εντάξουν την σύζυγό τους στον οίκο του πατέρα τους, ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τις κόρες, οι οποίες όφειλαν να εγκαταλείψουν τον πατρικό τους οίκο και να ενταχθούν στον οίκο του συζύγου τους²⁰.

Το δίκαιο της Αθήνας αποδεικνύεται ιδιαίτερα προνοητικό σε αυτά τα ζητήματα και οι διατάξεις του φαίνονται τόσο παγιωμένες και αποδεκτές, ώστε δεν τίθεται ζήτημα γυναικείας διεκδίκησης. Το χαρακτηριστικό αυτό βρίσκεται σε πλήρη εναρμόνιση με τον καίριο ρόλο που κατείχε στη ζωή των Αθηναίων ο οίκος. Κάθε πολιτική πράξη του οικογενειακού δικαίου, στοχεύει πάντα στη διαίωνιση του αθηναϊκού οίκου και συνεπώς την γένεση νόμιμων Αθηναίων διαδόχων από αυτόν, προστατεύοντας τον θεσμό της αυτοχθονίας που τους ένωσε και οφείλεται για την ανάπτυξη της Αθήνας²¹. Μέλη του οίκου ήταν οι γνήσιοι συγγενείς, οι οποίοι μάλιστα αναλάμβαναν και τη συνέχισή του μετά τον θάνατο του κυρίου.

---

¹⁷ MacDowell, 2015, σ. 133.

¹⁸ Biscardi, 2010, σ. 188.

¹⁹ MacDowell, 2015, σσ. 144-5.

²⁰ MacDowell, 2015, σ. 135.

²¹ Griffith - Williams, 2012, σσ. 145-62.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε ότι οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την θέση της γυναίκας στην κλασική περίοδο, απευθύνονται στην πλειοψηφία των γυναικών της αριστοκρατίας και όχι στις γυναίκες των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Στις φτωχές οικογένειες της Αθήνας, οι γυναίκες είχαν περισσότερες ελευθερίες – αλλά και υποχρεώσεις – λόγω της οικονομικής τους ανέχειας, που δεν τους επέτρεπε την απομόνωση²². Έτσι, βοηθούσαν στις αγροτικές εργασίες των συζύγων τους, ενώ άλλες εργάζονταν. Ο Αριστοφάνης, θέλοντας να καυτηριάζει την ταπεινή καταγωγή του Ευριπίδη, αναφέρεται στο επάγγελμα της μητέρας του λέγοντας ότι πουλά χόρτα και λάχανα στις υπαίθριες αγορές²³. Παρά το γεγονός ότι η αναφορά του Αριστοφάνη φαίνεται να αποτελεί απλώς περιπαικτικό σχολιασμό, τέτοιου είδους επαγγέλματα συνηθίζονταν από τις γυναίκες των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων, που δυσκολεύονταν να ανταποκριθούν στις καθημερινές τους ανάγκες. Αποδεχόμαστε λοιπόν, ότι οι γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων, όσον αφορά τα επαγγελματικά τους καθήκοντα, ήταν περισσότερο ελεύθερες από τις αντίστοιχες των ανώτερων οικονομικά στρωμάτων. Στις υπόλοιπες όμως υποθέσεις της πόλης βυθίζονται και εκείνες στην απόλυτη αφάνεια, υπό της σκέπη του κυρίου τους.

1.2 Ο θεσμός του γάμου και ο ρόλος της γυναίκας

Πλήρως εναρμονισμένος με τον πολιτειακό ρόλο της κόρης στην κλασική Αθήνα, είναι ο ρόλος που κατείχε εκείνη στον γάμο. Όταν η κόρη έφτανε σε ηλικία γάμου μπορούσε να παντρευτεί, χωρίς όμως να μπορεί να εκφέρει άποψη για τον μέλλοντα σύζυγό της. Ο πατέρας ή οι άρρενες συγγενείς που κατείχαν την κηδεμονία της κόρης επέλεγαν τον σύζυγο αυτής και συνήπταν, χωρίς να είναι απαραίτητη η συγκατάθεσή της, την *έγγυη*. Πρόκειται για την οικονομική συμφωνία, ένα είδος προφορικού συμβολαίου με μάρτυρες, μεταξύ του συζύγου και του πατρικού οίκου της κόρης²⁴. Αυτή η πράξη ανάμεσα στους δύο οίκους είναι ιδιωτική και δεν παρεμβαίνει η πόλη. Με την *έγγυη* ο πατέρας έδινε ένα χρηματικό ποσό ως προίκα για την κόρη του, για να κατοχυρώσει τον ρόλο της μέσα στον νέο οίκο του συζύγου της²⁵. Το ποσό αυτό, αν και δεν βρισκόταν στην κυριότητα της κόρης, ο σύζυγος όφειλε να το επιστρέψει στον πατρικό της οίκο σε περίπτωση που διαλυόταν ο γάμος. Ωστόσο, καθώς δεν

²² Pritchard, 2014, σ. 186.

²³ Αριστοφάνης, *Αχαρ.* στ.480, *Τππ.* στ. 18.

²⁴ Mossé, 1991, σ. 57.

²⁵ Wolff, 1944, σ. 63.

προβλέπεται νόμος για την τήρηση των παραπάνω, δεν ήταν υποχρεωτική ούτε η τέλεση της έγγυης ούτε η απονομή προίκας στον μέλλοντα σύζυγο²⁶. Με την συνθήκη της έγγυης οι δύο οίκοι εγγυώνται πως όσα παιδιά προέλθουν από αυτόν τον γάμο θα είναι γνήσια. Έτσι, διαχωρίζονται τα νόθα από τα νόμιμα και ο αθηναϊκός οίκος διασφαλίζει την ακεραιότητά του.

Η παρουσία, πόσο μάλλον η άποψη της κόρης, ήταν περιττή για την σύναψη του γάμου. Στον *Δύσκολο* του Μενάνδρου, ο Σώστρατος θέλει να παντρευτεί την αδερφή του Γοργία με την οποία είναι ερωτευμένος, ενώ παράλληλα θέλει να παντρεύει την αδερφή του με τον Γοργία. Ο Σώστρατος φαίνεται να είναι εκείνος που επιλέγει την σύζυγό του, ενώ η αδερφή του, την οποία θέλει να παντρεύει, δεν είναι καν παρούσα στην όλη συζήτηση²⁷. Οι περιπτώσεις όπου η γυναίκα επιλέγει η ίδια τον σύζυγό της είναι περιορισμένες, ενώ οι περισσότερες αφορούν γυναίκες της αριστοκρατικής τάξης. Αξίζει σε αυτό το σημείο να αναφέρουμε τον γάμο της αδερφής του Κίμωνα, Ελπινίκης, η οποία είχε αναπτύξει συναισθήματα για τον σύζυγό της Καλλία²⁸. Παρόλου που δεν υπήρχε νόμος που απέρριπτε τον γάμο ενός γιου εν απουσία της συγκατάθεσης του πατέρα του, δεν υπάρχουν στοιχεία που επιβεβαιώνουν έναν τέτοιο γάμο. Ο γιος πριν τη σύναψη του γάμου φαίνεται ότι επιζητά την *ἐπιβεβαίωσιν* του κύριου του πατρικού του οίκου ακόμη και μετά την ενηλικίωσή του²⁹. Ο κύριος του οίκου, λοιπόν, έχαιρε εκτίμησης και σεβασμού από όλα τα μέλη, ανεξαρτήτως φύλου, και η συγκατάθεση αυτού ήταν σημαντική για όλους.

Για να θεωρηθεί μια κόρη σύζυγος δεν αρκούσε μόνο η τέλεση της έγγυης. Έπρεπε να πραγματοποιηθεί συγκατοίκηση των δύο συζύγων, ώστε η κόρη από γαμετή να γίνει νόμιμη σύζυγος. Η έγγυη, λοιπόν, ήταν το «συμβόλαιο» και ο γάμος, δηλαδή η μεταφορά της γυναίκας στον οίκο του συζύγου, η εφαρμογή του³⁰. Η νόμιμη πλέον σύζυγος εξακολουθεί να είναι ανελεύθερη, έχοντας πλέον ως κηδεμόνα τον σύζυγό της. Αν η κόρη είχε παιδιά και ο σύζυγός της πέθαινε μπορούσε είτε να επιστρέψει στον πατρικό της οίκο και να τεθεί υπό την κηδεμονία του πατέρα ή του αδερφού της, είτε να παραμείνει στον οίκο του αποθανόντος υπό την κηδεμονία των γιών της. Σε

---

²⁶ Wolff, 1944, σ. 68.

²⁷ Μενάνδρου, *Δύσκολος*, στ. 762-842.

²⁸ Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι*: «Κίμων», 4.7.9.

²⁹ Biscardi, 2010, σ. 183.

³⁰ MacDowell, 2015, σσ. 135-6.

κάθε περίπτωση, οι γιοί της παρέμεναν στον οίκο του πατέρα τους με στόχο να τον συνεχίσουν κατά την ενηλικίωσή τους³¹.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως μοναδική στιγμή ελευθερίας και ενηλικίωσης της κόρης την αίτηση αυτής για διάλυση του γάμου. Σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο της εποχής, η σύζυγος όφειλε να παρουσιαστεί αυτοπροσώπως στον επώνυμο άρχοντα κάνοντας αίτηση διαζυγίου. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ιππαρέτης, νόμιμης συζύγου του Αλκιβιάδη, η οποία ενώ αιτήθηκε τη διάλυση του γάμου της, ο σύζυγός της καταπάτησε το νόμο και την οδήγησε βίαια στο σπίτι τους³². Αυτό που προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση στην συγκεκριμένη περίπτωση είναι η αδράνεια των πολιτών που ήταν μάρτυρες³³ στο περιστατικό αυτό, αναλογιζόμενοι μάλιστα την στενή σχέση των Αθηναίων με το νομικό τους σύστημα. Κατά τη διάλυση του γάμου, είτε πρόκειται για επιλογή του ή της συζύγου, η κόρη επιστρέφει στον οίκο του πατέρα της και ο σύζυγος επιστρέφει την έγγυή που έλαβε κατά την σύναψη του γάμου.

Μελετώντας το αθηναϊκό δίκαιο, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί και ο ρόλος του πατέρα στη διάλυση του γάμου της κόρης του. Ο πατέρας και ο αδερφός της κόρης δεν εγκαταλείπουν ποτέ εξ ολοκλήρου την κηδεμονία αυτής, γεγονός που φανερώνεται από τις παρεμβάσεις του πατρικού της οίκου, τόσο στο γάμο όσο και κατά τη διάλυση αυτού. Ένας γάμος, όπως ήδη αναφέρθηκε, μπορεί να διαλυθεί με πρωτοβουλία ενός εκ των δύο συζύγων. Το νομικό πλαίσιο, όμως, προβλέπει τη διάλυση του γάμου από ένα τρίτο πρόσωπο, τον πατέρα της νύφης. Η πρωτοφανής αυτή διάταξη θέλει τον πατέρα να έχει την δυνατότητα να διαλύσει τον γάμο της κόρης του με τη διαδικασία της *ἀφαίρεσις*, που σημαίνει κυριολεκτικά την απομάκρυνση της κόρης από τον συζυγικό οίκο και την επιστροφή της στον πατρικό³⁴.

Σύνηθες φαινόμενο ήταν οι γυναίκες της αριστοκρατίας να νυμφεύονται συγγενείς τους, ώστε να διατηρηθεί η ακεραιότητα του οίκου τους. Μια γυναίκα, συνήθως αριστοκρατικής καταγωγής, μπορούσε λοιπόν να συνάψει γάμο με τον ετεροθαλή ομοπάτριο αδερφό της, τον εξ υιοθεσίας αδερφό, τον θείο ή τον ανιψιό της ή ακόμη

---

³¹ Wolff, 1944, σ. 5.

³² Πλουτάρχου, *Βίοι παράλληλοι: Αλκιβιάδης*, 5.0 -5.2.

³³ Ανδοκίδου, *Κατά Αλκιβιάδου*, 14.

³⁴ Biscardi, 2010, σ. 173.

και με πιο μακρινό συγγενή. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να υπάρξει σχέση αυτής με τον γιο, τον εγγονό, τον αδερφό, τον παππού ή τον πατέρα της, ούτε ακόμη με τον ετεροθαλή ομομήτριο αδερφό της³⁵.

1.3 Ο θεσμός της *έπικλήρου κόρης*³⁶

Το δίκαιο της Κλασσικής Αθήνας αποδεικνύεται ιδιαίτερα λεπτομερές και προνοητικό για τις υποθέσεις κληρονομιάς και διαδοχής του οίκου. Η συνέχιση των οίκων της Αθήνας απασχολούσε εν γένη όλους τους πολίτες, στα πλαίσια των οποίων προέκυπταν Αθηναίοι πολίτες, διαιώνιζοντας έτσι την αυτοχθονία και την χαρακτηριστική «καθαρότητα» της Αθήνας, στην οποία στηρίχθηκε η πόλη³⁷. Υπό την απουσία του κυρίου, ο οίκος διέτρεχε τον κίνδυνο της ερήμωσης, αφού θεωρείτο αδιανόητο να συνεχιστεί χωρίς την παρουσία αυτού, ακόμη κι αν η σύζυγος ήταν εν ζωή. Ο *έρημος οίκος* είχε σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις για το αθηναϊκό πολίτευμα, καθώς έθετε σε κίνδυνο και διασάλευε τον ενωτικό δεσμό της πόλης, την αυτοχθονία. Σε κάθε περίπτωση θεωρείτο τραγικό για την αθηναϊκή κοινωνία να περιπέσει ένας οίκος σε ερήμωση, καθώς οι θρησκευτικές τελετές του «οίκου» θα παραμελούνταν αν δεν υπήρχε άρρεν κληρονόμος.

Για να μην περιπέσει, λοιπόν, ένας οίκος σε ερήμωση, το αττικό δίκαιο προέβλεπε την διαδοχή του από τους γνήσιους γιους του εκλιπόντος κυρίου. Εφόσον υπήρχαν νόμιμοι ενήλικοι γιοί, κανείς άλλος δεν μπορούσε να διεκδικήσει την κυριότητα του οίκου του πατέρα τους³⁸. Στην περίπτωση που υπήρχαν νόμιμοι άρρενες διάδοχοι, αλλά δεν είχαν ενηλικιωθεί, ο επώνυμος άρχων όριζε έναν κηδεμόνα ο οποίος αναλάμβανε την ευθύνη της περιουσίας και την φροντίδα του παιδιού³⁹. Ο κηδεμόνας αυτός ήταν άρρεν και συνήθως ο πιο κοντινός συγγενής από την μεριά του εκλιπόντος κυρίου και ήταν υπεύθυνος για την εξασφάλιση στέγης, τροφής, ένδυσης και παιδείας στα μέλη του οίκου, καθώς επίσης και για την εκπροσώπισή τους σε νομικές υποθέσεις.

---

³⁵ Harrison, 1968, I 21-4.

³⁶ Με τον όρο *κόρη* εννοούμε τη βιολογική σχέση του κοριτσιού με τους γονείς σε όλη τη διάρκεια της ζωής της. Για την ανύμφευτη κόρη χρησιμοποιείται ευρέως ο όρος παρθένος, βλ. Μαργαρίτη, Αικ. 2010. *Ο θάνατος της αγάμου κόρης στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 32-3

³⁷ Griffith - Williams, 2012.

³⁸ MacDowell, 2015, σ. 146.

³⁹ MacDowell, 2015, σ. 147.

Στην περίπτωση, όμως, που ο κύριος του οίκου δεν είχε αποκτήσει γνήσιους γιούς αλλά είχε μόνο κόρη, η διαδικασία διαδοχής αλλάζει άρδην. Όπως ήδη αναδείξαμε παραπάνω, η γυναίκα, είτε ως σύζυγος είτε ως κόρη, θεωρείται ανήλικη. Συνεπώς, δεν μπορεί να διαδεχτεί τον πατέρα της και να συνεχίσει την διαχείριση του οίκου στον οποίο ανήκει. Υπήρχε όμως η προσδοκία της γέννησης ενός νόμιμου διάδοχου από την κόρη του εκλιπόντος κυρίου, ο οποίος δικαιωματικά θα μπορούσε να αναλάβει την διαχείριση του οίκου του παππού του. Μέχρι όμως να γίνει αυτό, ήταν απαραίτητο να αναλάβει τον οίκο ένας άνδρας. Ο νέος αυτός κύριος, αναλάμβανε τόσο την ευθύνη του οίκου και της περιουσίας του, όσο και την ανατροφή της κόρης, η οποία ονομάζεται *ἐπίκληρος*.

Το αθηναϊκό δίκαιο της κλασικής εποχής παρουσιάζεται ιδιαίτερα αναλυτικό και προνοητικό στον θεσμό της *ἐπικλήρου*. Συγκεκριμένα, ο κύριος που αναλάμβανε την κηδεμονία της κόρης και τη διαχείριση του οίκου ήταν ο πιο κοντινός συγγενής (*τόν ἐγγύτατα γένους*) από την μεριά του πατέρα της. Ο συγγενής αυτός όφειλε να παντρευτεί την *ἐπίκληρο*, ώστε να προκύψουν νόμιμοι διάδοχοι του οίκου. Με αυτή τη διάταξη ο νομοθέτης προστατεύει τη μεταβίβαση του κλήρου σε ξένους - σε πολίτες δηλαδή που δεν ανήκουν στον οίκο - , οι οποίοι θα προκαλούσαν προβλήματα στη συνοχή του. Αν εκείνος δεν επιθυμούσε να αναλάβει την ευθύνη αυτή, σειρά είχε ο επόμενος πιο κοντινός συγγενής. Αν η *ἐπίκληρος* ήταν παντρεμένη και δεν διέθετε γιους, όφειλε να χωρίσει και να παντρευτεί τον κοντινότερο άρρενα συγγενή της από την οικογένεια του πατέρα της, ώστε να γεννηθεί απόγονος αυτής και να κληρονομήσει τον πατρικό της οίκο. Αν ο κοντινότερος συγγενής ήταν παντρεμένος όφειλε και αυτός να χωρίσει, ώστε να παντρευτεί την *ἐπίκληρο* κόρη⁴⁰. Αν εκείνη αρνείτο να χωρίσει, ο κοντινότερος *ἀγχιστεύς* είχε υποχρέωση να την απομακρύνει παρά τη θέλησή της από τον συζυγικό οίκο (*ἀφαίρεσις ἐπικλήρου*). Σε αντίθετη περίπτωση, αν η *ἐπίκληρος* δηλαδή ήταν παντρεμένη και είχε γεννήσει γιο, μπορούσε εκείνος να συνεχίσει τον οίκο του παππού του, χωρίς να χρειαστεί να αποδεσμευτεί η μητέρα του από τον γάμο της και την παραμονή της στον οίκο του συζύγου της⁴¹. Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να διευκρινίσουμε ότι για να προκύψει νόμιμος διάδοχος μεταξύ της *ἐπικλήρου* και του συγγενή, ώστε να αποκτήσει τον έλεγχο της περιουσίας του παππού του, ήταν απαραίτητη η σύναψη

---

⁴⁰ MacDowell, 2015, σ. 151.

⁴¹ Biscardi, 2010, σ. 190.

γάμου. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι το νομικό πλαίσιο ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητο και λεπτομερές στις διατάξεις του για την κληρονομιά και τη διαδοχή του οίκου, με απώτερο σκοπό πάντα την διαιώνιση και τη διάσωσή του.

Η επίκληρος κόρη έχαιρε εκτίμησης και αποδοχής από τους συγγενείς της και την πόλη των Αθηνών. Μάλιστα, ήταν δεμένη με την πατρική της περιουσία και είχε απαραβίαστα οικονομικά και κληρονομικά δικαιώματα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που συγγενείς τους επιθυμούσαν διακαώς να την νυμφευτούν, για να καπηλευτούν την πατρική της περιουσία⁴². Για να θεωρηθεί μία κόρη *ἐπίκληρος* είναι απαραίτητο να είναι γνήσιο τέκνο του εκλιπόντος κυρίου. Καμία νόθη κόρη δεν θεωρείτο *ἐπίκληρος* και έτσι δεν μπορούσε ούτε να μεταβιβάσει την περιουσία της στα παιδιά της, ούτε βέβαια διέθετε κανένα δικαίωμα πάνω σε αυτή⁴³. Η επίκληρος, όπως και κάθε άλλη γυναίκα, δεν είχε δικαιώματα στην πόλη. Για τον λόγο αυτό, κάθε Αθηναίος πολίτης μπορούσε να ασκήσει πολιτική δίωξη εναντίον αυτού που ενδεχομένως δεν ανταποκρινόταν στα καθήκοντά του απέναντι στην επίκληρο⁴⁴, η οποία βρισκόταν υπό την προστασία της πόλης. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο νόμος που αποδίδεται στον Σόλωνα⁴⁵, επιβάλλει στον άρρενα συγγενή να έρχεται σε επαφή με την επίκληρο τουλάχιστον τρεις φορές το μήνα, ώστε να γεννηθεί από στην σχέση τους γιος⁴⁶. Ο αθηναϊκός νόμος με αυτόν τον τρόπο προστατεύει την επίκληρο από τον κίνδυνο να παντρευτεί κάποιον που έχει σκοπό να καπηλευτεί την πατρική της περιουσία. Σε περίπτωση που δεν τηρούσε τα παραπάνω, ο άρρενας συγγενής όφειλε να αποποιηθεί την περιουσία και τον γάμο με την επίκληρο και να τον διαδεχτεί ο επόμενος κατά σειρά άρρενας συγγενής⁴⁷. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επίκληρος δεν είχε δυνατότητα επιλογής του συντρόφου της, ούτε φυσικά διέθετε κανένα δικαίωμα στην πατρική της περιουσία⁴⁸. Έτσι, η επίκληρος καθίσταται πιο περιορισμένη από κάθε άλλη γυναίκα της εποχής της, αποδεικνύοντας ότι η γυναίκα του 5^{ου} αι. π.Χ. δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να διαχειριστεί ή ακόμη και να έχει υπό την κυριότητά της περιουσιακά στοιχεία. Παρόλη την εντύπωση που ενδεχομένως προκαλεί στον σύγχρονο αναγνώστη, μία τέτοια μεταχείριση φαίνεται απολύτως εναρμονισμένη με τους

---

⁴² Πλούταρχο, *Βίοι Παράλληλοι: Σόλων*, 20.2.

⁴³ Wolff, 1944, σ. 34.

⁴⁴ Biscardi, 2010, σ. 191.

⁴⁵ Για τον νόμο του Σόλωνα έχει υποστηριχθεί λανθασμένα, σύμφωνα με τον R. Just, ότι στόχο είχε να μην περιπέσει η επίκληρος σε κάποιον μεγάλο ηλικιακά συγγενή.

⁴⁶ Πλούταρχο, *Βίοι Παράλληλοι: Σόλων*, 20.4.

⁴⁷ Just, 1989, σ. 98.

⁴⁸ MacDowell, 2015, σ. 152.

νόμους της εποχής. Οι νομικές διατάξεις που αφορούν την επίκληρο στοχεύουν στην μεταβίβαση της περιουσίας και την διαίωνιση των οίκων της πόλης και όχι στην ευημερία των γυναικών ή του ζευγαριού. Πρωταρχική – και ενδεχομένως αποκλειστική - μέριμνα των νόμων ήταν η προστασία της πόλης και των θεσμών της. Εξαιρέση αποτελεί η επίκληρος που ήταν παντρεμένη και είχε γεννήσει γιούς, η οποία μπορούσε να επιλέξει ανάμεσα στη διάλυση του γάμου της και την επιστροφή της στην πατρική της οικία και στην απονομή της περιουσίας της στους γιους της, ώστε εκείνοι να συνεχίσουν τον οίκο του παππού τους⁴⁹.

1.4 Αθηναϊκό πρότυπο γυναίκας και συζύγου του 5^{ου} αι. π.Χ.

Τα δικαιώματα της γυναίκας του 5^{ου} αι. π.Χ. στην Αθήνα ήταν εντελώς περιορισμένα, ενώ απουσίαζαν πλήρως από την κοινωνική και πολιτική ζωή της πόλης, θυμίζοντας έτσι τη θέση των γυναικών στα χρόνια του ευρωπαϊκού μεσαίωνα⁵⁰. Ο Richter υποστήριξε ότι τον 5^ο αι.π.Χ. τα γυναικεία δικαιώματα έφτασαν το ναδίρ⁵¹, ενώ ο Whibley⁵² αποδέχεται τον όρο «οικειακή φυλάκιση» (domestic imprisonment) για να αποτυπωθεί επ' ακριβώς η γυναικεία μεταχείριση. Η γυναίκα της αριστοκρατικής τάξης μένει απομονωμένη και κλεισμένη στο σπίτι της, απολαμβάνοντας την χαρά του πλούτου του οίκου της. Παρόλου που οι κοινωνικοπολιτικές συναναστροφές της είναι περιορισμένες, η Αθηναία κόρη – σύζυγος ασχολείται αποκλειστικά με την διαχείριση των εσωτερικών υποθέσεων του οίκου, χωρίς να είναι δέσμια. Μπορούσαν να επισκεφτούν τους οίκους άλλων γυναικών, να βοηθήσουν και να γιορτάσουν τον ερχομό ενός παιδιού, ενώ σημαντικός ήταν και ο ρόλος στους στην τέλεση των θρησκευτικών εορτασμών⁵³ (Παναθήναια, Θεσμοφόρια, Λήναια, κ.ά.). Ο κύριος λοιπόν εκπροσωπεί τον οίκο στη δημόσια ζωή και η σύζυγος αυτού φροντίζει για την εσωτερική του λειτουργία. Αυτού του είδους η διάκριση ανδρών και γυναικών αποτελεί κοινό μοτίβο στις χώρες της λεκάνης της Μεσογείου⁵⁴.

Η αποκλειστική ενασχόληση της γυναίκας με τον οίκο διαμόρφωσε το πρότυπο της ιδανικής συζύγου της κλασσικής Αθήνας. Μελετώντας την αρχαία ελληνική γραμματεία συναντάμε αρκετές αναφορές σε αυτό το ιδανικό «προσχέδιο» της

---

⁴⁹ Wolff, 1944, σσ. 49-50.

⁵⁰ Gomme, 1925, σ. 99.

⁵¹ Richter, 1971, σ. 1.

⁵² Whibley, 1905, σσ. 520-523.

⁵³ Pritchard, 2014, σ. 186.

⁵⁴ Cohen, 1989, σ. 3.

γυναικείας φύσης. Ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο του Περικλή αποτυπώνει την δική του εικόνα για τις γυναίκες εκείνης της εποχής, με την χαρακτηριστική φράση «*Μη φανείτε κατώτερες από την γυναικεία φύση σας. Αυτό είναι η μεγάλη σας δόξα καθώς και το να μην ακούγεται το όνομά σας μεταξύ των ανδρών, είτε για καλό είτε για κακό*⁵⁵». Δεν μπορούμε φυσικά να γνωρίζουμε αν η τοποθέτηση του Θουκυδίδη έχει πλήρες αντίκρισμα στα ιδεώδη της εποχής⁵⁶, αλλά σίγουρα με την αναφώνηση αυτής της φράσης το αθηναϊκό κοινό δεν σοκαρίστηκε. Την εκτίμηση του Θουκυδίδη που θέλει ως πρότυπο γυναίκας εκείνη για την οποία δεν γίνεται λόγος, επιβεβαιώνει και ο Lacey, αναφέροντας ότι ορισμένες γυναίκες κάθονταν τόσο πολύ στον οίκο τους, ώστε κάποιες φορές οι Αθηναίοι πολίτες αμφισβητούσαν την ύπαρξή τους⁵⁷. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της σιωπής των γυναικών αναφέρει και ο Σοφοκλής στον *Αΐαντα*: *γύναι, γυναιζὶ κόσμον ἢ σιγὴ φέρει* (στ. 293).

Μία από τις σημαντικότερες ιστορικές πηγές που διαθέτουμε για την συζυγική ζωή των Αθηναίων πολιτών, είναι ο περίφημος *Οἰκονομικός* του Ξενοφώντα. Στον διάλογο αυτό, ο Σωκράτης συνομιλεί με τον Κριτόβουλο για θέματα σωστής διαχείρισης και λειτουργίας του οίκου. Στο πλαίσιο αυτής τους της συζήτησης, ο ιστορικός μας παραθέτει χρήσιμες πληροφορίες για τον ρόλο τόσο της γυναίκας όσο και του άνδρα στον συζυγικό οίκο. Συγκεκριμένα, ο Σωκράτης υποστηρίζει ότι λόγω της ηλικιακής διαφοράς μεταξύ των δύο νεόνυμφων, ο σύζυγος οφείλει να βοηθήσει και να διδάξει τη νεαρή – σχεδόν σε παιδική ηλικία – σύζυγό του για τη σωστή διαχείριση του οίκου, δεδομένου ότι εκείνη δεν ήταν ακόμη σε θέση να κατέχει τέτοιες γνώσεις⁵⁸. Η ευθύνη μάλιστα του οίκου κατά τον Σωκράτη αποδίδεται και στους δύο συζύγους, με τον άρρενα να οφείλει να βοηθήσει την νεαρή σύζυγό του να διαχειριστεί τον οίκο: *εἰ δὲ μὴ διδάσκων τὰ καλὰ κάγαθὰ ἀνεπιστήμονι τούτων χρῶτο, ἄρ' οὐ δικαίως ἂν ὁ ἀνὴρ τὴν αἰτίαν ἔχοι*; Ο ρόλος, λοιπόν, των συζύγων θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι αλληλένδετος· διαθέτουν και οι δύο την ίδια ευθύνη για την ορθή λειτουργία του κοινού τους οίκου. Μετά την καθοδήγηση της σύζυγου, ο άνδρας μπορεί να ασχοληθεί με τις εξωτερικές εργασίες του οίκου, καθώς και με τις υποθέσεις που εκτείνονται έξω από τα πλαίσια του. Σε αυτή την περίπτωση, η

⁵⁵ Θουκυδίδης, *Περικλέους Επιτάφιος*, 2.45.2.

⁵⁶ Ο Θουκυδίδης σε αυτό το σημείο φαίνεται πως εκφράζει την προσωπική του εκτίμηση για την θέση των γυναικών στην κοινωνία της Αθήνας. Ο Richter (*The Position of Women in Classical Athens*, 1971, σ. 3) αναφέρεται στη μεροληπτική στάση του ιστορικού απέναντι στις γυναίκες, τις οποίες μάλιστα αποφεύγει να αναφέρει στην ιστοριογραφία του.

⁵⁷ Lacey, 1968, σ. 168.

⁵⁸ Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 3.11- 3.12.

σύζυγος είναι αυτή που αναλαμβάνει την πλήρη διαχείριση του οίκου της, με τις αρμοδιότητές της να μην είναι καθόλου υποδεέστερης σημασίας σε σχέση με αυτές του συζύγου.

Ο Σωκράτης αμέσως μετά θα υποστηρίξει ότι στα θέματα που αφορούν τον οίκο η γυναίκα έχει την ίδια βαρύτητα με τον άνδρα: *νομίζω δὲ γυναῖκα κοινωνὸν ἀγαθὴν οἴκου οὕσαν πάνυ ἀντίρροπον εἶναι τῷ ἀνδρὶ ἐπὶ τὸ ἀγαθόν*⁵⁹. Η σωκρατική θέση μπορεί εύλογα να προκαλέσει εντύπωση στον αναγνώστη του δικαίου της κλασικής Αθήνας, στις διατάξεις του οποίου η γυναίκα είναι πλήρως αποκομμένη από κάθε πολιτική και κοινωνική διαδικασία. Μελετώντας, όμως, λεπτομερώς τις αρχαίες πηγές, καταλήγουμε με ασφάλεια στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες της κλασικής Αθήνας αποφασίζουν για τον οίκο τους στον ίδιο βαθμό που οι άνδρες της εποχής αυτής αποφασίζουν για τα ζητήματα που αφορούν την πόλη. Αναλογιζόμενοι μάλιστα, την σημασία που κατείχε ο οίκος στην ζωή των Αθηναίων, ο ρόλος της συζύγου λαμβάνει άλλη βάση. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να συγκρίνουμε την θέση της γυναίκας στη σύγχρονη εποχή με αυτή που κατείχε τον 5^ο αι. π.Χ., αλλά είναι απαραίτητο να μεταφερθούμε στο πλαίσιο εκείνου του αιώνα, ώστε να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα για τον «χώρο» και τη θέση που καταλαμβάνει η γυναίκα της κλασικής Αθήνας.

Ο φιλόσοφος, πιστός στην διαλεκτική του μέθοδο και θέλοντας να καταστήσει τις συμβουλές του σαφείς και βοηθητικές για τον Κριτόβουλο, παραθέτει τον διάλογο που είχε με τον Ισχόμαχο, έναν νεόνυμφο Αθηναίο πολίτη. Στο έργο του ο ιστορικός παραθέτει, μεταξύ άλλων, το πρότυπο της Αθηναίας συζύγου της εποχής του μέσω του σωκρατικού διαλόγου. Η σύζυγος του Ισχόμαχου ήταν πολύ μικρή σε ηλικία όταν παντρεύτηκαν (*ἔτη μὲν οὕπω πεντεκαίδεκα*⁶⁰), συνεπώς οι γνώσεις της για τη διαχείριση του οίκου ήταν ελλιπείς. Ο Ισχόμαχος συζήτησε στοργικά με τη σύζυγό του και της υπέδειξε τις εργασίες και το ρόλο που πρέπει να κατέχει στον οίκο. Ο ρόλος του σε αυτό το στάδιο της συζυγικής τους πορείας θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι είναι περισσότερο πατρικός παρά συζυγικός. Μεταξύ άλλων τόνισε ότι στις αρμοδιότητές της είναι η διαχείριση των οικονομικών του οίκου, η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών, η φύλαξη των αγαθών, η ανάθεση εργασιών στους δούλους και ο έλεγχός τους. Αντίστοιχα, την ενημέρωσε και για τις δικές του

---

⁵⁹ Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 3.15.

⁶⁰ Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 7.5.

αρμοδιότητες που ήταν οι εξωτερικές αγροτικές ή χειρωνακτικές εργασίες και η εκπροσώπηση των μελών του οίκου στα πολιτικά ζητήματα της πόλης. Κοινό χρέος και των δύο, κατά τον Ισχόμαχο, ήταν η εγκράτεια και η συγκράτηση των παθών τους, καθώς και η εξασφάλιση αρμονίας στην κοινή τους συνύπαρξη⁶¹.

Στον σωκρατικό διάλογο εντοπίζουμε χωρία που συνδυαστικά μας φέρνουν ένα βήμα πιο κοντά στο γυναικείο πρότυπο της εποχής. Ο Ισχόμαχος αναφέρει στον Σωκράτη ότι η νεαρή σύζυγός του, όπως ήταν λογικό, δεν γνώριζε τις αρμοδιότητές της μέσα στον οίκο, γιατί ήταν μόλις δεκαπέντε ετών. Παράλληλα, ζούσε κάτω από την αυστηρή επίβλεψη του πατέρα και των αδελφών της, *ώστε να βλέπει και να ακούει όσο το δυνατόν λιγότερα και να ρωτάει ελάχιστα*⁶². Τα πρώτα μαθήματα που έλαβε κατά την παραμονή της στο πατρικό της σπίτι ήταν το να γνέφει, να είναι υπάκουη και να χαλιναγωγεί τις επιθυμίες της, χαρακτηριστικό πολύ σπουδαίο κατά την Ισχόμαχο. Στην συζήτηση των δύο συζύγων που μεταφέρεται στον Σωκράτη, υπογραμμίζεται ότι η δέουσα θέση της συζύγου είναι μέσα στον οίκο, σε αντίθεση με τον άνδρα, για τον οποίο θεωρείται ντροπιαστικό να μην διαχειρίζεται τις εξωτερικές του υποθέσεις: *και καλά δὲ εἶναι ὁ νόμος ἀποδείκνυσιν ἄνδρα καὶ ὁ θεὸς ἔφρυσεν ἑκάτερον μᾶλλον δύνασθαι. τῇ μὲν γὰρ γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θυραυλεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἴσχιον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι*⁶³.

Το πρότυπο γυναίκα που μπορούμε να συνθέσουμε σύμφωνα με τα παραπάνω χαρακτηρίζεται από υπακοή στον εκάστοτε κύριο. Αρχικά, κατά την παραμονή της στον πατρικό οίκο, οφείλει να υπακούει τον πατέρα ή τον κηδεμόνα της, αν ο πατέρας της δεν ήταν εν ζωή. Σπουδαία γυναικεία αρετή ήταν και η φειδωλή της έκφραση, καθώς επίσης και ο περιορισμός των πολλών ερωτήσεων. Η φωνή της ήταν α priori περιορισμένη από την πόλη των Αθηνών, αλλά όφειλε να είναι περιεκτική και στον τρόπο έκφρασής της στα πλαίσια του οίκου. Ως προς τα πάθη, τα συναισθήματά της και τις εκδηλώσεις της, θεωρείται απαραίτητη η εγκράτεια και η σεμνότητα, ώστε να μην θέσει σε κίνδυνο την τιμή και το όνομα του οίκου της. Οφείλει να χαλιναγωγεί τους συναισθηματισμούς της, ακόμη και σε τραγικές καταστάσεις, όπως το πένθος, προσέχοντας να μην υπερβαίνει το μέτρο που επιβάλλει η ίδια η πόλη και οι κανόνες της. Ο ρόλος της όμως, παραμένει θεμελιώδης στα πλαίσια του οίκου, του

⁶¹ Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 7.11 - 7.13.

⁶² Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 7.5.

⁶³ Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, 7.30.

συνεκτικού δεσμού της αθηναϊκής κοινωνίας και πολιτείας. Η γυναίκα της Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ. δεν υποτιμάται από τον άνδρα, ούτε της συμπεριφέρεται υποδεέστερα ή με ασέβεια⁶⁴. Η διάκριση των δύο φύλων σχετίζεται με την διάκριση της προσωπικής από την δημόσια ζωή της πόλης. Η γυναίκα ασχολείται με τον οίκο, όπως ακριβώς ο άνδρας με την πόλη και τα ζητήματα δικαίου. Παρά τους περιορισμούς που γνωρίζει η γυναίκα της κλασικής Αθήνας, ο ρόλος της είναι καίριος για την σωστή διαχείριση του οίκου και τη διαίωσή του.

---

⁶⁴ Gould, 1980, σ. 46.

2. Η ΚΟΡΗ ΣΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟΣ: ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ

Στην προσπάθειά μας να αναλύσουμε την θέση που κατέχει η κόρη στις τραγωδίες του Αισχύλου, κρίναμε σκόπιμο να επεξεργαστούμε την δραματική παραγωγή του ποιητή διακρίνοντάς την σε δύο επίπεδα: το συλλογικό και το ατομικό. Στο παρόν κεφάλαιο θα μελετήσουμε την θέση των συλλογικών μορφών των Ικέτιδων και των Ωκεανίδων, όπως αυτές παρουσιάζονται στις *Ίκέτιδες* και στον *Προμηθέα δεσμώτη* αντίστοιχα. Οι κόρες των συγκεκριμένων τραγωδιών αποτελούν τον χορό, ενώ παράλληλα τους έχει αποδοθεί από τον ποιητή πρωταγωνιστικός ρόλος.

2.1 *Ίκέτιδες*: Δαναΐδες

Στις *Ίκέτιδες* κυρίαρχη είναι η παρουσία των θυγατέρων του Δαναού, που κατέχουν τον ρόλο του χορού. Το έργο αυτό αποτελεί το πρώτο μέρος μιας τριλογίας στην οποία εξιστορείται η ιστορία των Δαναΐδων. Δυστυχώς, δεν μας διασώζονται οι τραγωδίες *Αιγύπτιοι* και *Δαναΐδες* που ολοκληρώνουν την Αισχύλεια σύνθεση, ενώ η ακριβής χρονολογία της παρουσίας της σωζόμενης τραγωδίας διχάζει τους ερευνητές⁶⁵. Οι πενήντα κόρες του Δαναού, κατέχοντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο του χορού, αρνούνται να νυμφευτούν τους πενήντα γιους του αδερφού του πατέρα τους, Αιγύπτιου, και αποφασίζουν μαζί με τον Δαναό να προσπέσουν ικέτιδες στο Άργος, πόλη με την οποία συνδέονται με δεσμούς καταγωγής με την πρόγονό τους Ιώ. Εκεί, θα ζητήσουν την βοήθεια του βασιλιά Πελασγού, ώστε να μην τις αιχμαλωτίσουν οι Αιγύπτιοι που τις καταδιώκουν. Η τριλογία γνωρίζουμε ότι ολοκληρώνεται με την τέλεση των γάμων, τη μυστική συμφωνία των Δαναΐδων να δολοφονήσουν με εντολή του Δαναού τους συζύγους τους την πρώτη μέρα του γάμου τους και τον θάνατο των ίδιων των θυγατέρων. Εξάιρεση αποτελεί η Υπερμήστρα, η οποία ενδίδει στον έρωτα της Αφροδίτης και δεν ολοκληρώνει το αιματοβαμμένο σχέδιο των αδερφών της, διαιωνίζοντας την γενιά της Ιούς.

Ο Αισχύλος δίνει αυτή τη φορά τη δύναμη και το λόγο στον χορό, τον οποίο αναδεικνύει ως πρωταγωνιστή. Δίνει φωνή στις Δαναΐδες, στις παρθένες κόρες του Δαναού, υπογραμμίζοντας την δράση τους, πάντα υπό το πρίσμα του δικαίου και της απόδοσης της θεϊκής δικαιοσύνης. Η στάση των κοριτσιών τίθεται υπό αμφισβήτηση

---

⁶⁵ Syropoulos, 2003, σσ. 26-7

και χρίζει ερμηνείας ως προς την θέση που οφείλουν να τηρήσουν, καθώς και την απόκλιση από το μέτρο. Ο ρόλος τους είναι πολυδιάστατος: γυναίκες, εν δυνάμει σύζυγοι, αλλά κυρίως κόρες του Δαναού. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να προσεγγίσουμε την πολλαπλότητα αυτή, δίνοντας βάση στη σχέση τους με τον Δαναό και κυρίως στο δίπολο της σχέσης πατέρα – κόρης. Θα επιχειρήσουμε παράλληλα να αναλύσουμε διάφορα ερωτήματα που προκύπτουν κατά την μελέτη της τραγωδίας ως προς την άρνηση του γάμου με τους γιους του Αιγύπτου, καθώς επίσης και την παρουσία άλλων ανδρών που βοηθούν την εξέλιξη της πλοκής, λειτουργώντας ως πατρικά πρότυπα για τις κόρες.

2.1.1 Οι κόρες του Δαναού

Μαζί με τον πατέρα τους, οι Δαναΐδες, αποφασίζουν να φύγουν από τον Νείλο και να προσπέσουν ικέτιδες στο Άργος, πόλη με την οποία συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς, μέσω της προγόνου τους, Ιούς. Πρόκειται για δική τους επιλογή που υποκινείται από την άρνησή τους να νυμφευτούν τους εξαδέλφους τους, γιους του Αιγύπτου. Την απόφασή τους στηρίζει ο πατέρας τους, Δαναός, του οποίου η παρουσία είναι περιορισμένη αλλά καιρία για την εξέλιξη της πλοκής. Ο Αισχύλος στις Ικέτιδες δίνει τον πρωταγωνιστικό ρόλο στον χορό, ερμηνεύοντας την δράση και τις πράξεις τους, θίγοντας τα ζητήματα της διατήρησης του μέτρου και της απόδοσης της δικαιοσύνης, μέσω της ανάδειξης της σχέσης των παρθένων θυγατέρων με τον πατέρα τους, αλλά και γενικότερα του ανδρικού προτύπου.

Στην προσπάθειά μας να χαρτογραφήσουμε την ψυχοσύνθεση των Δαναΐδων, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την απόκλιση από τα συνηθισμένα πρότυπα της εποχής του Αισχύλου. Θέλοντας να προσεγγίσουμε – όσο αυτό είναι εφικτό - τα συναισθήματα που δημιουργεί στο κοινό η στάση που διατηρούν οι Δαναΐδες, καθώς και τον σκοπό που είχε ο Αισχύλος συνθέτοντας την τραγωδία, είναι απαραίτητο να μεταβούμε στον τρόπο σκέψης και τα ιδανικά εκείνης της εποχής. Όπως αναδείξαμε στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης μας, οι γυναίκες – πόσο μάλλον οι κόρες – της κλασικής Αθήνας, ήταν «ανήλικες» και επιβλέπονταν πάντα από τον κύριο – κηδεμόνα τους. Οι κόρες όμως του Δαναού δείχνουν ένα πρόσωπο τόσο διαφορετικό, που κάθε άλλο παρά υπάκουο θα μπορούσε να το χαρακτηρίσει ο μέσος Αθηναίος θεατής εκείνης της εποχής. Όχι μόνο εναντιώνονται στον γάμο με τα ξαδέρφια τους, αλλά πηγαίνοντας στο Άργος, ζητούν – ή ίσως καλύτερα απαιτούν – την στήριξη του

Πελασγού. Όταν εκείνος μάλιστα αναλογιζόμενος τον κίνδυνο που διατρέχει η πόλη του, είναι διστακτικός, οι Δαναΐδες τον απειλούν με βεβήλωση των ιερών: *ἐκ τῶνδ' ὅπως τάχιστ' ἀπάγξασθαι θεῶν* (465). Παράλληλα, στις στιχομυθίες των στίχων 333-347 και 455-467, ο Πελασγός αντιλαμβάνεται το αδιέξοδο στο οποίο τον έχουν θέσει οι κόρες του Δαναού: *ἢ πολλαχῆ γε δυσπάλαιστα πράγματα, κακῶν δὲ πλῆθος ποταμὸς ὧς ἐπέρχεται* (στ. 468-9). Από τη μία ο κίνδυνος της καταστροφής του Άργους από την Αιγυπτιακή δύναμη, από την άλλη η απειλή για βεβήλωση των ιερών της πόλης, βάζουν τον Πελασγό σε εξαιρετικά δύσκολη θέση, χωρίς μάλιστα να ευθύνεται για την κατάσταση αυτή. Για το αδιέξοδο αυτό υπεύθυνες είναι οι Δαναΐδες, που θέτουν σε κίνδυνο, πέρα από τη ζωή του, και την πόλη του Άργους.

Απέχοντας πολύ από το σύνηθες πρότυπο της κλασικής Αθήνας, οι κόρες του Δαναού παίρνουν την ζωή στα χέρια τους, αρνούνται τον γάμο τους και επιχειρούν ακόμη και το αθέμιτο μέσο της απειλής για την προστασία τους. Ο χορός των Δαναΐδων είναι ενεργός, δρα ως ήρωας, παίρνει αποφάσεις και μετέχει στην δράση των γεγονότων. Στέκονται απέναντι στον βασιλιά του Άργους, συνομιλούν μαζί του και ζητούν την προστασία του. Την ίδια στάση διατηρούν και όταν φτάνει στο Άργος ο κήρυκας των Αιγυπτίων· στέκονται απέναντί του και ανταπαντούν στις απειλές του⁶⁶. Παρόλη την επαναστατική τους διάθεση, οι πρωταγωνίστριες του Αισχύλου είναι βαθύτατα πιστές και σε κάθε τους ενέργεια επικαλούνται τον Δία. Ζητούν από τον πατέρα των θεών να τις προστατέψει ως απογόνους της Ιούς. Η ανώτερη δύναμη που κατευθύνει τις αντιδράσεις και τα γεγονότα, ταυτίζεται από τον Αισχύλο με την υπέρτατη δύναμη του Δία⁶⁷. Οι πρωταγωνίστριες του ποιητή καθ' όλη τη διάρκεια του έργου επικαλούνται συνεχώς τους θεούς και κυρίως τον Δία⁶⁸, τον πατέρα των θεών. Ο Δίας και ο Δαναός διαδέχονται το πατρικό πρότυπο για τις Δαναΐδες, από το οποίο κάθε φορά αντλούν δύναμη και πίστη, ώστε να συνεχίσουν με κάθε μέσο, θεμιτό ή μη, το δύσκολο έργο που ανέλαβαν. Το κίνητρο βέβαια της επαναστατικής απόφασης της άρνησης του γάμου με τους γιους του Αιγύπτου είναι μετέωρο και θα μας απασχολήσει στο επόμενο υποκεφάλαιο.

2.1.2 Η άρνηση του γάμου: το «αβέβαιο» κίνητρο

⁶⁶ στ. 843-910.

⁶⁷ Kitto, 1993, σ. 15.

⁶⁸ στ. 1, 26, 86, 92, 96-105, 139, 162, 176, 206, 210, 347, 385, 403, 437, 524-537, 584, 585, 595-599, 627, 641, 646, 653, 671, 689, 780, 810, 816, 892, 902, 1052, 1057, 1062.

Θα ήταν αφελές να πιστέψουμε ότι μία τόσο επαναστατική κίνηση, όπου οι κόρες θα προκαλούσαν πόλεμο ανάμεσα σε δύο πόλεις, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ.. Οι νόμοι και τα ήθη της Αθήνας δεν θα επέτρεπαν αυτού του είδους την επαναστατική απόφαση σε κανέναν Αθηναίο πολίτη, πόσο μάλλον στις παρθένες κόρες. Ζώντας στην σκιά του κυρίου τους, οι κόρες των Αθηναίων δεν μπορούσαν να εκφέρουν λόγο, ούτε φυσικά για τα πολιτικά ζητήματα της πόλης, αλλά ούτε και για την επιλογή του συζύγου τους. Οι κόρες του Δαναού αρνούνται σθεναρά τους γάμους με τους εξαδέλφους τους, έτοιμες να δεχτούν τις συνέπειες αυτής τους της πράξης. Γιατί όμως οι Δαναΐδες αρνούνται αυτόν τον γάμο; Γιατί θέτουν τους Αργείους σε κίνδυνο και ποιο είναι το κίνητρό τους;

Μελετώντας τις *Ίκέτιδες* του Αισχύλου, δεν μπορεί να μην διερωτηθεί κανείς τα παραπάνω. Από τη μία, οι Δαναΐδες αρνούνται πεισματικά τον γάμο τους, ενώ από την άλλη οι Αθηναίες κόρες δεν είχαν καν λόγο στην επιλογή του συζύγου τους. Όχι μόνο διαφωνούν με τους υποψήφιους συζύγους τους, αλλά αυτοεξορίζονται στο Άργος, απειλούν τον Πελασγό με βεβήλωση των ιερών και θέτουν σε κίνδυνο την πόλη του. Η αντίθεση αυτή προκαλεί έκπληξη στον σύγχρονο αναγνώστη, πόσο μάλλον στον Αθηναίο θεατή, ο οποίος έρχεται αντιμέτωπος με τις συνέπειες μιας ενδεχόμενης επανάστασης των θυγατέρων της Αθήνας και ανατροπής της καθεστηκυίας τάξης. Ποιος είναι όμως ο πραγματικός λόγος όλης αυτής της άρνησης;

Οι κόρες του Δαναού, όταν ερωτούνται από τον Πελασγό για τον λόγο της άρνησης του γάμου με τους εξαδέλφους τους (*τί φῆς ἰκνεῖσθαι τῶνδ' ἀγωνίων θεῶν, λευκοστεφεῖς ἔχουσα νεοδρέπτους κλάδους*) δεν δίνουν μια ξεκάθαρη απάντηση, αλλά αναφέρονται στον *σκλαβωμό* που θα βιώσουν από αυτόν τον γάμο: *ὥς μὴ γένωμαι δμοῖς Αἰγύπτου γένει* (στ. 335). Ο Πελασγός ανταπαντά στην θέση των Δαναΐδων ότι *σθένος μὲν οὕτως μεῖζον αὔξεται βροτοῖς*, θυμίζοντας τα ιδεώδη των Αθηναίων και την σημασία του γάμου στην Αθηναϊκή κοινωνία. Ο βασιλιάς, λοιπόν, του Άργους δυσκολεύεται να αντιληφθεί τον λόγο όλης αυτής της αναστάτωσης των γυναικών, αφού ο γάμος θεωρείται η φυσική εξέλιξη του ανθρώπινου γένους. Φαίνεται ότι αυτός ο αισχύλειος χαρακτήρας ταυτίζεται με τον μέσο Αθηναίο θεατή, ο οποίος εικάζουμε ότι βρίσκεται σε αμηχανία με την στάση των θυγατέρων του Δαναού. Αξίζει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο, ότι ο Πελασγός δεν θορυβείται από τον συγγενικό δεσμό των Δαναΐδων με τους γιους του Αιγύπτου. Η στάση του Πελασγού δικαιολογείται αφού τέτοιου είδους γάμοι συνηθίζονταν στους αριστοκρατικούς

οίκους της Αθήνας⁶⁹, γι' αυτό και δεν του προκαλεί εντύπωση το αίτημα των γιών του Αιγύπτου. Ο Πελασγός βρίσκεται σε αμηχανία⁷⁰, καθώς δεν γνωρίζει το νομικό πλαίσιο της Αιγύπτου. Προσπαθεί να καταλάβει αν η πράξη τους καλύπτεται από την εκεί ισχύοντα νόμο. Στην Αίγυπτο, από την οποία κατάγονται οι κόρες του Δαναού, μάλιστα, συνηθίζονταν να γίνονται γάμοι ακόμα και μεταξύ αδελφών⁷¹. Επιπλέον, οι ίδιες οι Δαναΐδες, δεν προβάλλουν τον συγγενικό τους δεσμό με τους γιους του Αιγύπτου ως αιτία της άρνησης αυτού του γάμου, παρά μόνο στον στ. 332: *ἔχθει μεταπτοιούσαν εὐναίων γάμων*. Αν μάλιστα προέκυπτε ζήτημα απεχθούς αιμομιξίας, θα ήταν αδύνατον να επικυρωθεί ο γάμος της Υπερμήστρας με τον Λυγκέα στο τέλος της τριλογίας⁷². Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η *ἐπίκληρος* κόρη όφειλε να νυμφευτεί τον κοντινότερο άρρενα συγγενή του πατέρα της, ώστε να προκύψουν νόμιμοι διάδοχοι που θα συνεχίζουν τον πατρικό οίκο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση όμως, ο πατέρας των θυγατέρων, ο Δαναός, είναι εν ζωή· συνεπώς, δεν προκύπτει η ανάγκη γάμου με κάποιον συγγενή τους. Παράλληλα, δεν μπορεί να συντελεστεί κανένας γάμος με κόρη Αθηναίου πολίτη χωρίς την σύμφωνη γνώμη του πατέρα της κόρης. Είναι μάλιστα ενδεικτικό ότι, ενώ η σύμφωνη γνώμη του πατέρα δεν ήταν απαραίτητη για τον γάμο του γιού του, δεν μας διασώζεται κάποια πηγή που αποδεικνύει τον γάμο ενός άρρενα υπό την αντίθετη γνώμη του πατέρα του⁷³.

Αναζητώντας την πραγματική αιτία της σθεναρής άρνησης των Δαναΐδων, εντοπίζουμε τον φόβο και την απέχθεια για την απρεπή και άγρια συμπεριφορά των εξαδέλφων τους. Η υβριστική συμπεριφορά των γιών του Αιγύπτου είναι πλήρως απωθητική για τις Δαναΐδες, αφού θέλουν να τις παντρευτούν χωρίς την θέλησή τους, αλλά και χωρίς την θέληση του πατέρα τους. Το νομικό πλαίσιο των Αθηνών παρέχει το δικαίωμα επιλογής συζύγου της κόρης μόνο στον κύριο κηδεμόνα της, δηλαδή τον πατέρα της. Στην περίπτωση που εκείνος δεν ζει, ο κοντινότερος συγγενής από τον οίκο του πατέρα της οφείλει να την νυμφευτεί. Ο Δαναός, όμως, είναι ζωντανός και μόνο εκείνος μπορεί να επιλέξει ποιον θα νυμφευτούν οι κόρες του. Οι γιοί του Αιγύπτου διαπράττουν ύβρη και δρουν παράνομα βάσει του Αθηναϊκού δικαίου. Οι Δαναΐδες με τη σειρά τους καλούν τους θεούς να τιμωρήσουν την υβριστική

---

⁶⁹ Lesky, 1987, σ. 179.

⁷⁰ στ. 387-91.

⁷¹ Syropoulos, 2003, σ. 29.

⁷² ό.π.

⁷³ Biscardi, 2010, σ. 183.

συμπεριφορά των εξαδέλφων τους⁷⁴ και να τις απαλλάξει από τον ανόσιο αυτό γάμο, ενώ παράλληλα ζητούν την βοήθεια του Πελασγού, αναφερόμενες πάλι στην ύβρη την οποία διαπράττουν οι γιοί του Αιγύπτου⁷⁵. Επικαλούμενες τον Δία, αναφέρονται στην πρόγονό τους Ιώ, την κόρη του Ίναχου που υπήρξε θύμα της βιαιότητας του Δία, ο οποίος ήθελε να ενωθεί μαζί της. Εκείνη, ακολουθώντας το μαντείο της Δωδώνης, διώχθηκε από το σπίτι της και περιπλανήθηκε, ταλαιπωρημένη και κυνηγημένη από τον οίστρο. Οι κόρες του Δαναού ταυτίζονται με την Ιώ, καθώς και στις δύο περιπτώσεις οι πρωταγωνίστριες προσπαθούν να αποφύγουν έναν γάμο που δεν θέλουν. Οι Δαναΐδες όμως, εμμένουν στον χαρακτηρισμό της ύβρεως, χωρίς να διευκρινίζουν αν η ύβρις αυτή έγκειται στον αιμομικτικό τους γάμο ή στη βίαιη συμπεριφορά τους. Ο Δαναός, αναφέρεται στην ανοσιότητα της βίαιης πράξης των ανιψιών του, που απαιτούν τον γάμο αυτό, χωρίς την συγκατάθεση του πατέρα των θυγατέρων⁷⁶ του, στάση ανήκουστη και ανίερη για τα αθηναϊκά ιδεώδη. Το μίσημα στο οποίο αναφέρεται ο Δαναός, φαίνεται να μην σχετίζεται λοιπόν με την αιμομιξία, αλλά με την προσβολή της βίας που ασκούν οι γιοί του αδερφού του στην οικογένειά τους. Φυσικά, μία τέτοια στάση αντιβαίνει τους θεϊκούς νόμους και το αθηναϊκό νομικό πλαίσιο, αφού το δικαίωμα επιλογής συντρόφου της κόρης είχε ο κύριος-κηδεμόνας της και κανείς άλλος.

Η αγριότητα των βαρβάρων φαίνεται από την αντίδραση του χορού όταν φτάνουν στο Άργος τα καράβια των Αιγυπτίων. Ο Δαναός τις αφήνει μόνες, θέλοντας να διευθετήσει το θέμα της προστασίας τους από τους Αργείους. Εκείνες τρομοκρατούνται στην ιδέα ότι ίσως βρεθούν αντιμέτωπες με τους Αιγυπτίους χωρίς την προστασία ενός άνδρα⁷⁷. Οι Δαναΐδες, που μέχρι προηγουμένως ήταν θαρραλέες, αφού βρήκαν το σθένος να σταθούν μπροστά στον Πελασγό να ζητήσουν την προστασία του και μάλιστα να τον απειλήσουν με βεβήλωση των ιερών, χρειάζονται έναν άνδρα να τις προστατεύσει από τους Αιγυπτίους, γιατί *γυνή μονωθεῖσ' οὐδέν· οὐκ ἔνεστ' Ἄρης*. Η αναφορά στην βίαιη στάση των βαρβάρων συνεχίζεται και μετά την έλευση των Αιγυπτίων⁷⁸, στη θέαση των οποίων οι Δαναΐδες πανικοβάλλονται. Ο κήρυκας των Αιγυπτίων διατάζει τις κόρες του Δαναού να ανέβουν στο πλοίο απειλώντας τες ότι θα τις πάρει μαζί του με οποιοδήποτε μέσο, ακόμα και με τη βία:

---

⁷⁴ στ. 81, 104.

⁷⁵ στ. 426, 487, 528.

⁷⁶ στ. 227-8.

⁷⁷ στ. 748-9.

⁷⁸ στ. 812, 821, 831, 863.

ὄλκῃ γὰρ αὕτη πλόκαμον οὐδάμ' ἄζεται (στ. 884). Απομακρύνουν τις κόρες με τη βία από το βωμό, ενώ θα ξεκινήσουν πόλεμο με το Άργος, στον οποίο θα νικήσουν. Η στάση του είναι ενδεικτική της βαρβαρότητας των Αιγυπτίων και ενδεχομένως επιβεβαιώνει τον φόβο των Δαναΐδων και του πατέρα τους, ότι ο γάμος μαζί τους θα σημάνει παράλληλα την απόλυτη υποδούλωση και υπακοή σε εκείνους. Ίσως μάλιστα, αυτή η συμπεριφορά των Αιγυπτίων δικαιολογεί και την άρνηση του πατέρα των κοριτσιών γι' αυτόν τον γάμο.

Η στάση όμως των Δαναΐδων, η τόλμη και το θράσος τους κατά την απειλή του βασιλιά του Άργους, καθώς και η γενικότερη επαναστατική τους δράση, ίσως υποδηλώνουν την αποστροφή τους όχι μόνο για την ένωση με τους γιούς του Αιγύπτου, αλλά γενικότερα για τον θεσμό του γάμου και το ανδρικό φύλο. Οι παρθένες κόρες του Δαναού είναι διατεθειμένες να επιλέξουν τον θάνατο από το να τελέσουν έναν γάμο που δεν επιθυμούν⁷⁹, χωρίς όμως να αναφέρουν τον ουσιαστικό λόγο που τις απωθεί η συγκεκριμένη ένωση. Επιπλέον, δεν διευκρινίζεται αν τις απωθεί η βιαιότητα των εξαδέλφων τους ή γενικότερα η ιδέα του γάμου. Τόσο στον Πελασγό όσο και στις θεράπαινες, δίνουν την εντύπωση ότι αρνούνται την σεξουαλική τους φύση, όπως η πρόγονός τους η Ιώ. Πλήρως εξαρτημένες από τον *βούλαρχον*⁸⁰ πατέρα τους, ακολουθούν κάθε του υπόδειξη, ενώ παράλληλα επικαλούνται και τον πατέρα-θεό Δία. Στα λυρικά μέρη του χορού, οι Δαναΐδες τονίζουν την πίστη τους προς τον θεό, ζητώντας του προστασία από την ανόσια ένωση. Αρνούνται τον γάμο με τους γιους του Αιγύπτου, ίσως γιατί θέλουν να προστατεύσουν την παρθενία τους και παράλληλα την σύνδεσή τους με τον πατέρα τους, χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν αυτός ο «πατέρας» είναι ο Δαναός ή ο ίδιος ο Δίας.

Οι Δαναΐδες προσπαθούν να παρακάμψουν την Αφροδίτη και την καθιερωμένη μοίρα των γυναικών, τον γάμο. Τα βουβά πρόσωπα της σκηνης, που συνηθίζει να χρησιμοποιεί ο Αισχύλος στις τραγωδίες του, οι θεραπαίνιδες, αποκτούν φωνή στην έξοδο⁸¹, με στόχο να προϊδεάσουν τις κόρες του Δαναού αλλά και το κοινό, για την θεϊκή τιμωρία που προμηνύεται από την άρνηση αυτού του γάμου⁸². Η μοίρα της γυναίκας είναι ο γάμος και κανείς θνητός δεν μπορεί να αδιαφορήσει και να προσβάλλει την Αφροδίτη, την θεά του έρωτα, και την Ήρα, την προστάτιδα του

---

⁷⁹ στ. 795-99, 804-5.

⁸⁰ στ. 11-12.

⁸¹ Kitto, 1993, σ. 20.

⁸² στ. 1036-61.

συζυγικού δεσμού. Οι θεραπαίνιδες στην έξοδο της τραγωδίας προϋδεάζουν τις Δαναΐδες για την τιμωρία που τις περιμένει από τον Δία, ενώ οι κόρες του Δαναού αρνούνται να το πιστέψουν, εμμένοντας στην απόφασή τους. Δεν θα ήταν άστοχο να υποστηρίξουμε ότι τα βουβά αυτά πρόσωπα⁸³ εκφράζουν τα ιδανικά της αισχύλειας ιδεολογίας, σύμφωνα με την οποία κάθε μέλος της κοινωνίας οφείλει να τηρεί το μέτρο και τη θέση που του επιβάλλει η πόλη. Οποιαδήποτε απόκλιση από αυτό το μέτρο μπορεί να προκαλέσει σοβαρές επιπτώσεις στη λειτουργία της πόλης. Οι έντονες συναισθηματικές εξάρσεις του γυναικείου φύλου ερμηνεύονται από τους τραγικούς δημιουργούς ως απειλή για την κοινωνική σταθερότητα και συνοχή⁸⁴. Στοιχεία τέτοιας συμπεριφοράς εντοπίζουμε στην απειλή των νεαρών παρθένων προς τον Πελασγό για την βεβήλωση του βωμού. Οι Δαναΐδες επιχειρούν να υπερβούν τον φυσικό νόμο, αυτόν που επιβάλλει τη διαίωνιση του ανθρώπινου γένους μέσω του γάμου, και οφείλουν να τιμωρηθούν για την σύγχυση που προκαλούν στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Η απόρριψη των πενήντα θυγατέρων του Δαναού είναι αυτή που πυροδότησε τον εγωισμό των Αιγυπτίων, οι οποίοι επρόκειτο να επιτεθούν στο Άργος. Η έντονα πεισματική εναντίωση των κοριτσιών απέναντι στους ηθικούς και πολιτικούς νόμους προσθέτει αρνητική χροιά στον προβαλλόμενο από τον ποιητή χαρακτήρα τους⁸⁵. Τονίζουν με κάθε τρόπο ότι απεχθάνονται και εχθρεύονται αυτόν τον γάμο, χωρίς να αναφέρουν τι πραγματικά θέλουν, ακόμα κι όταν ερωτώνται από τον Πελασγό.

Η καταπάτηση των θεϊκών και των κοινωνικών νόμων είναι βέβαιο ότι στην αισχύλεια τραγωδία θα φέρει την θεία δίκη και τιμωρία των παραβατών. Παρότι έχουν την στήριξη του κυρίου τους, δεν παύουν να προκαλούν ταραχή στην φυσική ροή των πραγμάτων. Θέλοντας να πείσουν τον Πελασγό τον απειλούν με βεβήλωση, ζητώντας του να τις προστατεύσει. Η προστασία όμως των Δαναΐδων θα φέρει σε κίνδυνο την πόλη του Άργους και όλων των πολιτών, καθώς θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τους βάρβαρους Αιγυπτίους. Μάλιστα, η άρνησή τους για τον γάμο με τους γιους του Αιγύπτου σε συνδυασμό με την γενικότερη στάση τους στην τριλογία, καθιστά εκείνες ακόμη πιο βίαιες από τους Αιγυπτίους. Γνωρίζοντας την εξέλιξη της τριλογίας, οι κόρες θα σκοτώσουν τους νόμιμους συζύγους τους, σε μία

---

⁸³ όπως και την *Ορέστεια* ο Πυλάδης.

⁸⁴ Just, 1989, σσ. 193, 213-8.

⁸⁵ Syropoulos, 2003, σ. 31.

ανέλπιδη προσπάθεια να σωθούν από τον γάμο τους. Η οξύμωρη⁸⁶ αυτή στάση των Δαναΐδων, οδηγεί στην τελική τους πτώση, αφού αρνούνται την ίδια τους τη γυναικεία φύση, γίνονται αγριότερες από τους βάρβαρους άνδρες και παίρνουν την ζωή στα χέρια τους. Παραβαίνουν τον θεϊκό και απαράβατο νόμο του γάμου, τον σκοπό ύπαρξης κάθε γυναίκας, και η τιμωρία τους θα έχει αντίστοιχη βαρύτητα.

2.1.3 Το αντρικό - πατρικό πρότυπο: Δαναός, Πελασγός, Δίας

Η σύγκρουση της στάσης των Δαναΐδων, με την καθιερωμένη στάση των θυγατέρων των Αθηναίων πολιτών, όπως αυτή διαμορφώνεται από το νομικό και κοινωνικό πλαίσιο, τόσο στην άρνηση του γάμου όσο και στις τακτικές που ακολουθούν για να αποσπάσουν την προστασία του Πελασγού, είναι αδιαμφισβήτητη. Το χάσμα των δύο, όμως, περιορίζεται όταν τοποθετήσουμε στην «εξίσωση» τον ρόλο των αντρικών χαρακτήρων που προωθούν την σκηνική δράση: του Δαναού και του Πελασγού, καθώς και την συμβολή του Δία.

Οι Δαναΐδες αποφασίζουν ότι δεν θέλουν να παντρευτούν τους γιους του Αιγύπτου και καταφεύγουν στο Άργος, ζητώντας προστασία από τον Πελασγό. Χρησιμοποιούν μάλιστα τολμηρά μέσα για να αποσπάσουν ό,τι επιθυμούν από τον βασιλιά του Άργους. Σε μια πρώτη ανάγνωση, η στάση αυτή των κοριτσιών, προκαλεί σίγουρα εντύπωση, ίσως και οργή, στον Αθηναίο θεατή, που δεν είναι εξοικειωμένος με αντίστοιχες πρακτικές από τις γυναίκες της εποχής. Δεν μπορούμε όμως να παραβλέψουμε το γεγονός ότι υποκινητής της όλης «εξέγερσης» των κοριτσιών είναι ο Δαναός, ο πατέρας και κύριός τους. Οι Δαναΐδες βρίσκονται υπό την προστασία του κηδεμόνα τους, του άντρα προστάτη τους, ο οποίος αποφασίζει και λογοδοτεί για τις κόρες του. Ο ίδιος ο Δαναός είναι αντίθετος με αυτόν τον γάμο, εκείνος στηρίζει τις κόρες του και προσπαθεί να τις βοηθήσει, ώστε να μην πραγματοποιηθεί αυτός ο γάμος. Σύμφωνα με το αθηναϊκό δίκαιο, ο κύριος της κόρης αποφάσιζε ποιον θα παντρευτεί. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο Δαναός είναι αντίθετος με αυτόν το γάμο, εναντιώνεται και αρνείται να επιτρέψει την ένωση αυτή. Οι Δαναΐδες, λοιπόν, δεν είναι μαινάδες που δρουν αλόγιστα, υπερβαίνοντας τον ρόλο και τη θέση τους, αλλά ακολουθούν τον κύριό τους, όπως άλλωστε είθισται.

---

⁸⁶ Gantz, 1987, σ. 287.

Ήδη από την πάροδο οι Δαναΐδες αναφέρονται στον πατέρα τους με τα επίθετα *βούλαρχος*, *στασίαρχος* και *πεσσονομῶν*⁸⁷, αναδεικνύοντας την θέση του στο όλο εγχείρημα. Ο Δαναός είναι *βούλαρχος*, σχεδιάζει το πλάνο της διαφυγής από την Αίγυπτο και την καταφυγή τους στο Άργος⁸⁸ και *στασίαρχος*, καθώς υποκινεί την «επανάσταση» των κοριτσιών και την εναντίωσή τους στον γάμο αυτό. Το επίθετο *πεσσονομῶν* αναφέρεται στο παιχνίδι στρατηγικής των *πεσσῶν*, επιβεβαιώνοντας την στάση του Δαναού στην όλη αντίσταση των Δαναΐδων. Ο κύριος – πατέρας τους κινεί τα νήματα όλης της τραγωδίας, βοηθά και στηρίζει τις κόρες του. Εκείνος τις προτρέπει να προσπέσουν ικέτιδες στο ιερό των Αργείων, δίνοντάς τους αναλυτικές οδηγίες για την στάση που πρέπει να ακολουθήσουν⁸⁹, τις εκπροσωπεί στον λαό του Άργους και τις πληροφορεί για την απόφασή τους να τις προστατεύσουν⁹⁰. Χωρίς την συγκατάθεση του Δαναού, οι κόρες του θα φάνταζαν στα μάτια των Αθηναίων ως παραβάτες της φυσικής τάξης των πραγμάτων, που προσπαθούν να ταράξουν την ροή τους φυσικού προορισμού κάθε γυναίκας: του γάμου και της τεκνοποιίας. Όμως, ο Δαναός δεν είναι απλά υποστηρικτής, αλλά κυρίως υποκινητής της αντίστασης αυτής. Είναι αυτός που προσπαθεί να πετύχει το εγχείρημά του με περίτεχνη στρατηγική. Η παρατήρηση μάλιστα αυτή, δεν μας ξαφνιάζει, αναλογιζόμενοι ότι πρόκειται για μια τραγωδία της αισχύλειας παραγωγής, όπου ο άνδρας κατέχει, για ακόμη μια φορά, τον πρωταγωνιστικό και κυρίαρχο ρόλο. Οι Δαναΐδες νιώθουν γενναίες και ατρόμητες όταν βρίσκονται υπό την σκέπη του Δαναού, ενώ κυριεύονται από τον φόβο τους, όταν εκείνος απομακρύνεται και τις αφήνει εκτεθειμένες στον κίνδυνο⁹¹. Όμως, παρά την κυρίαρχη θέση που κατέχει ως κύριος-κηδεμόνας στην ζωή των Δαναΐδων, δεν τις υποσκιάζει αλλά, αντιθέτως, κινείται παράλληλα, δίνοντάς τους χώρο, ενώ προσπαθεί να προστατεύσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις κόρες του. Μέσω της προστασίας του Δαναού, οι κόρες του αποκτούν φωνή⁹² και παρουσία. Επομένως, η απόφαση των πενήντα Δαναΐδων να εναντιωθούν στον επικείμενο γάμο δεν αποτελεί ριζοσπαστική και επαναστατική κίνηση, αλλά απόφαση που υποστηρίζει ο κύριός τους. Ο Αισχύλος, λοιπόν, δεν απογοητεύει τους «παραδοσιακούς» θεατές της εποχής, αλλά επιβεβαιώνει την καθιερωμένη θέση που οφείλουν να τηρούν οι ανήλικες και παρθένες κόρες, ακολουθώντας τον πατέρα τους.

---

⁸⁷ στ. 11-12.

⁸⁸ Bakewell, 2008, σ. 304.

⁸⁹ στ. 189-203.

⁹⁰ στ. 600-24.

⁹¹ στ. 734-8, 748-9.

⁹² Mossé, 1991, σ. 115.

Μετά την είσοδό του όμως, ο πατέρας των κοριτσιών, βυθίζεται στην σιωπή και εκείνες αναλαμβάνουν αυτόνομα πλέον την επικοινωνία τους με την Πελασγό. Συνομιλούν και ζητούν προστασία από τον βασιλιά του Άργους, χωρίς να εκπροσωπούνται από τον κύριό τους, δρώντας ως ανεξάρτητες γυναίκες. Η σιωπή στην οποία βυθίζεται ο Δαναός, ίσως δικαιολογείται από την παρουσία ενός άλλου άνδρα, του Πελασγού⁹³. Οι κόρες δεν βρίσκονται μόνες επί σκηνης, ασυνόδευτες και απαλλαγμένες από την αντρική παρουσία, αλλά συνομιλούν πάλι με κάποιον άνδρα, στηρίζονται σε ένα αντρικό πρότυπο, αυτό του Πελασγού και συνοδεύονται από την παρουσία του. Από εκείνον ζητούν προστασία με κάθε μέσο, τον απειλούν ώστε να δεχτεί να θέσει ολόκληρη την πόλη του σε κίνδυνο, για να τις προστατέψει. Φαίνεται έτσι ότι στο πρόσωπο του Πελασγού, οι Δαναΐδες βρίσκουν το πατρικό τους πρότυπο, που συνδέεται με την καταγωγή τους από το Άργος μέσω της συγγενείας τους με την Ιώ. Οι κόρες του Δαναού χρειάζονται προστασία από έναν άνδρα, έναν κηδεμόνα που θα αναλάβει την κυριότητά τους και θα τις προστατεύσει από την βιαιότητα και την ανοσιότητα αυτού του γάμου. Ρωτούν τον Πελασγό *ἐγὼ δὲ πῶς δρῶ; ποῦ θράσος νέμεις ἐμοί;*, όπως ακριβώς θα μιλούσαν στον πατέρα τους⁹⁴, ζητώντας την συμβουλή του, ή ακόμη καλύτερα την καθοδήγησή του, για την εξέλιξη των γεγονότων. Όταν μάλιστα φεύγει και ο Πελασγός, οι Δαναΐδες αναζητούν το πατρικό τους πρότυπο στον Δία, αποδεικνύοντας ότι δεν μπορούν να λειτουργήσουν αυτόνομα και ανεξάρτητα, όπως άλλωστε οφείλουν στην Αθήνα του Αισχύλου.

Η παρουσία του Δία, όπως ήδη αναφέραμε, στην τραγωδία του Αισχύλου είναι εμφανής. Οι κόρες του Δαναού προσφεύγουν στον παντοδύναμο θεό⁹⁵ αποζητώντας βοήθεια και στήριξη στο επαναστατικό τους εγχείρημα, ενώ παράλληλα, όταν απουσιάζει η ανδρική – πατρική παρουσία των δύο πρωταγωνιστών, επικαλούνται πάλι τον Δία. Στον πρόσωπο του θεού οι Δαναΐδες επιζητούν τον πατέρα και προστάτη τους, όταν ο Δαναός λείπει. Επικαλούμενες την συγγενεία τους με την Ιώ και τον γιό της Έπαφο, ζητούν προστασία και βοήθεια από τον «πατέρα» των ανθρώπων και των θεών. Η σχέση τους όμως με τον Δία φαίνεται ότι δεν είναι μια τυπική σχέση λατρείας ανθρώπου και θεού, ιδίως αν συσχετίσουμε την σχέση αυτή με την σθεναρή άρνηση του γάμου τους. Δεν μας προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι αναφέρονται στον Δία ως πατέρα, αλλά κυρίως η συσχέτιση εκείνου με τον Δαναό.

---

⁹³ Caldwell, 1974, σ. 57.

⁹⁴ Caldwell, 1974, σ. 57.

⁹⁵ στ. 86-103, 816.

Συγκεκριμένα στους στίχους 811, 885 οι Δαναΐδες απευθύνονται στον «πατέρα» τους, χωρίς όμως να είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για τον Δαναό ή τον Δία. Και οι δύο είναι παντοδύναμοι: ο Δίας, ο πατέρας των ανθρώπων και των θεών αποφασίζει και επιβλέπει τα πάντα, ενώ ο Δαναός υπήρξε παντοδύναμος βασιλιάς και κυρίαρχος της Λιβύης, ενώ δεν δίστασε να εναντιωθεί στον Αίγυπτο και την βουλή των γιών του. Στο πρόσωπο του θεού οι Δαναΐδες ζητούν προστασία και σωτηρία, ώστε να διαφυλάξουν την παρθενία τους, την οποία θέλουν να αφιερώσουν στον ίδιο. Φαίνεται λοιπόν να εντοπίζουν το πατρικό πρότυπο και στον ίδιο τον Δία, ενώ αυτή η συσχέτιση ενισχύεται από την σχέση του με την πρόγονο των Δαναΐδων, την Ιώ.

2.2 Προμηθεύς δεσμώτης: Ωκεανίδες

Στον *Προμηθέα*, ο Αισχύλος τοποθετεί πάλι στην θέση του χορού μια ομάδα γυναικών, αυτή τη φορά όμως δεν πρόκειται για ανθρώπινες μορφές, αλλά για τις κόρες του Ωκεανού, τις Ωκεανίδες. Ο χορός του *Προμηθέα*, στην αρχή επιφυλακτικός και διστακτικός, πλησιάζει τον Προμηθέα και επιχειρεί να εκμαιεύσει πληροφορίες για τα παθήματά του και τους λόγους που οδήγησαν τον Δία να τον αλυσοδέσει στον Καύκασο. Καθώς η τραγωδία εξελίσσεται, οι Ωκεανίδες «νηλικιώνονται», μεταστρέφονται και αλλάζουν προσωπικότητα και χαρακτήρα άρδην, ξεφεύγοντας από την συνηθισμένη θέση που όφειλαν να έχουν οι θυγατέρες της κλασικής Αθήνας. Η αλλαγή αυτή κρίνεται σκόπιμο να εξεταστεί σε σχέση με τον επιδιωκόμενο στόχο του Αισχύλου, πάντα υπό το πρίσμα της αθηναϊκής κοινωνίας και ιδεολογίας.

2.2.1 Είσοδος χορού

Ο χορός εισέρχεται στην σκηνή με τον παράδοξο τρόπο της αιώρησης⁹⁶, τεχνική που λειτουργεί ως έναυσμα για την έναρξη της εξιστόρησης των παθημάτων του Τιτάνα. Τα γυναικόμορφα αυτά πλάσματα της θάλασσας, εκτός από την θεϊκή τους φύση, δεν μοιάζουν σε τίποτα με τους πρωταγωνιστές της τραγωδίας. Το τραγούδι τους είναι τόσο ιδιαίτερο που μαγνητίζει αμέσως τον Προμηθέα, ο οποίος αντιλαμβάνεται την παρουσία τους. Παρόλο που δεν μπορεί να της κοιτάξει λόγω των δεσμών του, το χαρακτηριστικό τους τραγούδι μαρτυρά την καταγωγή τους και ο Προμηθέας τις αναγνωρίζει⁹⁷. Εισέρχονται διστακτικά, δηλώνοντας στον Προμηθέα ότι έρχονται ως φίλοι κοντά του, ενώ συντρέχουν από την πρώτη στιγμή τον ημίθεο για τα βάσανα που έχει υποστεί: *φοβερὰ δ' ἑμοῖσιν ὄσσοις ὀμίχλα προσῆξε πλήρης δακρῶν* (στ. 144-6). Ενώ έχουν ξεκινήσει να συνδιαλέγονται με τον Προμηθέα, δεν κατεβαίνουν στη γη με δική τους πρωτοβουλία, παρά μόνο όταν ο ίδιος ο Προμηθέας τους το ζητά⁹⁸, ώστε να ξεκινήσει η αφήγησή του.

Με την είσοδό τους κιάλας οι Ωκεανίδες νιώθουν την ανάγκη να δικαιολογήσουν την παρουσία τους στο πλευρό του Προμηθέα και αναφέρουν την άδεια που ζήτησαν από τον πατέρα τους, Ωκεανό, ώστε να βρεθούν στη γη, έχοντας εγκαταλείψει την

---

⁹⁶ στ. 129.

⁹⁷ στ. 114-27, 136-44.

⁹⁸ στ. 272-3.

πατρική τους στέγη⁹⁹. Παρά τη μυθική τους διάσταση, ο Αισχύλος σκιαγραφεί τις κόρες του Ωκεανού ανθρώπινα και ρεαλιστικά, σύμφωνα πάντα με τα αθηναϊκά πρότυπα. Όπως οι κόρες του Δαναού, έτσι και οι Ωκεανίδες, είναι πλήρως εναρμονισμένες με το πρότυπο της υπάκουης κόρης, που ζει πίσω από τη σκιά του κύριου – πατέρα της. Νιώθουν την ανάγκη να ξεκαθαρίσουν από την αρχή της εμφάνισής τους ότι ο Ωκεανός τους έδωσε την έγκρισή του, είτε για να μην προκαλέσουν σύγχυση στον Προμηθέα είτε στο αθηναϊκό κοινό που παρακολουθεί. Η σχέση των νυμφών της θάλασσας με τον πατέρα τους, παρουσιάζεται από τον τραγικό δημιουργό όμοια με αυτή που θα περίμενε κανείς να υπάρχει μεταξύ της κόρης και του πατέρα της στην Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ.. Δεν θα μπορούσαν να φύγουν από το βασίλειό τους και να βρεθούν στο πλευρό του Προμηθέα, ενώ μάλιστα ο ίδιος έχει προκαλέσει με τις πράξεις του την οργή του Δία και των θεών, χωρίς την συγκατάθεση του πατέρα τους. Εκείνες με τη σειρά τους, υπερνικούν τον φόβο και την δειλία της γυναικείας τους φύση, αφήνουν πίσω την αιδώ¹⁰⁰ που τις απομακρύνει από τον στόχο τους και ανεβαίνουν στην γη, ώστε να μάθουν τις συμφορές που βίωσε ο Τιτάνας και να σταθούν στο πλευρό του¹⁰¹. Παρά το γεγονός ότι νιώθουν απροστάτευτες μπροστά σε οτιδήποτε ξένο και ανθρώπινο δε θυμίζει την πατρική τους στέγη, επιλέγουν να συμπαρασταθούν στον Προμηθέα και να θέσουν οι ίδιες τον εαυτό τους στο στόχαστρο των θεών.

2.2.2 Η σταδιακή «ενηλικίωση» των Ωκεανίδων

Η στάση που διατηρούν οι Ωκεανίδες απέναντι στον Προμηθέα και τα βάσανα που αυτός βιώνει, μεταβάλλεται κατά την διάρκεια της εξιστόρησης του Τιτάνα και επηρεάζεται άρδην από την σκηνική παρουσία της Ιούς. Οι νεαρές κόρες από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής τους συμπονούν τον Προμηθέα και λυπούνται για τα βάσανα που έχει υποστεί. Βλέποντάς τον αλυσοδεμένο στον βράχο δακρύζουν και αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την θεϊκή μανία που έχει κατακλύσει τον Δία, ο οποίος φαίνεται αποφασισμένος να μην σταματήσει αν δεν ολοκληρώσει το θέλημά του. Οι Ωκεανίδες, μπροστά στην θεϊκή βουλή του Δία, φανερώνονται αδύναμες, αλλά παράλληλα συνεπείς στην γυναικεία τους φύση, διατηρώντας το ιδανικό - για τον

⁹⁹ *πατρώας μόγις παρειποῦσα φρένας* (στ. 130-2).

¹⁰⁰ *ἐκ δ' ἔπληξε μου τὰν θεμερῶπιν αἰδῶ* (στ. 133-5).

¹⁰¹ Η συμπάραστασή τους στον Προμηθέα είναι διάχυτη σε όλο το έργο: στ. 128, 144-51, 160-3, 181-4, 242-5, 397-402, 472-5, 536-42, 687-95.

Αισχύλο - μέτρο. Όταν ο Προμηθέας τις προϊδεάζει για την πτώση του κυρίαρχου θεού¹⁰², εκείνες σαστίζουν, φοβούνται, ενώ παράλληλα προσπαθούν να τον συνεντίσουν, θυμίζοντάς του τον ρόλο που κατέχει ο πατέρας των ανθρώπων και των θεών. Οι κόρες του Ωκεανού γνωρίζουν τα όρια των λόγων τους, ξέρουν, όπως και οι κόρες των Αθηναίων, ότι πρέπει να είναι διστακτικές και λιγομίλητες. Η αυτοκυριαρχία και η εγκράτεια στα λόγια και τις πράξεις, αποτελούν αρετές που οφείλουν να έχουν οι κόρες της κλασικής Αθήνας. Έχοντας μεγαλώσει με τους περιορισμούς που θέλουν την κόρη να είναι υπάκουη στον κύριο – κηδεμόνα της, φοβούνται τις επιπτώσεις των λόγων, που μπορούν να προκαλέσουν την αντίδραση ανθρώπων και θεών (στ. 181: *διάτορος φόβος*, στ. 182: *δέδια*). Τα λόγια του Προμηθέα φαντάζουν στις κόρες του Ωκεανού επικίνδυνες ελευθεροστομίες, τους προκαλούν φόβο και τρέμουν την εκδίκηση που αυτές μπορούν να φέρουν¹⁰³, σε αντίθεση με τον ημίθεο – άνδρα Προμηθέα, ο οποίος είναι υπεύθυνος για τα λόγια του, αποδεικνύοντας την θαρραλέα του φύση. Η φωνή των Ωκεανίδων φαντάζει πιο οικεία και ταυτόσημη με την ανθρώπινη λογική, που θέλει τη βούληση του Δία πάνω από όλους κι από όλα. Δεν θέλουν να προκαλέσουν την οργή του γιατί φοβούνται τις συνέπειες των λόγων τους. Ξεχνούν όμως την δύναμη και το χάρισμα του Προμηθέα να γνωρίζει τα μελλούμενα, βγάζοντας έτσι γρήγορα συμπεράσματα, βασισμένα στον φόβο της θεϊκής μανίας. Οι κόρες του Ωκεανού, τα μυθικά πλάσματα που εμφανίστηκαν επί σκηνης αιωρούμενες, βρίσκονται πιο κοντά από κάθε άλλη θηλυκή φιγούρα της συγκεκριμένης τραγωδίας, στα ανθρώπινα γυναικεία ιδεώδη της εποχής.

Τον ακούν προσεκτικά, του συμπαραστέκονται και τον συμπονούν, αλλά αντιλαμβάνονται την αντίθετη προς του θεϊκού νόμους πράξη του Τιτάνα. Αντιλαμβάνονται και οι ίδιες ότι η κρίση του Δία οφείλει να είναι αυστηρή, καθώς πλέον τους είναι σαφής και η παράνομη πράξη του Προμηθέα (*ούχ ὄρᾱς ὅτι ἤμαρτες*), η οποία πρέπει να τιμωρηθεί, ώστε να επέλθει η ισορροπία. Έχοντας κλέψει την φωτιά από τον Ήφαιστο και έχοντας ξεγελάσει τον ίδιο τον Δία, δεν είναι δυνατόν να μείνει ατιμώρητος. Τον παρακινούν να δραπετεύσει ώστε να γλιτώσει από τα βάσανά του, ενώ τονίζουν ότι βοηθά τους ανθρώπους και εγκαταλείπει τη δική του σωτήρια: *μή νυν βροτοῦς μὲν ὠφέλει καιροῦ πέρα, σαυτοῦ δ' ἀκήδει δυστυχοῦντος* (στ. 507-8). Ο Αισχύλος έτσι, υπογραμμίζει την αδυναμία του χαρακτήρα των θυγατέρων του

¹⁰² *δειῖται τὸ νέον βούλευμ', ὑφ' ὅτου σκῆπτρον τιμάς τ' ἀποσυλᾶται* (στ. 170-1).

¹⁰³ *Τη γλώσσα σου καθόλου δεν κρατείς κι ἐμέ το νου μου ἐρέθισε φόβος πολὺ βαρῦς, γιατί μ' αυτά που σότυχαν φοβοῦμαι* (στ. 180-2).

Ωκεανού, την λιπόψυχη και φυγόπονη γυναικεία τους φύση, θέλοντας να τονίσει, αντιθέτως, το σθένος και τη γενναιότητα του ηρωικού Προμηθέα. Μετά τη νύξη του Προμηθέα για την πτώση του Δία, απευθύνονται στον πατέρα των ανθρώπων και των θεών και ευελπιστούν να μείνουν πιστές στους νόμους και τη βουλή του¹⁰⁴, να μην αποδειχθούν ανίερες και άσωτες, προσβάλλοντας τους θεούς και τον πατέρα τους. Εν ολίγοις, ζητούν την μέριμνα του Δία, ώστε να προστατεύσουν την ευσεβή θέση την οποία κατέχουν μέχρι στιγμής, την πλήρως εναρμονισμένη με τα ιδανικά της «σωστής» κόρης.

Η στάση του χορού όμως αλλάζει σταδιακά μετά την εμφάνιση της Ιούς και την εξιστόρηση των παθημάτων της από την άδικη και βίαιη συμπεριφορά του Δία. Οι κόρες στο άκουσμα του πολύπαθου διωγμού της Ιούς από το Άργος και την ζώομορφη μεταμόρφωσή της από τον Δία και την καταδίωξη από τον οίστρο, σαστίζουν και θρηνούν¹⁰⁵. Η εξιστόρηση της Ιούς τις κάνει να αντιληφθούν το μένος και την δύναμη του θεού, το μέγεθος αυτής της μανίας που τον έχει κατακλείσει. Ακόμη περισσότερο, οι Ωκεανίδες μπορούν να ταυτιστούν με την πρωταγωνίστρια που δέχθηκε τα πυρά του Δία, χωρίς να έχει προκαλέσει τη μανία του με κάποια ανόσια πράξη της. Η Ιώ έχει ζήσει με αντίστοιχο με τις Ωκεανίδες τρόπο: πιστή και υπάκουη στο θέλημα των θεών και του πατέρα της, ακολουθεί το δίκαιο και τις αποφάσεις του πατέρα της για να σωθεί η πόλη του Άργους. Οι κόρες του Ωκεανού αντιλαμβάνονται ότι η άδικη και παράλογη μανία του Δία που στρέφεται αναίτια απέναντι στην Ιώ, ενδεχομένως προσβάλλει και τις ίδιες. Φοβούνται και εύχονται να οι συμφορές αυτές να μην βρουν αντίκρισμα και σε εκείνες (*ἔα ἔα, ἄπεχε, φεῦ*). Παρά τον φόβο που τις έχει κατακλείσει, δείχνουν θάρρος και επιμένουν να μάθουν όλες τις συμφορές που πρόκειται να βρουν την Ιώ, αφήνοντας κατά μέρος τους θρήνους (στ. 698 *λέγ', ἐκδίδασκε*). Θέλουν να μάθουν που μπορεί να φτάσει και, αντιστοίχως, να τις οδηγήσει η μανία του Δία, να κρίνουν και να αποφασίσουν την στάση που θα κρατήσουν σε σχέση με τον Προμηθέα. Η γυναικεία μαρτυρία μιας θνητής κόρης προσδίδει νέα, πιο ισχυρή δυναμική στα γεγονότα, θέτοντας ένα απτό και ρεαλιστικό παράδειγμα με το οποίο μπορούν να ταυτιστούν τα γυναικόμορφα αυτά πλάσματα. Νιώθουν και οι ίδιες ότι νοσούν μαζί με την Ιώ, ότι βρίσκονται στο στόχαστρο της μανίας του Διός: *τοῖς νοσοῦσί τοι γλυκὸν τὸ λοιπὸν ἄλγος προυξεπίστασθαι τορῶς* (στ.

¹⁰⁴ Scott, 1987, σ. 89.

¹⁰⁵ *ἔα ἔα, ἄπεχε, φεῦ* (στ. 687) και *ἰὼ ἰὼ μοῖρα μοῖρα, πέφρικ' εἰσιδοῦσα πρᾶξιν Ἰοῦς* (στ. 694-5).

698-9). Ο Προμηθέας αποδέχεται το αίτημά τους και εξιστορεί την συνέχεια της πολύπαθης περιπλάνησης της Ιούς¹⁰⁶. Όταν ολοκληρώσει το πρώτο σκέλος της περιπλάνησής της, ο Προμηθέας γίνεται ειρωνικός και τονίζει την σκληρότητα με την οποία φέρεται ο Δίας στην Ιώ, την κόρη του Ίναχου που δεν ευθύνεται για την τιμωρία αυτή¹⁰⁷. Οι Ωκεανίδες θρηγούν για το πολύπαθο ταξίδι που μόλις εξιστόρησε ο Προμηθέας, αλλά αγνοούν ότι η περιπλάνησή της δεν ολοκληρώνεται εκεί. Ο Αισχύλος εντέχνως δημιουργεί αγωνία στο κοινό και στις πρωταγωνίστριες, όταν ο Προμηθέας τους ανακοινώνει πως το ταξίδι της Ιούς δεν τελειώνει εκεί¹⁰⁸. Οι κόρες του Ωκεανού φαίνονται αφελείς¹⁰⁹, αφού δεν μπορούν να συλλάβουν το μέγεθος της συμφοράς που μπορεί να προκαλέσει η μανία του Διός στην θνητή Ιώ. Στο σημείο αυτό εντοπίζουμε την απόλυτη συνειδητοποίηση των Ωκεανίδων για την μανία του Διός και τα αποτελέσματα που επιφέρει αυτή στην ζωή των ανθρώπων, και συγκεκριμένα των ανύπαντρων γυναικών, όπως είναι άλλωστε οι πρωταγωνίστριες της τραγωδίας. Θρηγούν μαζί με την Ιώ (εξ) γιατί αντιλαμβάνονται ότι ο πόνος που βιώνει δεν έχει τέλος, αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι δεν έχει αιτία. Καταλαβαίνουν, λοιπόν, ότι η υποστήριξη του Διός δεν θα τις ωφελήσει, αφού επιβάλλει χωρίς αιτία και χωρίς έλεος το θέλημά του. Καθώς εκτυλίσσεται η τραγική πλοκή, οι Ωκεανίδες εξελίσσονται και ενηλικιώνονται, αποκτώντας δύναμη, σθένος και θάρρος. Απευθύνονται στις Μοίρες και τις παρακαλούν να τις προστατεύσει από τη δύναμη του Δία η οποία ενδέχεται να τις φέρει στην κλίνη του, όπως την παρθένα Ιώ¹¹⁰. Συνειδητοποιούν ότι η υπακοή στον μανιακό Δία δεν θα τις βοηθήσει, αλλά θα τις αφήσει απροστάτευτες στην παράφρονη κρίση του.

2.2.3 Η ολική μεταστροφή του χαρακτήρα των Ωκεανίδων

Η μεταστροφή του χαρακτήρα τους προκαλεί μεγάλη εντύπωση τόσο στον σύγχρονο αναγνώστη, όσο και στον θεατή του 5^{ου} αι. π.Χ. Ο Αισχύλος εντάσσει τις κόρες του Ωκεανού στην τραγική πλοκή αιωρούμενες, χωρίς να πατούν στη γη, φανερά διστακτικές και αδύναμες, πλήρως υπάκουες στον πατέρα τους και φοβισμένες από τον έξω κόσμο¹¹¹. Στα πρώτα επεισόδια απαντούν στον Προμηθέα μετριοπαθώς, προσπαθώντας να μην φανούν ανάξιες του ονόματός τους, ούτε ανίερες προς τον Δία,

¹⁰⁶ στ. 707-35.

¹⁰⁷ στ. 735-41.

¹⁰⁸ στ. 742-3.

¹⁰⁹ ἢ γάρ τι λοιπὸν τῆδε πημάτων ἐρεῖς; (στ. 745).

¹¹⁰ λεγέων Διὸς εὐνάτειραν ἴδοισθε πέλουσαν (στ. 895-6).

¹¹¹ Scott, 1987, σ. 94.

κρίνοντας, μάλιστα, αυστηρά τις πράξεις του Τιτάνα, διαφυλάσσοντας την ακεραιότητά τους. Με την εμφάνιση όμως της Ιούς και την ταύτισή τους με εκείνη, οι Ωκεανίδες ωριμάζουν και στρέφονται ενάντια στον άδικο Δία, ενώ η εσωτερική τους πάλη ανάμεσα στο δίκαιο και το άδικο συνεχίζεται. Κατά την εμφάνιση του Ερμή και την αναγγελία της προσταγής του Δία, οι Ωκεανίδες, ενθουμούμενες την γυναικεία τους υπάκουη καταβολή, νιώθοντας δέος μπροστά στην θεϊκή βούληση, επιχειρούν – μάταια - να πείσουν τον Προμηθέα να υπακούσει στις διαταγές του¹¹². Η πτώση του Δία που αναγγέλλει ο Τιτάνας θορυβεί τις κόρες του Ωκεανού, οι οποίες δυσκολεύονται να εκτιμήσουν την κατάσταση. Ο Προμηθέας αρνείται να συνεργαστεί και ο Ερμής συμβουλεύει τις Ωκεανίδες να απομακρυνθούν από το πλευρό του γιατί τον περιμένουν τρομερά βάσανα, από τα οποία κινδυνεύουν κι εκείνες¹¹³. Στην απάντηση των Ωκεανίδων στον Ερμή εντοπίζουμε την ολοκληρωτική μεταστροφή του μετριοπαθούς τους χαρακτήρα: *μετὰ τοῦδ' ὅ τι χρῆ πάσχειν ἐθέλω* (στ. 1067) . Οι κόρες του Ωκεανού, αντλώντας θάρρος από τον Τιτάνα, αρνούνται να υπακούσουν, στέκονται απέναντι στον Ερμή και ταυτόχρονα απέναντι στον Δία, και ορθώνουν το ανάστημά τους στο πλευρό του Προμηθέα. Είναι διατεθειμένες να πάθουν ό,τι ακριβώς κι εκείνος, φτάνοντας έτσι στο ανώτερο σημείο υποστήριξης και συμπαράστασης στον πολύπαθο ημίθεο. Έχοντας λάβει γνώση για τα παθήματα της Ιούς και του Τιτάνα από τον άδικο και μανιασμένο Δία, αποφασίζουν να γίνουν σύμμαχοι του Προμηθέα με κάθε κόστος.

Η μεταστροφή τους αυτή δεν είχε προετοιμαστεί κατά την αρχική τους παρουσία στα δρώμενα. Από απόμακρες αλλά συμπονετικές, γίνονται θερμές ακροάτριες και υποστηρίκτριες και, τέλος, επιλέγουν να μοιραστούν τα ίδια παθήματα, αρνούμενες να ακολουθήσουν τη βουλή του Δία, όπως τους τη μετέφερε ο Ερμής¹¹⁴. Όλα ανατρέπονται, προκαλείται σύγχυση, αφού η στάση των κοριτσιών δεν συνάδει με την φύση τους, αλλά ούτε και με την μέχρι τώρα στάση τους. Οι νεαρές κόρες του Ωκεανού, διστακτικές και φοβισμένες απέναντι στα λόγια και τις απειλές του Προμηθέα προς τον Δία, προσπαθώντας να διατηρήσουν το μέτρο που επιβάλλει η θέση και το φύλο τους, ώστε να μην βρεθούν στο κέντρο της θεϊκής μανίας, τρέπονται σε σύμμαχο και «συνεργό» του Τιτάνα. Είναι φανερό πως η φύση των Ωκεανίδων δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανή για μια τέτοια ολική μεταστροφή. Αγωγός

---

¹¹² στ. 1036-9.

¹¹³ στ. 1058-62.

¹¹⁴ Inoue, 1977, σ. 259.

αυτών των επαναστατικών ιδεών δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από τον Προμηθέα, έναν δηλαδή άνδρα¹¹⁵. Εκείνος θεωρείται υπεύθυνος για την ενδυνάμωση του σθένους των κοριτσιών, την αλλαγή της στάσης τους και την ξαφνική γενναιότητά τους που καταλήγει στην άρνηση της θεϊκής προσταγής. Εναντιώνονται στον Ερμή με την δύναμη που αντλούν από την στήριξη ενός άνδρα. Η γυναικεία τους φύση αρχικά υποτάσσεται στον ανδρική θεϊκή επιβολή του Δία και στη συνέχεια υποτάσσονται στο σχέδιο του Προμηθέα. Φυσικά, δεν απαρνιούνται τον πατέρα των ανθρώπων και των θεών αποκλειστικά για να βοηθήσουν τον Προμηθέα, αλλά γιατί αντιλήφθηκαν, τόσο από τα παθήματα της περιπλανώμενης Ιούς όσο και από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο Τιτάνας, ότι ίσως βρεθούν κι εκείνες στο επίκεντρο της θεϊκής μανίας του Διός. Δεν θα ήταν καθόλου άστοχο να υποστηρίξουμε πως μόνες τους οι Ωκεανίδες δεν θα κατόρθωναν την ανάταση αυτή. Αν δεν υπήρχε το αντρικό πρότυπο στο οποίο θα μπορούσαν να στηριχθούν, θα παρέμεναν στην μετριοπαθή, υπάκουη θέση που αρμόζει στις κόρες της Αθήνας του Αισχύλου.

Η έξοδος της τραγωδίας του τραγικού ποιητή διακατέχεται από ταραχή, η οποία είναι απαραίτητο να αναιρεθεί στη συνέχεια της τριλογίας, ώστε να επικρατήσει η ισορροπία. Οι κόρες του Ωκεανού από ευσεβείς και πιστές στην δύναμη του Διός, υπάκουες στον πατέρα τους και μετριοπαθείς στις θέσεις και τις δηλώσεις τους, τρέπονται σε επαναστάτριες της θεϊκής κυριαρχίας, εναντιώνονται στον Ερμή και κατά συνέπεια στην απόφαση του Διός, και αποφασίζουν να σταθούν στο πλευρό του ημίθεου Προμηθέα, με τον κίνδυνο να βιώσουν και οι ίδιες τα βάσανά του. Η αλλαγή αυτή στον χαρακτήρα τους δεν προετοιμάζεται ούτε από την είσοδο των κοριτσιών, ούτε από την φυσική τους προδιάθεση και καταβολή. Πλησίασαν τον Προμηθέα έχοντας πάρει άδεια από τον πατέρα τους, χωρίς να προκαλέσουν κάποια αναστάτωση στην φυσική ροή των πραγμάτων και του ρόλου τους. Το θάρρος τους είναι περιορισμένο και στέκονται σε απόσταση ασφαλείας από τον Προμηθέα, ενώ κατεβαίνουν στη γη μόνο ύστερα από παρότρυνσή του. Προσπαθούν μέχρι την τελευταία στιγμή να τον νουθετήσουν, ώστε να υπακούσει στο θέλημα του Διός, επιχειρώντας να τον επαναφέρουν στο μέτρο και στη σύνεση. Στο τέλος όμως, όλα ανατρέπονται. Αποφασισμένες να συμπαρασταθούν στον Προμηθέα, αφηφούν την συμβολή του Ερμή και την γυναικεία τους φύση, και τολμούν να σταθούν απέναντι στο Δία. Πρόκειται, λοιπόν, για μια ανισόρροπη κατάσταση, κατά την οποία οι κόρες

---

¹¹⁵ Inoue, 1977, σ. 257-9.

ξεχνούν την θέση και τον ρόλο τους, ενώ ο Δίας και οι θεοί δεν δέχονται τον σεβασμό που τους οφείλουν οι ημίθεοι και οι θνητοί, ενώ οι αποφάσεις τους δεν επηρεάζουν τα πρόσωπα του δράματος. Η ισορροπία θα επανέλθει στις επόμενες τραγωδίες της τριλογίας, η θεία δίκη θα κυριαρχήσει και ο θεϊκός νόμος θα υπερκεράσει κάθε ανθρώπινη θεώρηση, όπως άλλωστε θα περιμέναμε από τον Αισχύλο.

2.3 Ωκεανίδες και Δαναΐδες: οι επικλήσεις στον Δία

Τόσο στον *Προμηθέα* όσο και στις *Ίκέτιδες*, ο Δίας κατέχει κεντρική θέση στα δρώμενα, παρά την έλλειψη της φυσική του παρουσίας. Ο ρόλος του όμως είναι τόσο σημαντικός, ώστε η δράση των δύο τραγωδιών να εκτυλίσσεται γύρω από τον θεό και την συμβολή αυτού στις ζωές των πρωταγωνιστών. Συγκρίνοντας όμως τις δύο Αισχύλειες τραγωδίες, ερχόμαστε αντιμέτωποι με δύο διαφορετικές συλλήψεις του παντοδύναμου θεού, οι οποίες διαφοροποιούνται ως προς την στάση και τη δράση του Διός και παράλληλα ως προς την στάση που διατηρούν από την μία οι κόρες του Δαναού και από την άλλη οι κόρες του Ωκεανού απέναντι σε εκείνον και τις προσταγές του. Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να συγκρίνουμε την σχέση του Διός με τις κόρες της εκάστοτε τραγωδίας, αναδεικνύονται την απονομή δικαιοσύνης από τον πατέρα των ανθρώπων και των θεών.

Στις *Ίκέτιδες* οι κόρες του Δαναού επικαλούνται τον Δία ως τη μόνη τους ελπίδα. Έχοντας διαφύγει στο Άργος, προσπέφτουν Ικέτιδες στον βωμό και ζητούν την προστασία του Διός, γνωρίζοντας την δυσκολία της θέσης τους. Ο Δίας κατέχοντας τον τίτλο του δίκαιου θεού, παρουσιάζεται ήδη από τον πρώτο στίχο της τραγωδίας, ως προστάτης των αδύναμων και αθών ικετίδων, που προσπαθούν να αποφύγουν τον μισητό και βίαιο γάμο με τους γιούς του Αιγύπτου. Ο *σωτήρ* και *οίκοφύλαξ*¹¹⁶ Δίας είναι ο μόνος που μπορεί να βοηθήσει τις κόρες, αφού η τελική κρίση βρίσκεται στα χέρια του. Ως προστάτης των ικετών, ο Δίας θα προστατεύσει και τις Ικέτιδες στην προσπάθειά τους αυτή¹¹⁷, αποδίδοντας εκδίκηση στους βίαιους βαρβάρους. Η παντοδυναμία του τονίζεται με κάθε ευκαιρία: πρόκειται για τον θεό – πατέρα της δικαιοσύνης που εκδικείται τους εγκληματίες¹¹⁸ και προστατεύει τους αδύναμους. Με την επίκληση του Διός οι κόρες του Δαναού φέρνουν στο προσκήνιο της τραγικής

---

¹¹⁶ στ. 26.

¹¹⁷ στ. 347.

¹¹⁸ στ. 645-6.

πλοκής την σχέση τους με τον Έπαφο, τον γιο του Διός και της Ιούς. Η συγγένεια των Δαναΐδων με τον Έπαφο – συνεπώς και με τον Δία – ενώνει με πιο στέρεους και ασφαλείς δεσμούς τη μεταξύ τους σχέση. Αυτό άλλωστε επιθυμούν και οι ίδιες οι Δαναΐδες επικαλούμενες την συγγένειά τους με την κόρη του Ινάχου, προβάλλοντας τον Δία ως προστάτη και σωτήρα της Ιούς, αφού τη γλίτωσε από την περιπλάνηση και το μαρτύριο του οίστρου¹¹⁹, και την κατέστησε μητέρα του θρυλικού Επάφου, χαρίζοντας φήμη και δόξα στην οικογένειά της. Η συγγένεια με την Ιώ και το Άργος θα αποτελέσει και την σημαντικότερη αιτία για την αποδοχή προστασίας τους από τον Πελασγό.

Θέλοντας να κερδίζουν την εύνοια και τη συμπάθεια του Διός, οι κόρες του Δαναού αναφέρονται στον βοηθητικό ρόλο που κατείχε ο θεός στη λήξη του μαρτυρίου της Ιούς. Γνωρίζοντας, όμως, την ιστορία της περιπλάνησής της, η προβολή του Διός ως προστάτη και όχι ως υπευθύνου της κατάστασής της μόνο απορίες μπορεί να προκαλέσει. Οι Δαναΐδες συνειδητά επιλέγουν να αποσιωπήσουν τα κακώς κείμενα της θεϊκής βούλησης του Διός, που οδήγησαν την παρθένα Ιώ στο μαρτύριο της περιπλάνησης και του οίστρου, αφού ο επιδιωκόμενος στόχος είναι να εισακούσει τις προσευχές τους ο Δίας. Είναι, λοιπόν, λογικό ο Αισχύλος να αφήνει κατά μέρους την ευθύνη του θεού και να αναφέρει την τελική του ευεργεσία στην πολύπαθη περιπλάνηση της κόρης του Ινάχου. Αυτό που προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση, όμως, είναι η επίκληση και η επιλογή του συγκεκριμένου θεού. Οι Δαναΐδες προσπαθούν να γλιτώσουν από τον ανεπιθύμητο γάμο τους με τους Αιγυπτίους, όπως ακριβώς και η Ιώ από την ένωσή της με τον Δία. Ο έρωτας του θεού έφερε την κόρη του Ινάχου στο στόχαστρο της ζηλόφθονης Ήρας, που θέλησε να την εκδικηθεί, χωρίς να έχει διαπράξει κάποιο έγκλημα ή να έχει παρεκκλίνει από το μέτρο, που όφειλε να τηρεί. Στην ιστορία της Ιούς, ο αυτουργός και υπαίτιος της όλης κατάστασής της – όπως άλλωστε γίνεται φανερό και στον *Προμηθέα* – δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον Δία. Οι Δαναΐδες όμως, επιλέγουν να επικαλεστούν τον συγκεκριμένο θεό, και μάλιστα, να προβάλλουν ως συνεκτικό δεσμό τους την Ιώ, την κόρη που γνώρισε το μαρτύριο της περιπλάνησης και την καταδίωξης του οίστρου εξαιτίας του. Μάλιστα, όπως γνωρίζουμε από την κατάληξη της τριλογίας των

---

¹¹⁹ στ. 571-81.

Δαναΐδων¹²⁰, ο Δίας όχι μόνο δεν έσωσε τις απεγνωσμένες Δαναΐδες, αλλά η κατάληξή τους είναι ο θάνατος, ύστερα από την δολοφονία των συζύγων τους. Εξαιρέση αποτελεί η Υπερμήστρα, χάρη στην οποία το γένος της Ιούς διαιωνίστηκε.

Η ειρωνεία της επιλογής του Διός στην παρούσα κατάσταση δεν οφείλεται αποκλειστικά στην κατάσταση απόγνωσης των Δαναΐδων. Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε, βέβαια, ότι ψάχνουν απελπισμένες την σωτηρία ενός θεού για το δύσκολο εγχείρημα που έχουν κληθεί να φέρουν εις πέρας. Και ποιος άλλος θα ήταν πιο δυνατός από τον προστάτη των ικετών και συγγενή τους; Συνειδητά λοιπόν επιλέγουν να παραβλέψουν τους λόγους που οδήγησαν την Ιώ στην περιπλάνησή της, ώστε να κερδίσουν την εύνοια του θεού. Μελετώντας όμως εναργέστερα την αισχύλεια τραγωδία – λαμβάνοντας υπόψιν και την κατάληξη της γνωστής τριλογίας του ποιητή *Ορέστειας* - συναντάμε το πρόσωπο του δίκαιου Δία και την απονομή της δικαιοσύνης που εκείνος αποδίδει. Η ιστορία της Ιούς, παρότι τραγική και χωρίς ουσιαστικούς λόγους υπαιτιότητας, ώστε η παρθένα να δεχτεί την τιμωρία των θεών, καταλήγει στην εδραίωση της γενιάς της στην Αίγυπτο, την ανάδειξη του ονόματός της στην Μεσόγειο και την καθιέρωση του Επάφου. Η περιπλάνηση που βίωσε η κόρη του Ινάχου αποτέλεσε το τίμημα της υστεροφημίας και της δόξας που γνώρισε με την εγκατάστασή της στην Αίγυπτο. Η κυοφορία του γιου του Διός την φέρνει πιο κοντά στην θέωση, ξεπερνώντας την θνητή της φύση. Αν ο Δίας δεν είχε ερωτευτεί την Ιώ και δεν την είχε επιλέξει για μητέρα του γιού του, η ιστορία και η μνήμη της θα είχε συγκεκριμένα όρια· αυτά που επιβάλλει άλλωστε και η θέση της ως κόρη θνητού. Τα όρια αυτά, όμως, καταργούνται με την επιλογή του Διός να ενωθεί μαζί της, και η Ιώ γνωρίζει δόξα, όμοια με αυτή που θα δεχόταν ένας άνδρας. Αναλογιζόμενοι την κατάληξη της Ιούς μπορούμε ευκολότερα να δικαιολογήσουμε την συγκεκριμένη επιλογή των Δαναΐδων, που με μια πρώτη ματιά φαντάζει ειρωνική. Στο τέλος αποδίδεται δικαιοσύνη, ακόμη και αν το μέσο που επιλέγεται είναι παράδοξο και επίπονο. Δεν θα μπορούσαμε άλλωστε να περιμένουμε διαφορετική κατάληξη από μία τραγωδία του Αισχύλου, τον τραγικό ποιητή που αποδέχεται και εμπιστεύεται την θεϊκή δικαιοσύνη, με κύριο και βασικό υποστηρικτή και εκπρόσωπό της τον πατέρα των ανθρώπων και των θεών.

---

¹²⁰ Η τριλογία δεν μας διασώζεται αλλά η ιστορία των Δαναΐδων μας είναι γνωστή. βλ. Winnington-Ingram, *The Danaid Trilogy of Aeschylus*, 1961.

Στον *Προμηθέα* όμως, ο Αισχύλος σκιαγραφεί έναν διαφορετικό Δία, επιρρίπτοντας μέσω την μαρτυριών της Ιούς και του Προμηθέα, ευθύνες για το μαρτύριο που βιώνει ο Τιτάνας και η παρθένα κόρη. Ο Δίας του *Προμηθέα* απέχει πολύ από τον σωτήρα και προστάτη των *Ίκετίδων*. Σύμφωνα με τον Τιτάνα, πρόκειται για έναν τύραννο που μισεί το ανθρώπινο γένος και εχθρεύεται τον Προμηθέα που θέλησε να βοηθήσει τους ανθρώπους δίνοντάς τους τη φωτιά. Έχοντας μόλις λάβει την βασιλεία του Κρόνου, είναι παντοδύναμος και χρησιμοποιεί τη δύναμή του χωρίς όρια και σύνεση. Ο Ήφαιστος έχοντας δεχτεί τη διαταγή του Δία να αλυσοδέσει τον Προμηθέα στον Καύκασο, αν και διαφωνεί, δεν τολμά να φέρει αντίρρηση στην βουλή του νέου θεού αφού *ἄπας δὲ τραχὺς ὅστις ἂν νέον κρατῆ* (στ. 35). Η δύναμη του Διός δεν φοβίζει μόνο τον ημίθεο Προμηθέα αλλά και το ίδιο τον Ήφαιστο. Η σκληρότητα και ο δεσποτισμός του Διός γίνεται φανερός και από την τοποθέτηση του Ωκεανού, του πατέρα του χορού. Ανεβαίνοντας στη σκηνή, ο Ωκεανός, κρατά ουδέτερη στάση χωρίς να τίθεται φανερά με το μέρος του Διός ή του Προμηθέα. Παρότι μετριοπαθής, χαρακτηρίζει σκληρό τον νέο βασιλιά των θεών, φανερώνοντας τον φόβο που προκαλεί η μανία του Διός σε όλους (*τραχὺς μόναρχος οὐδ' ὑπεύθυνος κρατεῖ*). Οι Ωκεανίδες αναλογιζόμενες το μαρτύριο του Προμηθέα, ο οποίος βρίσκεται σε αυτή την κατάσταση λόγω της ευεργεσίας προς τους θνητούς, και την εξιστόρηση της τραγικής περιπλάνησης της παρθένας Ιούς, αντιλαμβάνονται την «άδικη» απονομή δικαιοσύνης του νέου κυρίαρχου θεού και επιλέγουν συνειδητά να σταθούν στο πλευρό του τιτάνα. Οι Ωκεανίδες γνωρίζουν και οι ίδιες την παντοδυναμία του Διός, νιώθοντας τρόμο για τις επιπτώσεις που θα επιφέρει η υπέρβαση του μέτρου από μεριάς τους. Τα παραδείγματα, όμως, της Ιούς και του Προμηθέα τις φέρνουν πιο κοντά στην τραγική κατάσταση της παντοδυναμίας του Διός. Στην έξοδο της τραγωδίας αποφασίζουν να εναντιωθούν στην ηγεμονική του στάση και να σταθούν στο πλευρό του Προμηθέα.

Η στάση που διατηρεί ο θεός, όπως γίνεται φανερή μέσω της περιπλάνησης της Ιούς που η ίδια αφηγείται στις Ωκεανίδες, αποτελεί την βασικότερη αιτία μεταστροφής του χορού από συνετές και υπάκουες κόρες, σε αντίμαχες του Διός. Βλέποντας το μαρτύριο της κόρης του Ινάχου, σε συνδυασμό με τον αλυσοδομένο Προμηθέα που δέχεται το μαρτύριο αυτό επειδή θέλησε να βοηθήσει τους ανθρώπους, οι Ωκεανίδες αντιλαμβάνονται το μέγεθος της αυταρχικότητας της θεϊκής βούλησης και επιλέγουν να σταθούν στο πλευρό του Προμηθέα. Ενώ προσπαθούν να διατηρήσουν την

μετριοπαθή τους στάση αποδίδοντας ευθύνες στον Προμηθέα (*τίς ἔλπις; οὐχ ὄραξ ὅτι ἡμαρτες;*), να μην ξεπεράσουν το μέτρο της γυναικειάς τους φύσης και να μην αποδειχθούν κατώτερες της θέσης τους στους θεούς (*μηδάμ' ὁ πάντα νέμων θεῖτ' ἐμᾶ γνώμα κράτος ἀντίπαλον Ζεύς*), η ιστορία της Ιούς τις πείθει για την άδικη κρίση του Διός και αποφασίζουν να εναντιωθούν στο θέλημά του και την αναγγελία του θελήματός του μέσω του Ερμή.

Η απεικόνιση αυτής της φύσης του Διός προκαλεί μεγάλη έκπληξη στον αναγνώστη των Αισχύλειων δημιουργιών. Σε καμία άλλη τραγωδία του ο ποιητής δεν παρουσιάζει, ούτε βέβαια αφήνει να εννοηθεί, οποιαδήποτε αμφισβήτηση της θεϊκής κυριαρχίας του Διός και της δικαιοσύνης που εκείνος επιβάλλει. Ο Προμηθέας αποτελεί το μοναδικό έργο στο οποίο η δύναμη του Διός και οι λόγοι για τους οποίους επιβάλλει την τιμωρία του αμφισβητείται από όλους τους πρωταγωνιστές, ακόμη και από τον γιό του, Ήφαιστο. Ο νέος διάδοχος της βασιλείας των θεών φαντάζει αυταρχικός και δεσποτικός, ενώ το θέλημά του αποτελεί νόμο για τους θνητούς και τους θεούς. Λαμβάνοντας την βασιλεία από τον Κρόνο, ο Δίας γίνεται ένας μισάνθρωπος θεός, που αδιαφορεί για τους ανθρώπους, ενώ δεν διστάζει να επιλέξει τον αφανισμό τους και την δημιουργία ενός άλλου είδους: *βροτῶν δὲ τῶν τάλαιπῶρων λόγον οὐκ ἔσχεν οὐδέν', ἀλλ' αἰστώσας γένος τὸ πᾶν ἔχρηξεν ἄλλο φιλῦσαι νέον* (στ. 231-3). Ο Αισχύλος επιλέγει να σκιαγραφήσει το άδικο πρόσωπο του Διός κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του στον ουρανό¹²¹. Όπως κάθε νέος ηγέτης, έτσι κι ο Δίας, χάνει το έλεγχο του δικαίου διαταράσσοντας την ισορροπία των πραγμάτων. Τιμωρεί και αλυσοδένει τον Προμηθέα στον Καύκασο, αδιαφορώντας για την βοήθεια που του προσέφερε κατά την διεκδίκηση του θρόνου από τον πατέρα του: *ἐμαῖς δὲ βουλαῖς Ταρτάρου μελαμβαθῆς κευθμῶν καλύπτει τὸν παλαιγενῆ Κρόνον αὐτοῖσι συμμάχοισι* (στ. 219-21). Η δύναμη που απέκτησε ο γιος του Κρόνου είναι ανυπέβλητη και οφείλει να μάθει να την χρησιμοποιεί και να την διαχειρίζεται προς όφελος όλων. Μέχρι να συντελεστεί αυτή η μεταστροφή του χαρακτήρα του, ο Δίας τιμωρεί μανιωδώς τον Προμηθέα και αδιακρίτως την παρθένα Ιώ.

Η ταραχώδης κατάσταση του Διός διαφαίνεται και από την αμηχανία που νιώθει για την προφητεία του Προμηθέα, σύμφωνα με την οποία η βασιλεία του θα κλονιστεί

---

¹²¹ Todd, 1925, σ. 64.

από κάποιον απόγονο της Ιούς. Ο Προμηθέας, όπως αναγγέλλει στον χορό¹²², γνωρίζει ότι το μαρτύριο που βιώνει θα λάβει τέλος στο μέλλον, όταν γεννηθεί ο απόγονος της Ιούς που θα διεκδικήσει την βασιλεία του Διός, θα τον εκθρονίσει και θα απελευθερώσει τον Τιτάνα. Ο Δίας, αποδεικνύοντας την ταραχή που του προκαλεί το άκουσμα αυτό, στέλνει τον αγγελιαφόρο Ερμή, ώστε να αποσπάσει πληροφορίες από τον Τιτάνα για τους επικείμενους γάμους που θα φέρουν στην ζωή τον απόγονο αυτόν¹²³. Ο Προμηθέας δεν σέβεται την επιταγή του Διός, ούτε φυσικά θορυβείται από τις απειλές του Ερμή, αλλά υποτιμά τον διάδοχο του θεϊκού θρόνου¹²⁴ και αποστρέφεται την βασιλεία του. Ο Δίας, παρότι παντοδύναμος, νιώθει ανασφάλεια, ίσως και φόβο, στο άκουσμα της προφητείας του Προμηθέα, που μαρτυρά την πτώσης της βασιλείας του κατά τον ίδιο τρόπο που την υφάρπαξε από τον Κρόνο. Η ανησυχία του αυτή δικαιολογείται από την σύντομη παραμονή του στον θρόνο· ο Δίας είναι άπειρος, ανήσυχος, δεν έχει ωριμάσει στον βαθμό που επιβάλλει το αξιωματό του. Η εμπειρία και ο χρόνος θα τον τοποθετήσουν στην θέση που αρμόζει να έχει, πράττοντας δίκαια και συνετά.

Ο Δίας στον *Προμηθέα*, δεν θυμίζει τον άλλοτε δίκαιο και σοφό αισχύλειο Δία, πατέρα και εκπρόσωπο της δικαιοσύνης. Κατηγορείται τόσο από τον Προμηθέα, όσο και από την Ιώ για τα παθήματα που βίωσαν, ενώ οι κόρες του Ωκεανού αποφασίζουν και αυτές να σταθούν απέναντι στον θεό, δηλώνοντας απροκάλυπτα την απόφασή τους στον Ερμή. Είναι λοιπόν πιθανό ο Αισχύλος, ο πλέον πιστός στη δικαιοσύνη και τους θεϊκούς νόμους δημιουργός, να προβάλλει έναν τέτοιο Δία; Έναν βασιλέα που αδιαφορεί για τους ανθρώπους και το δίκαιο, επιβάλλοντας τη δικά του βούληση, τιμωρώντας χωρίς σύνεση και αιτία; Σίγουρα μια τέτοια απονομή δικαιοσύνης δεν θυμίζει την αντίστοιχη των *Εὐμενίδων* με την αθώωση του Ορέστη, ούτε των *Ἑπτὰ* με την σωτηρία της πόλης της Θήβας και την μετά θάνατον ένωση των δύο αδερφών. Η ιδεολογική σύγκρουση που εντοπίζουμε στην σκιαγράφηση του Διός, επιβάλλει την εμφάνιση στην υπαιτιότητα των πρωταγωνιστών αλλά και την κατάληξη αυτών.

Ο Προμηθέας έκλεψε την φωτιά από τον Ἥφαιστο, θέλοντας να συνδράμει τον άνθρωπο ώστε να μην αφανιστεί. Αυτό που πραγματικά πέτυχε, όμως, ήταν να ευεργετήσει το ανθρώπινο είδος περισσότερο από κάθε άλλο, δίνοντάς του θεϊκό

---

¹²² στ. 871-3.

¹²³ στ. 947-8.

¹²⁴ στ. 255-6.

μερίδιο. Όχι μόνο παρέκαμψε την βουλή των θεών, αλλά ξεγέλασε τον ίδιο τον Δία. Παράλληλα, ο τιτάνας αμφισβητεί την δύναμη του βασιλιά των θεών προκαλώντας τον και υποδεικνύοντάς του την ανατροπή της βασιλείας του. Γιατί λοιπόν ο Δίας να δείξει έλεος¹²⁵ στον ημίθεο; Οι πράξεις του Προμηθέα δεν πρέπει να μείνουν ατιμώρητες. Ο Δίας οφείλει, ως θεός της δικαιοσύνης, να φέρει σε ισορροπία την παρούσα κατάσταση και να τιμωρήσει τον τιτάνα για την στάση που διατηρεί απέναντι στον νέο βασιλιά, να εδραιώσει τη θέση του και να αποδείξει την παντοδυναμία του. Παράλληλα με τον Προμηθέα, τα τραγικά αποτελέσματα της βούλησης του θεού βιώνει και η Ιώ. Η ιστορία της περιπλάνησής της και του μαρτυρίου που βιώνει με την καταδίωξη του οίστρου, αποτελούν τους λόγους που τελικά οι κόρες του Ωκεανού αποφασίζουν να συντρέξουν τον Προμηθέα και εναντιωθούν στον Δία. Αναλογιζόμενοι την γενικότερη στάση που διατηρεί η Ιώ ως παρθένα κόρη του Ινάχου, το μαρτύριο που βιώνει είναι αδικαιολόγητο και δυσβάσταχτο. Η κατάληξη όμως τη κόρης και η τελική απονομή δικαίου, δικαιολογεί τα βάσανα που βίωσε. Ο Δίας, αγγίζοντάς την, την κατέστησε μητέρα του Έπαφου, του θρυλικού βασιλιά της Αιγύπτου, αποδίδοντας φήμη και στην ίδια. Η γενιά που προέκυψε από την Ιώ γνώρισε μεγάλη δόξα και το όνομά εκείνης συνδέθηκε με τις επιτυχίες των απογόνων της. Μια γυναίκα λοιπόν, δέχεται υστεροφημία όπως ακριβώς ένας άνδρας. Το πολύπαθο ταξίδι της ολοκληρώνεται με την απονομή δικαιοσύνης από την Δία στην Ιώ, οδηγώντας την στην καταξίωση και την εδραίωση της γενιάς της στην Αίγυπτο και το Άργος.

Ο ρόλος που κατέχει ο Δίας στην ζωή των θυγατέρων του Ωκεανού και του Δαναού είναι σπουδαίος και ανατρέπει τα δρώμενα των δύο τραγικών δημιουργιών. Οι Ωκεανίδες παρουσιάζονται πιστές στη βούληση του Διός και προσπαθούν να μεταπείσουν τον Προμηθέα, ώστε να μην βιώσει ακόμη μεγαλύτερα βάσανα. Στην συνέχεια, μετά την παρουσία της Ιούς και την εξιστόρησης των παθημάτων της, η στάση τους μεταστρέφεται και αποφασίζουν να σταθούν απέναντι στον Δία, δηλώνοντας την επιλογή τους στον ίδιο τον αγγελιαφόρο των θεών. Η εξέλιξη και η αλλαγή του χαρακτήρα των πιστών Ωκεανίδων οφείλεται στην συνειδητοποίηση των αδικιών που έχει προκαλέσει ο Δίας, καθιστώντας τις συμμάχους του Προμηθέα. Το ίδιο πιστές και σεβάσμιες φαίνονται και οι Δαναΐδες, οι οποίες προσπέφτουν στον βωμό του Άργους ζητώντας βοήθεια από τους θεούς για να γλιτώσουν τον ατιμωτικό

---

¹²⁵ Lloyd-Jones, 1956, σ. 66.

γάμο. Η επιλογή του Άργου συνδέεται με την σχέση των Δαναΐδων με τον Έπαφο, τον γιο του Διός και της Ιούς. Επικαλούμενες αυτή τους την συγγένεια, οι κόρες του Ινάχου ζητούν την προστασία του Διός, ενώ παράλληλα έχουν την αξίωση να τους συνδράμει και ο Πελασγός, ως βασιλιάς του Άργου. Η συγγένειά τους με τον Δία και την Ιώ είναι αυτή που πείθει τελικά τον Πελασγό και τους Αργείους να βοηθήσουν τις κόρες του Ινάχου. Η δικαιοσύνη του Διός είναι παρούσα και στη συγκεκριμένη αισχύλεια τραγωδία. Παρά το γεγονός ότι δεν μας διασώζονται οι άλλες δύο τραγωδίες που συμπληρώνουν την τριλογία¹²⁶, η εξέλιξη της ιστορίας μας είναι γνωστή. Οι Δαναΐδες τελικά θα νυμφευτούν τους συζύγους τους και την πρώτη νύχτα του γάμου θα τους δολοφονήσουν, φέρνοντας εις πέρας το σχέδιο που οργάνωσαν με τον πατέρα τους, ενώ και οι ίδιες γνωρίζουν τον θάνατο. Με την κατάληξη αυτή ο Δίας αποδίδει δικαιοσύνη προς όλες τις κατευθύνσεις: οι Δαναΐδες που αρνήθηκαν την φύση τους και τον γάμο με τους γιους του Αιγύπτου, φτάνοντας στο σημείο να απειλήσουν τον Πελασγό με βεβήλωση του βωμού, σε περίπτωση που δεν τις βοηθούσε, οδηγούνται στον θάνατο· οι γιοί του Αιγύπτου που επεδίωκαν με βία μέσα τον γάμο με τις Δαναΐδες παρά την αντίθετη γνώμη του πατέρα τους γνώρισαν την ίδια κατάληξη, ενώ παράλληλα με την επιβίωση της Υπερμήστρας διαιωνίστηκε το γένος της Ιούς και η λαμπρή γενιά που την διαδέχτηκε. Η θεία δίκη απονέμεται σε κάθε αισχύλεια δημιουργία, επιφέροντας ισορροπία, πάντα σύμφωνη με τους νόμους της πόλης.

---

¹²⁶ βλ. Winnington-Ingram, *The Danaid Trilogy of Aeschylus*, 1961.

3. Η ΚΟΡΗ ΣΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ: ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΗ

Η συμβολή της κόρης στις τραγωδίες του ποιητή είναι ιδιαίτερα σημαντική και σε ατομικό επίπεδο. Η θέση που οφείλει, σύμφωνα με τον Αισχύλο, να έχει η κόρη στην πόλη και στο κοινωνικό πλαίσιο είναι συγκεκριμένη και πλήρως εναρμονισμένη με τα αθηναϊκά ιδεώδη. Οφείλει να τηρεί τους κανόνες και να ακολουθεί σχεδόν τυφλά την καθοδήγηση του κυρίου – κηδεμόνα της. Το πρότυπο αυτό ακολουθεί η Ιώ, όπως περιγράφεται από τον ποιητή στον *Προμηθέα* και στις *Ίκέτιδες*. Τα αποτελέσματα που θα επιφέρει η ανυπακοή της κόρης στο κοινωνικό σύνολο αποτυπώνονται εκτός από τις *Ίκέτιδες* που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, και στους *Έπτά*, με την απόφαση της Αντιγόνης να σταθεί απέναντι στο ψήφισμα της πόλης. Παράλληλα, δίνεται έμφαση στην σημασία που κατέχει η κόρη στον οίκο, μέσω της αποτύπωσης της Ιφιγένειας, η οποία ανάγεται σε κίνητρο της δολοφονίας του πατέρα της από την Κλυταιμνήστρα. Στο παρόν κεφάλαιο, λοιπόν, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τις κόρες ως ατομικές παρουσίες στην αισχύλεια παραγωγή, αναλογιζόμενοι το κοινωνικό υπόβαθρο της εποχής, καθώς και την τελική επιβολή της θείας δίκης.

3.1 *Έπτά επί Θήβας*: Αντιγόνη

Στην τραγωδία του, *Έπτά επί Θήβας*, ο Αισχύλος πραγματεύεται την σύγκρουση των γιων του βασιλιά της Θήβας, Οιδίποδα, ως συνέπεια της κατάρας των Λαβδακιδών. Τα δύο αδέρφια, Ετεοκλής και Πολυνείκης, αλληλοσκοτώνονται, αλλά η Θήβα και ο λαός της σώζονται. Το μίasma της υπερβασίας του Λαίου ξεπληρώνεται με την αδελφοκτονία των γιων του Οιδίποδα, διασφαλίζοντας την συνέχεια της Θήβας. Στο τρίτο στάσιμο της τραγωδίας, ο χορός, που αποτελείται από νεαρές γυναίκες της Θήβας, θρηνεί τον χαμό των δύο αδερφών, που έμελλε να συνεχίσουν την κατάρα του παππού τους, Λαίου. Στους στίχους 861-3 ο χορός αναγγέλλει την άφιξη της Αντιγόνης και της Ισμήνης, των αδερφών του Πολυνείκη και του Ετεοκλή, για να θρηνήσουν για τον χαμό των δύο ανδρών, μέσω του κομμού¹²⁷. Στην έξοδο της τραγωδίας¹²⁸, στην σκηνή εμφανίζεται ο κήρυκας, ο οποίος ανακοινώνει τις

¹²⁷ στ. 874-1004, πρόκειται για θρήνο σε διαλογική μορφή, παραθέτοντας διαδοχικά ημιστίχια αλληλοσυμπληρώνοντας τον κοινό θρήνο.

¹²⁸ Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι οι στίχοι 861-74, 996-97 και η έξοδος αποτελούν προσθήκη μεταγενέστερων δημιουργών. Μεγαλύτερη είναι η αμφισβήτηση για την έξοδο της τραγωδίας, όπου η Αντιγόνη ανακοινώνει στον κήρυκα την απόφασή της να τελέσει την ταφή του Πολυνείκη, παρά την ισχύουσα απόφαση των αρχών της Θήβας. Η σκέψη των μελετητών κινείται γύρω από την ισορροπία της τραγικής πλοκής που αποτελεί ζητούμενο της αισχύλεια τραγωδίας. Με τον θάνατο των δύο

αποφάσεις των αρχόντων της Θήβας για την ταφή των νεκρών. Η απόφαση ορίζει την ταφή του Ετεοκλή με τιμές, όπως αρμόζει στον βασιλιά της πόλης, ενώ για τον Πολυνείκη αποφασίστηκε να μείνει άταφος, ως ένδειξη ταπείνωσης και τιμωρίας για την προδοσία στη Θήβα. Στο άκουσμα της απόφασης αυτής σιωπούν όλοι, εκτός από μία: την Αντιγόνη.

Η Αντιγόνη, κόρη του Οιδίποδα και της Ιοκάστης, στο άκουσμα της απόφασης των αρχόντων της πόλης, αποφασίζει και ανακοινώνει στον κήρυκα ότι θα θάψει εκείνη τον αδερφό της, Πολυνείκη, καταπατώντας την πολιτειακή απόφαση. Οι κανόνες ηθικής και οι αξίες της δεν της επιτρέπουν να μείνει άπραγη και αμέτοχη αποδεχόμενη την ατιμωτική απόφαση για τον αδερφό της, τον συμβασιλέα του πατρικού της θρόνου. Βρίσκει την ψυχική δύναμη, σταματά τον θρήνο της και ανακοινώνει στον κήρυκα ότι θα παραβεί την απόφαση των αρχών και θα τελέσει μόνη της την ταφή του αδερφού της. Η αποφασιστικότητά της είναι τόσο ισχυρή, ώστε, ακόμη και μετά την προειδοποίηση του κήρυκα, συνεχίζει να στηρίζει τη θέση της¹²⁹. Θα παραβεί την απόφαση της πόλης, για να θάψει τον αδερφό της, παρά το γεγονός ότι εκείνος έβαλε σε κίνδυνο ολόκληρη την πόλη της Θήβας. Σε αντίθεση με την αδερφή της, Ισμήνη, παίρνει την εξέλιξη των γεγονότων στα χέρια της και λαμβάνει ενεργό δράση. Κρίνεται λοιπόν απαραίτητο να εξετάσουμε λεπτομερώς την θέση και τον ρόλο της Αντιγόνης, ώστε να πλησιάσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο τον επιδιωκόμενο στόχο του δημιουργού.

Η Αντιγόνη είναι μια ανύπαντρη νεαρή κόρη, η οποία έχοντας χάσει τον πατέρα της, βρισκόταν υπό την κηδεμονία των αδερφών της, όπως γνωρίζουμε από τους νόμους τους αθηναϊκού δικαίου που παραθέσαμε στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Η κόρη της Αθήνας της κλασικής περιόδου δεν μπορεί να εκφέρει την άποψή της, ούτε φυσικά να αποφασίσει ακόμη και για ζητήματα που την αφορούν άμεσα, όπως ο γάμος ή η κληρονομιά της. Ο κύριος – κηδεμόνας της είναι αυτός που αποφασίζει για εκείνη, την εκπροσωπεί και φέρει ευθύνη για τις πράξεις της. Η

αδερφών, της τρίτης γενιάς όπως αναφέρει στον χρησμό του ο Απόλλωνας, λήγει η κατάρα του Λαίου και επέρχεται η ισορροπία, ενώ παράλληλα τα δύο αδέρφια γνωρίζουν το κοινό τέλος του θανάτου, φέρνοντας την συμφιλίωσή τους. Η ισορροπία αυτή όμως διαταράσσεται με την απόφαση της Αντιγόνης· βλ. A. F. Garvi, "Closure or indeterminacy in *Septem* and other plays?" στο *The Journal of Hellenic Studies* 134: 23-40, P. Judet de La Combe, "Sur la poétique de la scène finale des *Sept contre Thèbes*" στο M. Tauffer, *Contributi critici sul testo di Eschilo: Ecdotica ed esegesi* 61-77, Al. Lesky, «Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων» 162-3 και G. O. Hutchinson, *Aeschylus: Septem contra Thebes*, 146-7, 210-1.

¹²⁹ ἄθραπτος δ' οὗτος οὐ γενήσεται (στ. 1045).

απόφαση της Αντιγόνης να θάψει τον Πολυνείκη, όχι μόνο δεν αφορά την διευθέτηση ενός προσωπικού της ζητήματός της, αλλά εμπλέκεται στην πολιτική ζωή της Θήβας, αφού πρόκειται να καταπατήσει το ψήφισμα των αρχόντων της πόλης. Είναι πλήρως αποδεκτό πως καμία γυναίκα δεν κατείχε δικαίωμα συμμετοχής – ούτε φυσικά καταπάτησης – στα νομικά ζητήματα της πόλης, πόσο μάλλον μια ανήλικη κόρη, όπως η Αντιγόνη.

Μετά τον θάνατο των δύο αδερφών, ο οίκος του Οιδίποδα κινδυνεύει να ερημωθεί. Οι κόρες του είναι ανύπαντρες, επομένως δεν υπάρχουν άρρενες διάδοχοι για να αναλάβουν την κληρονομιά και τη διοίκηση του οίκου. Η Αντιγόνη, λοιπόν, φέρει τον τίτλο της επικλήρου κόρης, κατέχοντας τον κλήρο τους οίκου του πατέρα της, Οιδίποδα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, η επίκληρος κόρη, αν και έχαιρε εκτίμησης από τους Αθηναίους, δεν μπορούσε να διαχειριστεί η ίδια την κληρονομιά της, αλλά η ζωή της βρισκόταν στη δικαιοδοσία του πιο κοντινού άρρενα συγγενή της από την οικογένεια του πατέρα της. Εκείνος όφειλε να την παντρευτεί, ώστε να προκύψει από την ένωσή τους νόμιμος διάδοχος, που θα κληρονομούσε τον πατρικό της οίκο. Εφαρμόζοντας τον νόμο στην παρούσα συνθήκη, η Αντιγόνη όφειλε να παντρευτεί τον αδερφό του πατέρας της, τον Κρέοντα, ενώ παράλληλα θα περνούσε στην κηδεμονία του και μόνο αυτός, ως κηδεμόνας της, θα μπορούσε να αποφασίσει για κείνη. Η θέση της Αντιγόνης, λοιπόν, τόσο για τον Αισχύλο όσο και για την Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. που παρακολουθεί την παράσταση, είναι συγκεκριμένη και απόλυτα περιορισμένη. Έτσι, σε καμία περίπτωση, είτε ως κόρη του Οιδίποδα, αν εκείνος ήταν εν ζωή, είτε ως επίκληρος της πατρικής της περιουσίας, η Αντιγόνη δεν είχε δικαίωμα να παραβεί τον ισχύοντα νόμο. Ως επίκληρος κόρη, όφειλε να υπακούσει στις επιταγές του κυρίου της, του Κρέοντα, και να μην συμμετέχει σε οποιαδήποτε καταπάτηση καθιερωμένου νόμου, πόσο μάλλον να αναλάβει αυθαίρετα την ταφή του αδερφού της, παραβαίνοντας την απόφαση των αρχόντων της Θήβας.

Στην επιλογή της Αντιγόνης προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση η αποφασιστικότητά της, ακόμη και μετά την προειδοποίηση του κήρυκα, το οποίο διακόπτει συμβουλευόντάς τον να μην μακρηγορεί (*μη μακρηγόρει*). Ενώ θα περιμέναμε τουλάχιστον να βρίσκεται σε μια εσωτερική πάλη περί δικαίου και αδίκου, αναλογιζόμενη την κατάσταση και την θέση στην οποία βρίσκεται, εκείνη είναι ψύχραιμη και σίγουρη για την απόφασή της. Θα τελέσει μόνη της την ταφή του αδερφού της, αδιαφορώντας για το ψήφισμα της πολιτικής αρχής του τόπου (*ἄθραπτος δ' οὔτος οὐ γενήσεται*). Το

θάρος και η πυγμή της, που κινητοποιούνται από τις ηθικές αξίες και καταβολές της, ξεπερνούν τα γυναικεία όρια, όπως αυτά προβάλλονται από τους τραγικούς. Μια γυναίκα δεν μπορεί να αναμειχθεί με τα πολιτικά ζητήματα του τόπου, πόσο μάλλον να φέρει αντίρρηση, ή ακόμη χειρότερα, να απηφήσει την πολιτική αρχή. Η απόφασή της να σταθεί αντιμέτωπη με τους άρχοντες της Θήβας την οδηγεί στην αυταπάρνηση της γυναικείας της φύσης και την κατάρριψη κάθε μέτρου. Η φράση της «οὐδ' αἰσχύνομαι ἔχουσ' ἄπιστον τήνδ' ἀναρχίαν πόλει» (στ. 1029-30) φανερώνει την αλαζονεία με την οποία αντιμετωπίζει την πολιτειακή απόφαση, και το θράσος των δηλώσεών της.

Η γυναίκα Αντιγόνη αδιαφορεί για τον ισχύοντα νόμο της Θήβας, ενώ το ηθικό δίκαιο και οι προσωπικές της καταβολές, είναι αυτά που την παρακινούν, ώστε να δηλώσει κατηγορηματικά την ρισοκίνδυνη απόφαση της ταφής του Πολυνείκη. Σύμφωνα με τους κανόνες ηθικής που τη διέπουν, ο αδερφός της και γιος τους βασιλιά της Θήβας Οιδίποδα, δεν θα μπορούσε να μείνει άταφος, καθώς θα αποτελούσε ατίμωση για τον οίκο του. Οι θεοί αποφάσισαν τον θάνατο του Πολυνείκη και του Ετεοκλή και αυτή είναι, κατά την Αντιγόνη, η μοναδική τιμωρία που πρέπει να δεχτούν αμφοτέροι¹³⁰. Η ανήλικη κόρη προσπαθεί να αποδώσει δικαιοσύνη και να προασπίσει την ισότητα μεταξύ των δύο αδερφών, ξεπερνώντας τα όρια του μέτρου που επιβάλλει το κοινωνικό πλαίσιο και η θέση της. Η δικαιοσύνη της Αντιγόνης όμως διαφέρει από αυτή της πόλης· πρόκειται για την δικαιοσύνη που πηγάζει από τις ηθικές της αρχές και τα συναισθήματά της για τον αδερφό της. Οφείλει να υπακούσει στους κανόνες δικαίου αλλά δεν το κάνει, αφού οι οικογενειακοί δεσμοί που την συνδέουν με τον Πολυνείκη ξεπερνούν την απόφαση των αρχόντων της πόλης. Η νεανικότητα της μικρής της ηλικίας την κυριεύει, αφήνοντας τα συναισθήματά της να την οδηγήσουν στην προσβολή του πολιτειακού συστήματος και των νόμων της πόλης.

Η στάση που θα έπρεπε να κρατήσει η κόρη του Οιδίποδα, αλλά και κάθε γυναίκα της εποχής του Αισχύλου, έχει ήδη δρομολογηθεί από τα πρώτα επεισόδια. Η στάση του Ετεοκλή απέναντι στον χορό που αποτελείται από ανύπαντρες γυναίκες της Θήβας, υποδεικνύει την θέση που αυτές θα έπρεπε να τηρούν στα δρόμενα της πόλης. Οι γυναίκες του χορού, στην αναγγελία του κήρυκα για την επικείμενη επίθεση των

---

¹³⁰ Orwin, 1980, σ. 194.

έξι, θρηνούν¹³¹ και επικαλούνται τους θεούς, ώστε να συνδράμουν στην εμπόλεμη κατάσταση της πόλης και την εχθροπραξία των δύο αδερφών. Στο άκουσμα της θρηνολογίας του χορού ο Ετεοκλής επικρίνει τις γυναίκες της Θήβας και τους απευθύνεται με αυστηρότητα και επικριτικότητα. Τις χαρακτηρίζει ως *θρέμματ' ούκ άνασχετά* (στ. 182) που με τις φωνές και τα παρακάλια τους (αΰειν, λακάζειν στ. 186) υποβιβάζουν την πόλη και το σθένος των αγωνιστών¹³². Ο χαρακτηρισμός του μισογύνη, που του έχει αποδοθεί από πολλούς μελετητές¹³³, επιβεβαιώνεται από την ευχή του για την εξάλειψη του γυναικείου φύλου: *μήτ' έν κακοῖσι μήτ' έν εύεστοῖ φίλη ζύνοικος εἶην τῶ γυναικείῳ γένει* (στ. 187-8). Ο Αισχύλος μέσω του ξεσπάσματος του Ετεοκλή επιβεβαιώνει την ταραγμένη φύση του που θα τον οδηγήσει τελικά στον θάνατο. Η μορφή του και η στάση του συμβολίζει την ταραχή, τον πόλεμο και το χαώδες ένστικτο που θα θέσει την πόλη της Θήβας σε κίνδυνο, ενώ οι γυναίκες του χορού συμβολίζουν το εσωτερικό της πόλης, τον θεμέλιο λίθο αυτής, δηλαδή τον οίκο, και τον φόβο της κατάρρευσης της πόλης τους¹³⁴. Απειλεί τον χορό πως αν συνεχίζει την κινδυνολογία θα τις καταστήσει σκλάβες, ενώ στη συνέχεια της στιχομυθίας τους, απευθυνόμενος στον Δία, αμφισβητεί την αξία της ύπαρξής τους (*ὦ Ζεῦ, γυναικῶν οἶον ἄπασας γένος* στ.256). Ο φόβος που νιώθουν οι γυναίκες του χορού¹³⁵ επιβεβαιώνει την αδυναμία για την οποία της κατηγορεί ο Ετεοκλής, ο οποίος τονίζει τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρει στην πόλη (*δείσασα δ' οἴκῳ και πόλει πλέον κακόν* στ.190). Η στάση που οφείλει να τηρεί η γυναίκα, κατά τον Ετεοκλή, είναι ξεκάθαρη και συγκεκριμένη· αν ξεφύγει από το μέτρο και τη θέση που της επιβάλλει η εκάστοτε κοινωνία, θα αποτελέσει κίνδυνο τόσο για την πόλη όσο και για τους δικούς της¹³⁶. Ο θρήνος και η κινδυνολογία της, οι επικλήσεις στους θεούς, οι σκέψεις που απευθύνει στην πόλη και κυρίως τα λεγόμενά της, είναι απαραίτητο να χαρακτηρίζονται από εγκράτεια και σεμνότητα.

Όταν οι γυναίκες του χορού ξεπερνούν τα όρια του θρήνου τους, έχοντας κατακλιστεί από φόβο, είναι απαραίτητη η επανατοποθέτησή τους στην τάξη από κάποιον άνδρα·

---

¹³¹ στ. 84, 87, 88, 116, 135, 150, 158, 166, 167, 174.

¹³² στ. 191-2.

¹³³ βλ. Caldwell, The misogyny of Eteocles, 1973 : Lamari, Aeschylus' Seven Against Thebes vs. Euripides' Phoenissae: Male vs. Female Power, 2007, σσ. 9-14.

¹³⁴ Just, 1989, σ. 200.

¹³⁵ *θρεῦμαι φοβερά μεγάλ' ἄχη* (στ. 78), *ἐπίλυσιν φόβων, ἐπίλυσιν δίδου* (στ. 133), *μελόμενοι δ' ἄλζατε* (στ. 178), *ἔδεισα* (στ. 203), *δὴ τότε ἤρθην φόβῳ πρὸς μακάρων λιτάς, πόλεος ἴν' ὑπερέχοιεν ἄλκάν* (στ. 214-5).

¹³⁶ στ. 188-90.

τον ρόλο αυτό στην παρούσα συνθήκη καλείται να παίξει ο Ετεοκλής. Παράλληλα, τονίζει με κάθε ευκαιρία την διάσταση των δύο φύλων, ως προς τις ευθύνες τους προς την πόλη. Η γυναίκα οφείλει να ασχολείται με τα ζητήματα του σπιτιού και να μην επεμβαίνει στις αποφάσεις της πολιτείας (*σὸν δ' αὖ τὸ σιγᾶν καὶ μένειν εἴσω δόμων* στ.232), ενώ η ενασχόληση με τις υποθέσεις εκτός σπιτιού βρίσκεται υπό την αποκλειστική ευθύνη του άνδρα¹³⁷. Εκείνος και μόνο αποφασίζει και εκφέρει λόγο για τα κοινά και τα πολικά δρώμενα.

Ο Αισχύλος ήδη από το πρώτο επεισόδιο της τραγωδίας, παρουσιάζει τη θέση της γυναίκας της εποχής εκείνης δια στόματος Ετεοκλή. Με κάθε ευκαιρία ο γιος του Οιδίποδα υποδεικνύει στις γυναίκες του χορού της θέση που πρέπει να κρατήσουν, ώστε να μην προκαλέσουν δεινά και συμφορές στην πόλη. Οι αντίπαλοι του Ετεοκλή ορκίζονται να καταστρέψουν τη Θήβα συθέμελα, ενώ οι γυναίκες του χορού ακούγοντας τον θόρυβο τρομάζουν και δεν μπορούν να σταματήσουν τον θρήνο και τις προσευχές τους για την σωτηρία της πόλης. Αντίθετα από τους άνδρες στρατηγούς που περικυκλώνουν την πόλη, οι γυναίκες του χορού είναι αντίθετες σε κάθε είδους πολεμική σύγκρουση. Η στάση τους, όπως τους υποδεικνύει άλλωστε και ο Ετεοκλής, είναι απαραίτητο να είναι μετριασμένη, εγκρατής, πάντα σύμφωνη με το μέτρο και τα όρια που ορίζει το κοινωνικό πλαίσιο της εποχής, που εναποθέτει την διαχείριση του οίκου στη γυναίκα και της πόλης στον άνδρα. Μέσω της στιχομυθίας με τον χορό ο Ετεοκλής συνθέτει το πρότυπο της γυναικείας θέσης, με χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτό της υποταγής. Η τοποθέτηση του Ετεοκλή απέναντι στο γυναικείο φύλο, όμως, δεν προκύπτει, όπως έχει υποστηριχθεί – λόγω του μισογυνισμού που τον διακατέχει. Ένας τέτοιος χαρακτηρισμός άλλωστε θα αποτελούσε αναχρονισμό¹³⁸, δεδομένου ότι τέτοιες απόψεις θεωρούνταν παγιωμένες στην εποχή του Αισχύλου και δεν προκαλούσαν έκπληξη στο θεατρικό κοινό. Η τοποθέτηση περί μισογυνισμού του Ετεοκλή αποδυναμώνεται εμβαθύνοντας στο αισχυλικό δράμα. Ο Ετεοκλής και οι δηλώσεις του για το γυναικείο φύλο και την σημασία της ύπαρξης αυτού, όπως αναδείξαμε, έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την στάση της Αντιγόνης στην έξοδο της τραγωδίας. Το «ιδανικό» της γυναικείας στάσης που παραθέτει ο Ετεοκλής, συγκρούεται με την επαναστάτρια Αντιγόνη, που αποφασίζει να παραβεί τους κανόνες της πόλης και να δράσει, ξεπερνώντας τα όρια

---

¹³⁷ στ. 230-1

¹³⁸ Lawrence, 2007, σ. 342.

του οίκου. Ο Αισχύλος καταφέρνει έτσι να τονίσει την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης και των αρχών της Θήβας, που προκαλεί η απόφαση της Αντιγόνης να τελέσει την ταφή του αδερφού της Πολυνείκη. Ενώ ο Ετεοκλής από το πρώτο επεισόδιο υποδεικνύει την θέση της γυναίκας, απομονώνοντάς την στον οίκο, μακριά από την πόλη και τις αποφάσεις της, η ανήλικη και επίκληρος Αντιγόνη τοποθετείται απέναντι στο ψήφισμα των αρχόντων και μάλιστα αποφασίζει να τελέσει μόνη της την ταφή.

Μια τόσο τολμηρή και επαναστατική κίνηση, κατά τη οποία μία ανύπαντρη, επίκληρος κόρη, αποφασίζει να περιφρονήσει την απόφαση των αρχόντων της πόλης, είμαστε βέβαιοι ότι θα προκάλεσε αρνητική εντύπωση στον θεατή του αρχαίου θεάτρου. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί μάλιστα ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη προκύπτει από τον Αισχύλο, τον πλέον σταθερό στις ιδέες και τις αρχές του αθηναϊκού συστήματος τραγικού δημιουργού. Η θέση της κόρης στην αθηναϊκή κοινωνία είναι πολύ συγκεκριμένη και περιορισμένη, και η Αντιγόνη καταπατά κάθε σταθερά που η ίδια η πόλη της επιβάλλει. Ο Αισχύλος, μέσω της «επαναστάτριας» Αντιγόνης, αποτυπώνει ακριβώς τα δυσάρεστα αποτελέσματα και τις συνέπειες που μπορεί να επιφέρει μια γυναίκα – συγκεκριμένα μια κόρη – , ξεπερνώντας τα όρια, τα καθορισμένα από την πόλη, και τις αξίες της εποχής. Στέκεται απέναντι στους ισχύοντες νόμους και χλευάζει επανειλημμένως τους άρχοντες και τα ψηφίσματά τους¹³⁹, προκαλώντας φόβο και απορία στον κήρυκα που μεταφέρει τις αποφάσεις τους. Η διατάραξη του μέτρου αποτελεί για τον Αισχύλο λόγω επέμβασης του θεού, ώστε να φέρει την ισορροπία και την αρμονία. Όταν μάλιστα αυτό συμβαίνει από μία γυναίκα, η ισορροπία και η τάξη γνωρίζουν την πιο ταραγμένη τους μορφή, ενώ οι αξίες της πόλης κλονίζονται συθέμελα. Σύμφωνα με τα πρότυπα της εποχής που επικρατούσαν κατά κανόνα για τις άγαμες κόρες της Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ., η Αντιγόνη είναι μια προβληματική και αποκλίνουσα μορφή¹⁴⁰. Η κόρη στον Αισχύλο που ξεπερνά τα όρια και τη θέση της, εκφράζεται δημόσια και δρα αποφασιστικά και με θράσος, απορρίπτοντας την γυναικεία της φύση, προκαλεί μόνο καταστροφή. Την ισορροπία οφείλει να επαναφέρει κάποιος άνδρας.

---

¹³⁹ στ. 1026, 1036, 1040.

¹⁴⁰ Cairns, 2010, σ. 423.

3.2 *Αγαμέμνων: Ιφιγένεια*

Στο πρώτο έργο της τριλογίας *Όρέστεια* του Αισχύλου, *Αγαμέμνων*, ο ποιητής τοποθετεί την κόρη του βασιλιά των Μυκηνών, Ιφιγένεια, στο επίκεντρο της τραγικής πλοκής. Ο ρόλος της παρθένου αποδεικνύεται καίριας σημασίας στην εξέλιξη των γεγονότων, ανατρέποντας τα δεδομένα και οδηγώντας τον βασιλιά των Μυκηνών στην απόλυτη καταστροφή. Η Ιφιγένεια όμως δεν θυμίζει σε τίποτα την επαναστάτρια Αντιγόνη. Πρόκειται για πρότυπο κόρης, υπάκουης και σεβάσμιας ανάμεσα στους Αχαιούς, που ξεχωρίζει για τα αγαθά συναισθήματά της. Ζει στα όρια του μέτρου που επιβάλλει ο ρόλος και η θέση της, αποτελώντας έτσι, παράδειγμα προς μίμηση. Παρά την αγνή της καταβολή όμως, η Ιφιγένεια γνωρίζει τραγικό θάνατο, αφού ο πατέρας της την θυσιάζει για να στεφθεί με επιτυχία η έναρξη της εκστρατείας των Αχαιών. Η Ιφιγένεια, λοιπόν, αποτελεί το πλέον τραγικό πρόσωπο κόρης, που ενώ δεν ξεφεύγει από το μέτρο, ούτε καν κατά την τέλεση της θυσίας της, παρότι θύμα δολοπλοκίας από τον Αγαμέμνονα, ο οποίος την έφερε στον βωμό με την πρόφαση της τέλεσης του γάμου της με τον Αχιλλέα, βρίσκει τραγικό θάνατο και μάλιστα από τον ίδιο της τον πατέρα. Η θυσία της αυτή αποτελεί το κίνητρο της δολοφονίας του Αγαμέμνονα, επιβεβαιώνοντας παράλληλα την αιματοβαμμένη κατάρα των Ατρείδων.

Η τραγωδία ξεκινά με την αναγγελία της λήξης της πολυετούς συμπλοκής των Αχαιών και των Τρώων, την νίκη των πρώτων και την άφιξη του Αγαμέμνονα στην πατρίδα του, όπου τον περιμένει η γυναίκα του Κλυταιμνήστρα. Στην εκτενή πάροδο που ακολουθεί, ο χορός των ηλικιωμένων ανδρών διηγείται την έναρξη της εκστρατείας των Ελλήνων με επικεφαλής τον Μενέλαο και τον Αγαμέμνονα. Από το τραγούδι του χορού δεν θα μπορούσε, φυσικά, να λείπει η θυσία της Ιφιγένειας από τον πατέρα της. Με την έναρξη λοιπόν της τραγωδίας, ο Αισχύλος αφηγείται μέσω του χορού, το τραγικό έγκλημα που έλαβε χώρα στον οίκο των Ατρείδων, αφού ύστερα από προφητεία του μάντη Κάλχα, ο Αγαμέμνονας αποφάσισε να θυσιάσει την Ιφιγένεια στην Άρτεμη, ώστε να στεφθεί με επιτυχία η αναχώρηση του στρατού των Αχαιών¹⁴¹.

Οι Αχαιοί αποφασίζουν να ξεκινήσουν την εκστρατεία τους μετά την ατιμωτική ένωση του Πάρη και της *πολύανδρης* (*πολύανορος*) Ελένης, υπό την επίβλεψη του

---

¹⁴¹ στ. 104-251.

Διός που επιθυμεί την τιμωρία των Τρώων¹⁴². Ο μάντης Κάλχας, δίνοντας την καθιερωμένη πριν από την εκστρατεία προφητεία του, αναφέρεται στην οργή της Αρτέμιδος η οποία μπορεί να καμφθεί μόνο με την θυσία της Ιφιγένειας, της παρθένας και αγαπημένης κόρης του Αγαμέμνονα¹⁴³. Ο βασιλιάς των Μυκηνών βρίσκεται στο τραγικό δίλημμα της επιλογής από τη μια του θανάτου της κόρης του, ώστε να ξεκινήσει η εκστρατεία, και από την άλλη του κινδύνου λιποταξίας του. Η τελική επιλογή του έχει βαρύνουσα σημασία για την εξέλιξη τόσο του οίκου του όσο και τους εκστρατευτικού αγώνα των Αχαιών. Αναρωτιέται *πῶς λιπόνανς γένωμαι ζυμμαχίας ἀμαρτών* (στ. 212-3), θίγοντας τη σημασία που θα είχε για το κύρος του και την υστεροφημία του η επιλογή της σωτηρίας της Ιφιγένειας έναντι της εκστρατείας. Η ερώτηση που κάνει ο Αγαμέμνονα στον εαυτό του, καθιστά άνισες τις δύο καταλήξεις. Η ιδέα να αποδειχθεί κατώτερος των περιστάσεων και του ρόλου του αποδεικνύεται χειρότερη από οποιοδήποτε άλλο αποτέλεσμα¹⁴⁴, ακόμη κι από την θυσία της κόρης του. Πρέπει λοιπόν να αποφευχθεί με κάθε κόστος.

Το δίλημμα στο οποίο έχει τεθεί χωρίς τη δική του ευθύνη, είναι τραγικό, ενώ και οι δύο επιλογές είναι το ίδιο άσχημες. Η προφητεία του θεού είναι ξεκάθαρη: η Άρτεμις είναι οργισμένη και μόνο η θυσία της παρθένου μπορεί να την ηρεμήσει¹⁴⁵. Αν δεν προσφέρει την κόρη του στη θεά, η εκστρατεία θα αποτύχει ολοκληρωτικά, ενώ ο Αγαμέμνονας θα έχει εναντιωθεί στο θέλημα του Διός για εκδίκηση των Τρώων (*οὔτω δ' Ἀτρέως παῖδας ὁ κρείσσων ἐπ' Ἀλεξάνδρῳ πέμπει ζένιος Ζεὺς*). Παράλληλα, αν το αίτημα της Αρτέμιδος δεν γίνει δεκτό, υπάρχει ο κίνδυνος της αφάνισης όλων, μαζί και της ίδια της Ιφιγένειας¹⁴⁶. Αρκετοί μελετητές έχουν υποστηρίξει ότι ο βασιλιάς δεν είχε επιλογή, άρα δεν μπορεί να του αποδοθεί καμία ευθύνη για τις πράξεις του¹⁴⁷. Παρά τη τραγικότητα του διλήμματος με το οποίο έρχεται αντιμέτωπος ο Αγαμέμνονας, ακόμη κι αν θεωρείται δεδομένη για την θέση και τον ηρωισμό του βασιλιά των Μυκηνών, παραμένει δική του η τελική απόφαση. Μάλιστα, η απάθειά του στην απόφαση που έλαβε, η απουσία θρήνου ή ακόμη και δευτέρων σκέψεων που θα δήλωναν την σύγχυσή του, επιβεβαιώνουν την πάγια θέση του στο δίλημμα. Δεν επιλέγει να θυσιάσει την κόρη του, αλλά επιλέγει συνειδητά

¹⁴² *Αγαμέμνων*, στ. 60-2.

¹⁴³ στ. 123-55, 201-4.

¹⁴⁴ Lesky, *Decision and Responsibility in the Tragedy of Aeschylus*, 1966, σ. 81.

¹⁴⁵ στ. 131-55.

¹⁴⁶ Nussbaum, 1985, σ. 247.

¹⁴⁷ Lesky, *Decision and Responsibility in the Tragedy of Aeschylus*, 1966, σσ. 82-3, βλ. υποσημ. 4, Nussbaum, 1985, σ. 235.

την επιτυχία του αγώνα των Αχαιών, με ό,τι αυτή συνεπάγεται. Επιλέγει τον δρόμο της δόξας και της υστεροφημίας, έναν δρόμο που έχει ως «παράπλευρη απώλεια» τον θάνατο της ίδιας του της κόρης. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο τρόπος με τον οποίο τελέστηκε η θυσία της Ιφιγένειας. Ο Αγαμέμνονας, ξεγέλασε με δόλο¹⁴⁸ την ίδια και την Κλυταιμνήστρα. Λέγοντας ότι θέλει να παντρεύει την κόρη του στην Αυλίδα με τον Αχιλλέα, την οδηγεί στο θυσιαστήριο και τελεί τη βίαιη θυσία της¹⁴⁹. Διατάζει μάλιστα τους Αχαιούς να δέσουν το στόμα της, φοβούμενος μήπως κατά την διαδικασία της θυσίας καταραστεί τον οίκο του¹⁵⁰. Η ψυχραιμία του και η απουσία θρήνου κατά τη διάρκεια της τελετής είναι άξια αναφοράς, ενώ, σε συνδυασμό με τον δόλο που χρησιμοποίησε για την μεταφορά της Ιφιγένειας, φαίνεται ότι ολοκλήρωσαν το κίνητρο της Κλυταιμνήστρας για την δολοφονία του. Η Ιφιγένεια δεν είχε την ευκαιρία να αντισταθεί και να εκφράσει τις σκέψεις της για την απόφαση του πατέρα της. Ο Αγαμέμνονας την μετέφερε στην Αυλίδα με την πρόφαση του γάμου και όταν η ίδια αντιλήφθηκε τι πραγματικά συμβαίνει, οι Αχαιοί την φίμωσαν, με διαταγή του πατέρα της. Έτσι, η κόρη βυθίστηκε στην σιωπή και μόνο τα δάκρυά της μαρτυρούσαν τα συναισθήματά της. «Φωνή» στην κόρη της θα δώσει η Κλυταιμνήστρα, παίρνοντας εκδίκηση για τον θάνατο της κόρης της.

Η Κλυταιμνήστρα έχοντας τελέσει την δολοφονία του Αγαμέμνονα, συνδιαλέγεται στο πέμπτο επεισόδιο με τον χορό, στην προσπάθειά της να αποδείξει ότι η πράξη της ήταν δίκαιη ανταπόδοση του θανάτου της Ιφιγένειας¹⁵¹, ενώ ο χορός δεν μπορεί να δικαιολογήσει το ατιμωτικό τέλος του βασιλιά των Μυκηνών Αγαμέμνονα¹⁵². Η στάση αυτή του χορού προκαλεί έντονα συναισθήματα δυσφορίας στην Κλυταιμνήστρα που νιώθει αδικημένη¹⁵³ από την απόφαση των γερόντων να την κατηγορήσουν και να της αποδώσουν την απόλυτη ευθύνη των πράξεων της. Κατηγορεί τον χορό, τον βασικό εκφραστή της κοινής γνώμης της πόλης, για την επιλεκτική του τοποθέτηση απέναντι στα γεγονότα και την επίμονη κατάδειξη της άδικης πράξης της Κλυταιμνήστρας, έναντι της παιδοκτονίας του Αγαμέμνονα. Πήρε στα χέρια της το δίκαιο και απέδωσε δικαιοσύνη για χάρη της κόρης της, αποδίδοντας στον δολοφόνο – και σύζυγό της – το ίδιο ατιμωτικό τέλος. Φαίνεται ότι η

---

¹⁴⁸ Zeitlin, 1965, σ. 466.

¹⁴⁹ στ. 224-30.

¹⁵⁰ στ. 235-8.

¹⁵¹ στ. 1406.

¹⁵² στ. 1407-11.

¹⁵³ στ. 1413-7.

Κλυταιμνήστρα νιώθει προδομένη για ακόμη μια φορά καθώς περίμενε την κατανόηση από τους γέροντες του χορού, οι οποίοι γνώριζαν την άδικη και ατιμωτική θυσία της κόρης της: *οὐδὲν τότ' ἀνδρὶ τῷδ' ἐναντίον φέρων* (στ. 1414) , *οὐ τοῦτον ἐκ γῆς τῆσδε χρῆν σ' ἀνδρηλατεῖν, μισμάτων ἄποινα; ἐπήκοος δ' ἐμῶν ἔργων δικαστῆς τραχὺς εἶ* (στ.1419-21) . Ο χορός, όμως, διστάζει να κάνει οποιαδήποτε αναφορά στο έγκλημα του Αγαμέμνονα, όντας σοκαρισμένος από την ατιμωτική πράξη της Κλυταιμνήστρας. Ενώ στην πάροδο οι γέροντες του χορού απέδωσαν την ευθύνη του θανάτου της Ιφιγένειας στον Αγαμέμνονα¹⁵⁴, στους τελευταίους στίχους της τραγωδίας στέκονται απέναντι στην Κλυταιμνήστρα. Η δολοφονία του βασιλιά των Μυκηνών, το άδοξο τέλος αυτού δεν δικαιολογείται από τον χορό με κανέναν τρόπο. Αν αναλογιστούμε δε την πάγια θέση του αρχαϊκού ιδεώδους που θέλει τον ένδοξο και αξιόπεινο βασιλιά να τοποθετεί την πόλη και το αξίωμά του πάνω από το προσωπικό του όφελος¹⁵⁵ και την ίδια του την οικογένεια, ίσως οι γέροντες δικαιολογούν τελικά την θυσία της Ιφιγένειας.

Ο Αγαμέμνονας, ως κύριος της Ιφιγένειας, είχε απόλυτη δικαιοδοσία στις επιλογές και τη ζωή της κόρης του. Η μεταξύ τους σχέση και η κατάληξη της παρθένου, αποδεικνύουν την σημασία της κυριότητας αυτής. Ο κύριος – κηδεμόνας της αποφασίζει την θυσία της κόρης του και κανείς δεν μπορεί να το ανατρέψει. Ακόμη και τα παρακάλια της Ιφιγένειας¹⁵⁶ όταν την οδηγούν στο θυσιαστήριο, αφήνουν αδιάφορο τον Αγαμέμνονα, ο οποίος αποφασίζει μάλιστα να την φιμώσει, ώστε να μην ξεστομίσει κάποια κατάρα που ενδεχομένως να σταθεί εμπόδιο στην εκστρατεία και να στιγματίσει τον οίκο του. Η κυριότητα αυτή τον καθιστά ικανό να επιλέξει ακόμη και τη θυσία της, καθιστώντας την πλήρως υποταγμένη στη δική του θέληση και προσταγή. Κανείς δεν μπορεί να σταματήσει τον Αγαμέμνονα από την δολοφονία της κόρης του, ούτε φυσικά η σύζυγός του Κλυταιμνήστρα. Το θέλημά του είναι πάνω από οποιονδήποτε συγγενικό δεσμό, κατέχοντας ταυτόχρονα τον διττό κυρίαρχο ρόλο του βασιλιά της πόλης και του κύριου – πατέρα της παρθένου. Το μίσμα που επιφέρει όμως μια τέτοια πράξη, οδηγεί τον ίδιο τον κύριο στην καταστροφή του, αποδεικνύοντας ότι η ζωή της παρθένου, παρότι απόλυτα υποταγμένη, κατέχει σπουδαία σημασία στον οίκο, ενώ η δολοφονία αυτής αποτελεί

---

¹⁵⁴ στ. 218-27.

¹⁵⁵ Ο Ίναχος, ύστερα από τον χρησμό του μαντείου της Δωδώνης, διώχνει από τον οίκο του την κόρη του Ιώ, ώστε να μην αφανιστεί το γένος του και η πόλη του Άργους, βλ. *Προμηθεύς δεσμώτης* στ. 655-71.

¹⁵⁶ στ. 228-30.

φρικαλέα και ατιμωτική πράξη που πρέπει να τιμωρηθεί. Μάλιστα, η δολιότητα που χρησιμοποιεί ο Αγαμέμνωνας υπογραμμίζει την αδικία της πράξης αυτής και το βάρος που φέρει ο ίδιος για την επιλογή αυτή. Γνωρίζει τη σοβαρότητα της πράξης του και κατανοεί ότι η γνωστοποίηση της απόφασής του θα φέρει ταραχή και οργή στον οίκο του, ενώ οι αντιδράσεις που θα προκαλέσει ίσως τελικά σταθούν εμπόδιο στην απόφασή του, κάτι το οποίο ο ίδιος απεύχεται.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η αγριότητα της πράξης της δολοφονίας της Ιφιγένειας στον βωμό των Αχαιών. Η μεταφορά της γίνεται με δόλια μέσα, με τον Αγαμέμνονα να εξαπατά τόσο την ίδια όσο και την Κλυταιμνήστρα, υποσχόμενος τον γάμο της με τον Αχιλλέα. Χαρακτηριστικό της ελληνικής μυθολογίας είναι η επιθετικότητα απέναντι στα παιδιά, στάση αντίθετη με τις ισχύουσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες της Αθήνας¹⁵⁷. Στην πραγματικότητα της Αθηναϊκής ζωής δεν εντοπίζουμε περιστατικά στυγνής και ωμής βίας απέναντι στα παιδιά. Φαίνεται ότι με την σκηνική – θεατρική αποτύπωση τέτοιων δράσεων συντελείται η αριστοτελική *κάθαρσις* που αποτρέπει το κοινό από αντίστοιχες πράξεις¹⁵⁸. Μέσω του μύθου απεικονίζεται η τραγική συνέπεια της βιαιότητας απέναντι στα παιδιά της Αθήνας, υπογραμμίζοντας και φέρνοντας στην επιφάνεια μια στάση αντίθετη από την προβαλλόμενη επί σκηνής, αυτή που επιβάλλει την φροντίδα και την εκπαίδευση των παιδιών ως βασική μέριμνα όλης της πόλης¹⁵⁹.

Η Ιφιγένεια και η ζωή της τοποθετούνται στο επίκεντρο της τραγικής εξέλιξης, ενώ μέσω αυτής ο Αισχύλος συνδέει την έναρξη του Τρωικού πολέμου με την συνέχιση της κατάρας του οίκου των Ατρείδων¹⁶⁰. Παρότι δεν γνωρίζουμε τα αποτελέσματα που θα επέφερε η επιλογή της σωτηρίας της κόρης από την πατέρα της, η θυσία της οδηγεί τον ένδοξο Αγαμέμνονα στον ατιμωτικό θάνατο, ενώ ο οίκος του αμαυρώνεται¹⁶¹ τελικά και με το έγκλημα της μητροκτονίας¹⁶². Η δολοφονία της κόρης συντάραξε την Κλυταιμνήστρα και την οδήγησε στην αποτρόπαια πράξη της δολοφονίας του συζύγου της. Ο Αγαμέμνονας στο δυσμενές δίλημμα που τον υπέβαλλαν οι ίδιοι οι θεοί, επέλεξε την εκστρατεία των Αχαιών, έναν πόλεμο που

---

¹⁵⁷ Syropoulos, 2009, σ. 99.

¹⁵⁸ ό.π. σ. 103.

¹⁵⁹ ό.π. σ. 104.

¹⁶⁰ Kitto, 1993, σ. 92.

¹⁶¹ Δεν μπορούμε βέβαια να παραβλέψουμε την κατάρα του οίκου των Ατρείδων και την τραγική θέση στην οποία βρίσκεται ο οίκος του Αγαμέμνονα που κληρονόμησε την κατάρα από τον πατέρα του.

¹⁶² βλ. Αισχύλου, *Χοηφόροι*, την δολοφονία της Κλυταιμνήστρας από τον γιο της Ορέστη.

ξεκίνησε για χάρη της πολύανδρης Ελένης, αντί της σωτηρίας της κόρης του. Επέλεξε, να θυσιαστεί η κόρη του, χωρίς δεύτερες σκέψεις ή δισταγμούς, με μια διαδικασία που θύμιζε θυσία ζώου, για να μην φανεί ανάξιος του αξιώματος και του τίτλου του. Η θυσία της κόρης του είναι αυτή που επέτρεψε στον Αγαμέμνονα την έναρξη της εκστρατείας και την επακόλουθη φήμη που γνώρισαν οι Αχαιοί, ενώ ταυτόχρονα, αποτέλεσε το κίνητρο για τον ατιμωτικό του θάνατο, στερώντας του ό,τι κατέκτησε μέσω αυτής. Την άδικη κατάληξη της Ιφιγένειας δεν ξεπέρασε ποτέ η μητέρα της, η οποία όσο έλειπε στην εκστρατεία ο Αγαμέμνονας προετοίμαζε την δολοφονία του¹⁶³.

Η Ιφιγένεια, η αγαπημένη κόρη της Κλυταιμνήστρας και του Αγαμέμνονα¹⁶⁴, αναδεικνύεται από τον Αισχύλο ως το κίνητρο της Κλυταιμνήστρας για τη δολοφονία του συζύγου της, θέλοντας να τον τιμωρήσει για την αποτρόπαια θυσία της. Ο πατέρας της την δολοφονεί επιλέγοντας την επιτυχία της εκστρατείας, στην θέση της ίδιας του της κόρης. Το ιδιαίτον χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης ηρωίδας του Αισχύλου βρίσκεται στην απουσία της υπαιτιότητας των πράξεων της που θα την οδηγούσαν στην κατάληξη αυτή. Ο τραγικός ποιητής στις απεικονίσεις που ο ίδιος επιχειρεί να αποδώσει στην θέση και τον ρόλο της κόρης στις τραγωδίες του, συνήθως την αποτυπώνει ως παρεκκλίνουσα από τον καθορισμένο της ρόλο. Η Αντιγόνη παρεμβαίνει στην απόφαση της πολιτειακής αρχής και αποφασίζει να τελέσει την ταφή του Πολυνείκη, οι Ωκεανίδες τρέπονται σε συμμάχους του Προμηθέα και απαρνιούνται την απόφαση του Δία και οι Δαναΐδες αρνούνται την σύναψη γάμου και θανατώνουν τους συζύγους τους την πρώτη μέρα του γάμου τους. Τα παραδείγματα των παραπάνω ηρωίδων ξεφεύγουν από τα όρια του μέτρου και προκαλούν αναστάτωση στην πόλη, μια κατάσταση που πρέπει, όπως άλλωστε θα περιμέναμε από τον Αισχύλο, να εξισορροπηστεί. Στη συγκεκριμένη τραγωδία όμως, η κόρη του Αγαμέμνονα δεν προκαλεί καμία αναταραχή, δεν ξεπερνά τον ρόλο της και κυρίως δεν εκθέτει με τη στάση της τον κύριο – κηδεμόνα, ούτε τον οίκο της. Αντιθέτως, ο πατέρας της επιλέγει τη θυσία της, η οποία τελικά δεν αποτρέπεται. Θυσιάζεται με πρωτοβουλία του κύριου – κηδεμόνα της, χωρίς να ευθύνεται για αυτό. Όχι μόνο δεν ξεφεύγει από το μέτρο και τη θέση της αλλά, από τις πληροφορίες που παίρνουμε από τον χορό και την Κλυταιμνήστρα, η Ιφιγένεια αποτελούσε

---

¹⁶³ στ. 1476-8.

¹⁶⁴ στ. 208, 243-57, 1417.

πρότυπο κόρης, ενώ ήταν γνωστή ανάμεσα στους Αχαιούς για την ευσέβειά της¹⁶⁵. Η κόρη σε αυτή την τραγωδία παραμένει σταθερή στα ιδανικά και την θέση την οποία της επιβάλει η κοινωνική νόρμα, δεν ξεφεύγει από το μέτρο, αλλά παρόλα αυτά θανατώνεται ατιμωτικά στο βωμό της εκστρατείας των Αχαιών. Η θυσία μάλιστα αυτή έγινε με τέτοιο τρόπο που θύμιζε θυσία ζώου, ενώ μόνο μέλημα του πατέρα της ήταν να την φιμώσει ώστε να μην απευθύνει κάποια κατάρα στον οίκο του. Η βάνουση αυτή αναπαράσταση, συγκρούεται με την αισχύλεια οπτική ως προς το μέτρο και την τήρηση αυτού, αλλά έρχεται να επιβεβαιώσει την κατάρα των Ατρείδων, ώστε να συνεχιστεί η αιματοβαμμένη ιστορία του οίκου τους. Στο βωμό της επιτυχία του αγώνα ο Αγαμέμνωνας θυσιάζει την αγαπημένη του κόρη και το αντίτιμο της επιλογής του αυτής είναι η ατιμωτική του δολοφονία στον οίκο του.

---

¹⁶⁵ *δόμων ἄγαλμα* (στ. 208), *πολλάκις πατὸς κατ' ἀνδρῶνας εὐτραπέζους ἔμελμεν, ἀγνῆ δ' ἀταύρωτος αὐδᾶ πατὸς φίλου τριτόσπονδον εὐποτμον παιῶνα φίλως ἐτίμα* (στ. 243-7), *φιλάτην ἐμοὶ ὠδῖν'* (στ. 1417-8).

3.3 *Ίκέτιδες και Προμηθεύς δεσμώτης: Ιώ*

Μελετώντας την απόδοση του ρόλου της κόρης στις τραγωδίες του Αισχύλου, δεν θα μπορούσαμε να παραβλέψουμε την εμβληματική μορφή της Ιούς και την ιστορία της περιπλάνησής της. Ο Αισχύλος, σε μια προσωπική εσωτερική του πάλη με το δίκαιο και το άδικο, αποτυπώνει την τραγικότητα αυτής της ηρωίδας, που βρέθηκε στο «μάτι του κυκλώνα» της θεϊκής μανίας του Διός και της εκδικητικότητας της ζηλόφθονης συζύγου του, Ήρας. Η τραγικότητα της περιπλάνησης της Ιούς και το αιώνιο ερώτημα περί δικαίου που προκύπτει από την ιστορία της, γοητεύουν τον ποιητή, ο οποίος συμπεριλαμβάνει αναφορές της στις τραγωδίες του *Προμηθεύς δεσμώτης* και *Ίκέτιδες*. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ της Ιούς και των πρωταγωνιστών στα δύο έργα, καθώς και την συμβολή της στην εξέλιξη της τραγικής πλοκής.

3.3.1 *Ιώ και Πελασγός*

Οι πενήντα κόρες του Δαναού, θέλοντας να ξεφύγουν από το «ανόσιο» και βίαιο γάμο τους με τους γιους του Αιγύπτου, καταφεύγουν στο Άργος μαζί με τον πατέρα τους, Δαναό. Εκεί θα ζητήσουν βοήθεια από τον βασιλιά του Άργους, Πελασγό, προσπέφτοντας Ικέτιδες. Η επιλογή της πόλης αυτής δεν είναι τυχαία, αλλά ήδη από τους πρώτους στίχους της παρόδου, ο χορός αναφέρεται στην σύνδεσή του με αυτή. Ο δεσμός με τον λαό του Άργους έγκειται στην συγγένεια των Δαναΐδων με την Ιώ, την κόρη του Ίναχου, του μυθικού βασιλιά της πόλης¹⁶⁶. Η Ιώ θα αποτελέσει για τις Δαναΐδες το μέσο διαφύλαξής τους από τον γάμο που τόσο φθονούν και την ασπίδα προστασία τους από τους βίαιους Αιγυπτίους.

Προορισμός των φυγάδων από την Αίγυπτο, Δαναΐδων, είναι το Άργος και η επιλογή της πόλης αυτής στηρίζεται στην συγγένεια του Δαναού με τον Έπαφο, τον γιο της Ιούς, της κόρης του αρχαιότατου βασιλιά του Άργους, Ίναχου. Η φήμη για το γένος της παρθένας κόρης που κυριεύτηκε από τον οίστρο της Ήρα και γέννησε τον γιο του Διός και βασιλιά της Αιγύπτου, είναι διαδεδομένη τόσο στην Αίγυπτο όσο και την Ελλάδα. Ερχόμενες στο Άργος θέλουν να ζητήσουν προστασία και ασφάλεια, αφού οι γιοί του Αιγύπτου τις καταδιώκουν. Η συμβολή της προγόνου Ιούς είναι καίρια για

---

¹⁶⁶ στ. 15-8.

την τραγική πλοκή, αφού αποτελεί το μέσο που πείθει τον Πελασγό να συνδράμει μαζί με τους Αργείους και να διαφυλάξει την ακεραιότητα των Δαναΐδων.

Στο πρώτο επεισόδιο της τραγωδίας, οι Δαναΐδες, έχοντας προσπέσει ικέτιδες, δέχονται την επίσκεψη του βασιλιά του Άργους, Πελασγού. Εκείνος πλησιάζει και παρατηρώντας την εμφάνισή τους, αντιλαμβάνεται την βάρβαρη καταγωγή των κοριτσιών, από τα ενδύματά τους (*ἀνελληνόστολον πέπλοισι βαρβάροισι*). Βλέποντας όμως τα κλαδιά που ακουμπούν στον βωμό αντιλαμβάνεται την επιρροή από τα ελληνικά ιδεώδη και ρωτά να μάθει την καταγωγή των νεαρών¹⁶⁷. Οι Δαναΐδες απαντούν άμεσα και λακωνικά *«Ἀργεῖαι γένος ἔξευχόμεσθα, σπέρματ' εὐτέκνου βοός»¹⁶⁸*. Πρώτο τους μέλημα είναι να δηλώσουν την συγγενική σχέση που κατέχουν με τον τόπο του Άργους και κυρίως με την Ιώ, την πρόγονό τους. Στόχος τους είναι να κερδίσουν την εύνοια του Πελασγού, δηλώνοντας την σχέση που έχουν με την αρχαία πόλη του Ινάχου. Με την αποδοχή αυτής της σύμβασης, οι Δαναΐδες θα θεωρηθούν συγγενείς του Πελασγού και των Αργείων και θα εξασφαλίσουν ευκολότερα την προστασία τους.

Στην στιχομυθία με τον Πελασγό που ακολουθεί στους στίχους 291-324 εκτυλίσσεται η ιστορία της περιπλάνησης της Ιούς. Οι Δαναΐδες γνωρίζουν την ιστορία της προγόνου τους, αποδεικνύοντας την μεταξύ τους σχέση και τη σημασία που είχε για κείνες. Καλούνται από τον Πελασγό να δώσουν περισσότερες λεπτομέρειες για να αποδείξουν την σχέση τους με την πόλη και την *κληδοῦχον* Ιώ. Όλη η πλοκή της αναγνώρισης και επιβεβαίωσης της ταυτότητας των θυγατέρων, ξετυλίγεται γύρω από την Ιώ, την παρθένα κόρη του Ινάχου. Προκαλεί μεγάλη εντύπωση ότι το γενεαλογικό δέντρο των Αχαιών αναπτύσσεται γύρω από μια παρθένα και ανύπαντρη κόρη, την Ιώ, που «κρατά τα κλειδιά του Άργους». Οι πενήντα κόρες του Δαναού έχουν την αξίωση να ζητούν προστασία από τον βασιλιά του Άργους φέρνοντας στο προσκήνιο την σχέση τους με την Ιώ. Αξίζει σε αυτό το σημείο να υπογραμμίσουμε ότι η ένωση και η συσχέτιση με το Άργος γίνεται μέσω της – γυναίκας - Ιούς και όχι μέσω του – άνδρα - Επάφου, του γιού του Διός. Η βασιλοκόρη του Ινάχου αποτελεί το μέσο σύνδεσης της Αιγύπτου και του Άργους, ενώ μέσω αυτής και των απογόνων της, προκύπτει ο μυθικός Περσέας και ο Διόνυσος. Επιλέγεται από τις κόρες του

---

¹⁶⁷ στ. 241-5.

¹⁶⁸ στ. 274-6.

Δαναού, καθώς μαζί της μπορούν να ταυτιστούν, ως παρθένες κόρες που προσπαθούν να ξεφύγουν από ανεπιθύμητους γάμους.

Οι πενήντα κόρες του Δαναού διεκδικούν την θέση τους στο Άργος και την προστασία τους από τον Πελασγό. Ο βασιλιάς του Άργους οφείλει να τις βοηθήσει λόγω της συγγενειάς τους, της σχέσης που τους ενώνει με τον μυθικό Ίναχο. Διεκδικούν όλα εκείνα που όφειλε η πόλη να παρέχει στην κόρη του βασιλιά και που ποτέ δεν το κατόρθωσε λόγω της θεικής βουλής του Διός, που απομάκρυνε την Ιώ από τον οίκο και την πατρίδα της¹⁶⁹. Ενώ θα περιμέναμε στην σκηνή της αναγνώρισης με τον Πελασγό οι κόρες να εξιστορήσουν την ζωή τους στην Αίγυπτο, εκείνες εμμένουν στην αναλυτική περιγραφή της ζωής της Ιούς για να επιβεβαιώσουν την συγγενική τους σχέση. Η επιλογή αυτή ταυτίζεται τόσο με τον απώτερο στόχο της προστασίας από τον βασιλιά, όσο και από τα εγγενή συναισθήματα των κοριτσιών που τις αποτρέπει από την οποιαδήποτε συσχέτιση με τον πόλη της Αιγύπτου. Η καταγωγή τους είναι Ελληνική, όχι βάρβαρη. Δεν μοιάζουν σε τίποτα με τους βάρβαρους γιους του Αιγύπτου που τις κυνηγούν μανιωδώς. Με την ανάδειξη της συγγενειάς τους με την βασιλική γενιά του Ίναχου, οι Δαναΐδες γίνονται οικεία πρόσωπα στους Αργείτες και παράλληλα απομακρύνονται από τα ξένα στοιχεία των βάρβαρων εχθρών τους που τις καταδιώκουν.

3.3.2 Ιώ και Δίας

Οι Δαναΐδες, φοβισμένες για την επαναστατική του κίνηση να φύγουν από την Αίγυπτο με τον πατέρα τους, ενώ οι γιοί του Αιγύπτου τις κυνηγούν, επικαλούνται τους θεούς και κυρίως τον Δία. Η επιλογή του συγκεκριμένου θεού δεν είναι τυχαία, αλλά συνδέεται με την ιστορία της περιπλάνησης της πολύπαθης Ιούς. Στο εγχείρημά τους αυτό ζητούν την βοήθεια του Διός, του θεού που ευθύνεται για την ταλαιπωρημένη ζωή της Ιούς, την περιπλάνησή της και την τραγικής μανίας που την κυρίευσε από τον οίστρο που της έστειλε η Ήρα. Ο Δίας, σύμφωνα με τις κόρες του Δαναού, οφείλει να τις βοηθήσει, αποδίδοντας χάρη στην Ιώ, την πρόγονό τους. Δεν πρέπει να αποστρέψει το βλέμμα του από πάνω τους, αλλά οφείλει να τις συμπονώσει και να τους συμπαρασταθεί:

*καὶ τότε οὐ δικάοις
Ζεὺς ἐνέξεται ψόγοις,*

---

¹⁶⁹ Kitto, 1993, σ. 6.

*τὸν τᾶς βοδὸς
παῖδ' ἀτιμάσας, τὸν αὐτός
ποτ' ἔκτισεν γόνῳ,
νῦν ἔχων παλίντροπον
ὄψιν ἐν λιταῖσιν;* (στ. 168-74)

Ἡ συγγενική τους σχέση με τὴν Ἰώ και τὸν γιο τῆς Ἐπαφο, συνεπάγεται και τὴν συγγενείά τους με τὸν ἴδιο Δία. Δεν θα μπορούσαν, λοιπόν, να παραβλέψουν αὐτὴ τὴν αναφορά στην ἐπὶ κλησὴ τους πρὸς αὐτόν.

Ἡ σχέση τῆς Ἰούς και τοῦ Διὸς θυμίζει τὴν σχέση τῶν γιῶν τοῦ Αἰγύπτου και τῶν Δαναΐδων. Ἡ Ἰώ, ἡ κόρη τοῦ Ἴναχου, ἐκδιώχθηκε ἀπὸ τὸν οἶκο τῆς στο Ἄργος ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς για τὴν σωτηρία τῆς πόλης, ἐπειτα ἀπὸ τὴν προφητεία τοῦ Κάλχα. Περιπλανήθηκε κυριευμένη ἀπὸ τὸν οἴστρο που τῆς ἐστείλε ἡ Ἥρα και κατέληξε στην Αἴγυπτο, ὅπου κυοφόρησε τὸν γιο τοῦ Δία Ἐπαφο. Ἡ ἔνωση αὐτὴ ἦταν βίαιη, ὅπως βίαιος ἦταν και ὁ διωγμὸς τῆς ἀπὸ τὴν πατρίδα τῆς και ἡ περιπλάνησὴ τῆς σε Ἀσία και Ἀφρική. Περιπλανώμενες εἶναι και οἱ κόρες τοῦ Δαναοῦ, που ζητοῦν να σωθοῦν ἀπὸ τὸν ανεπιθύμητο γάμο τους και ἐπιζητοῦν καταφύγιο στο Ἄργος. Ἡ Ἰώ δεν ἐπιθυμεί, ἀλλὰ δεν ἀρνείται, τὴν ἔνωση με τὸν Δία, ἐνῶ οἱ Δαναΐδες ἐγκαταλείπουν τὸν τόπο τους, με τὴ συνοδεία τοῦ πατέρα τους, για να ἀποφύγουν τὸν γάμο με τους ξαδέρφους τους. Σε αὐτὸ το σημεῖο ἐντοπίζουμε ἓνα παράδοξο στη συσχέτιση τῶν πρωταγωνιστριῶν με τὴν Ἰώ: ἐκείνη, παρότι δεν ἀρνήθηκε τὴν ἔνωση με τὸν Δία, ἀλλὰ ἀκολούθησε τὸν χρησμό που δόθηκε στον Κάλχα, δέχτηκε τα πυρὰ τῆς Ἥρας και τὴν μανία τοῦ οἴστρου που αὐτὴ τῆς ἐστείλε. Ἡ περιπλάνηση τῆς Ἰούς, ἡ μεταμόρφωσὴ τῆς και τὸ μαρτύριο τῆς καταδίωξης, εἶναι γνωστὰ στις Δαναΐδες. Ἐπιπλέον, οἱ ἴδιες οἱ πρωταγωνίστριες, ἔχοντας συγγενικό δεσμό με τὸν Ἐπαφο, οφείλουν τὴν ὑπαρξὴ τους σε αὐτὴ τὴν ἔνωση. Παρόλα αὐτὰ, ζητοῦν βοήθεια ἀπὸ τὸν Δία, τὸν υπαίτιο θεὸ ὅλων αὐτῶν τῶν τραγικῶν ἐπιπτώσεων στην ζωὴ τῆς Ἰούς, και, μάλιστα, για ἓνα ἀντίστοιχο θέμα, αὐτὸ τῆς ἔνωσης και τοῦ γάμου με τὴν βία. Ἡ ἰδέα τοῦ παραδόξου¹⁷⁰ ἐπιβεβαιώνεται και ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἴδιες οἱ πρωταγωνίστριες χρησιμοποιοῦν βίαια μέσα για να ἐπιτύχουν τὸν στόχο τους: ἐκβιάζουν τὸν Πελασγὸ με βεβήλωση τῶν ἱερῶν, ἀν ἀρνηθεῖ να τις βοηθήσει¹⁷¹ και στην συνέχεια τῆς τριλογίας θανατώνουν τους συζύγους τους, ὥστε να διαφυλάξουν τὴν παρθενία τους

¹⁷⁰ Gantz, 1987, σ. 279.

¹⁷¹ στ. 465.

και να ελευθερωθούν από τα δεσμά του ανεπιθύμητου γάμου. Η κατάσταση των Δαναΐδων όμως χαρακτηρίζεται και από την επαναστατική τους δράση, η οποία φέρνει σε σύγκρουση τους Αργείους με τους Αιγυπτίους, θέτοντας σε κίνδυνο την ακεραιότητα του Άργους. Θεωρούμε λοιπόν παράδοξη την επίκληση των Δαναΐδων στον Δία, ενώ ίσως να ήταν προτιμότερη η επίκληση σε μια παρθένα θεότητα, όπως η Άρτεμις. Η επιλογή αυτή του Αισχύλου δικαιολογείται από την σύνδεση που θέλει να αποδώσει μεταξύ της Ιούς και των Δαναΐδων, τόσο για το θέμα της ιστορίας τους όσο και για την συσχέτιση του χορού με το Άργος.

Στο πρώτο στάσιμο της τραγωδίας οι Δαναΐδες απευθύνονται στον Δία, ώστε να τις βοηθήσει και να τις προστατέψει. Η επίκληση αυτή στηρίζεται στην ιστορία της πολύπαθης Ιούς, του ταξιδιού της και της καταδίωξης από τον οίστρο. Ο Δίας εδώ παρουσιάζεται με διαφορετικό πρόσημο από αυτό που αναδείξαμε στον *Προμηθέα δεσμώτη*. Από αυτουργός, κυριευμένος από την θεϊκή μανία και απόλυτος υπεύθυνος της κατάστασης της Ιούς, ο Δίας, στο πρώτο στάσιμο των *Ίκετίδων*, παρουσιάζεται ως βοηθός και σωτήρας της κόρης του Ίναχου. Οι κόρες του Δαναού αντιλαμβάνονται την συμβολή του Διός ως εύνοια και συμπάθεια προς την Ιώ, αφού με το άγγιμά του την απάλλαξε από το μαρτύριο του οίστρου¹⁷², δίνοντας τέλος στα δεινά της. Το ρητορικό ερώτημα που θέτει ο χορός και τότε δη *τίς ἦν ὁ θέλξας πολύπλαγκτον ἀθλίαν οἴστροδόνητον Ἰώ;* (στ. 571-3) προσδίδει έμφαση στην απάντησή του που ακολουθεί: *δι' αἰῶνος κρέων ἀπαύστου Ζεὺς* (στ. 574-5). Φυσικά, το Αθηναϊκό κοινό γνωρίζει την εξέλιξη και την κατάληξη της αρχαιότατης ιστορίας της Ιούς· έτσι, η ερώτηση του χορού δεν τίθεται για την εισαγωγή κάποιας νέας πληροφορίας αλλά για να τονιστεί η ευεργεσία του θεού προς την παρθένα κόρη. Ο Δίας είναι αυτός που απήλλαξε την Ιώ από τις συμφορές της, ο πολυδύναμος θεός που μόλις με ένα άγγιγμα μπόρεσε να την απαλλάξει από το μαρτύριο που της έστειλε η Ήρα¹⁷³. Την δύναμη και τη βούληση της Ήρας μόνο ο πατέρας των ανθρώπων και των θεών θα μπορούσε να υπερνικήσει. Χωρίς το άγγιμά του, η Ιώ δεν θα μπορούσε να απαλλαχθεί από το μαρτύριό της, που αποτελεί το τίμημα, ώστε να γεννήσει τον γιο του Διός και το όνομά της να μείνει στην ιστορία του γένους των Αχαιών.

Ο Αισχύλος στις *Ίκετίδες* αποφεύγει να προβάλλει την ευθύνη του Διός στο μαρτύριο της Ιούς, όπως έκανε στον *Προμηθέα δεσμώτη*. Η περιπλάνηση της κόρης του Ίναχου

---

¹⁷² στ. 574-9.

¹⁷³ στ. 574-81.

οφείλεται στην επιθυμία του Διός να συνάψει σχέση μαζί της, καθώς και στη θεϊκής μανίας που τον είχε καταβάλει. Δίνοντας χρησμό στον πατέρα της, εκείνος αναγκάστηκε να διώξει απρόθυμα την κόρη του από τον οίκο του, για την σωτηρία της οικογένειά τους και του Άργους. Ο Δίας τη μεταμόρφωσε σε αγελάδα, ενώ η Ήρα, κυριευμένη από την ζήλεια για τον σύζυγό της, έστειλε τον οίστρο στην Ιώ για να την καταδιώκει σε κάθε της βήμα. Τα μαρτύρια που βίωσε η Ιώ, όπως αυτά εξιστορούνται τόσο στον *Προμηθέα δεσμώτη*, όσο και στις *Ίκέτιδες*¹⁷⁴, έχουν κοινό παρονομαστή και αυτουργό τον Δία. Ο Αισχύλος, όμως, αποσιωπά εντέχνως αυτή την οπτική της ιστορίας, αναφερόμενος στο ταξίδι της Ιούς, χωρίς να αποδίδει ευθύνες στον Δία. Ο ίδιος δημιουργός του *Προμηθέα δεσμώτη*, που εξετάζει το θεϊκό δίκαιο και την νηφαλιότητα του Διός, προβάλλει ένα ολωσδιόλου διαφορετικό πρόσωπο του θεού στις *Ίκέτιδες*. Η Ιώ σώθηκε χάρη στον Δία· το ταξίδι της βρήκε τέλος λόγω της ευσπλαχνίας του θεού για την παρθένο. Ο Αισχύλος, λοιπόν, έχοντας ως στόχο να υπογραμμίσει την συμβολή του Διός και τη δικαιοσύνη που αυτός αποδίδει, στρέφει συνειδητά την επίκληση των Δαναΐδων προς τον Δία. Το μαρτύριο της Ιούς ολοκληρώνεται με την έλευσή της στην Αίγυπτο και την γέννηση του Επάφου, του γιου του Διός. Χάρη στο άγγιγμα του Διός, η Ιώ έφερε στον κόσμο τον διάδοχο του Αιγυπτιακού θρόνου καθιερώνοντας το γένος της στην Αίγυπτο και στο Άργος. Το αντάλλαγμα του μαρτυρίου της Ιούς είναι η υστεροφημία της. Το όνομά της συνδέθηκε με την αρετή, ενώ το γένος που ακολουθεί το όνομά της θα γίνει ξακουστό, όπως και η ίδια. Η αποδοχή που γνώρισε η κόρη του Ίναχου αποτελεί σπουδαία κατάκτηση για την εποχή, ενώ το γεγονός ότι αποσπάστηκε επάξια από μια παρθένα κόρη, χρίζει ιδιαίτερης μνείας.

Οι κόρες του Δαναού ταυτίζονται με την πρόγονό τους Ιώ και προσδοκούν, μέσω της επίκλησής τους, την ευσπλαχνία του θεού, ώστε να τις σώσει όπως έσωσε κι εκείνη την παρθένα. Θέλοντας να κερδίσουν την εύνοιά του δεν θα μπορούσαν παρά να παραβλέψουν τυχόν αναφορές στην υπαιτιότητά του στο μαρτύριο της κόρης, όπως επίσης και στην άδικη καταδίκη αυτής. Η δύναμη του Διός δεν πρέπει να κατηγορηθεί αλλά να δοξαστεί, ώστε να επιτύχουν τον σκοπό τους και να κερδίσουν την εύνοιά του. Προσπαθούν να αποσπάσουν την προστασία του θεού μέσω της ταύτισής τους με την Ιώ και την περιπλάνησή της. Προβάλλεται ως χρέος του Διός

---

¹⁷⁴ Για την περιπλάνηση της Ιούς βλ. *Προμηθεύς δεσμώτης*, στ. 640-86, 705-71, 790-815 και *Ίκέτιδες* στ. 538-70.

προς τις Δαναΐδες η σωτηρία τους από τον ανεπιθύμητο γάμο, όπως ακριβώς σώθηκε από τον οίστρο και η Ιώ. Λόγω της συγγένειας με την Ιώ, την αποκαλούν μητέρα, ενώ αποδίδουν τον χαρακτηρισμό του πατέρα¹⁷⁵ στον Δία, για την ίδια συγγένεια, προσπαθώντας να αποσπάσουν την εύνοια και την συμπάθειά του. Το μοτίβο της Ιούς και της σωτηρίας της από τον Δία επανέρχεται στην έξοδο της τραγωδίας¹⁷⁶, όπου οι Δαναΐδες απευθύνονται στον θεό για τελευταία φορά ζητώντας του την σωτηρία τους όπως ακριβώς συνέβη με την Ιώ. Με την «εξόδιο» επίκληση, οι θεατές προσμένουν την αντίδραση του Διός και την απόφασή τους για την σωτηρία ή την καταδίκη των επαναστατημένων θυγατέρων.

3.3.3 Ιώ και Δαναΐδες

Η Ιώ φαίνεται ότι αποτελεί την ανάκλαση των Δαναΐδων, ένα πρόσωπο με το οποίο μπορούν να συνδεθούν και να νιώσουν οικεία. Πέρα από την συγγένεια που τους συνδέει, οι Δαναΐδες φαίνεται να ταυτίζονται με την ιστορία και τα παθήματα της Ιούς, που τους θυμίζει την δική τους κατάσταση, ενώ όμοια στοιχεία εντοπίζουμε και στον χαρακτήρα τους. Η Ιώ εκδιώχθηκε από το σπίτι του πατέρα της μετά τον χρησμό που δόθηκε από το μαντείο της Δωδώνης, υπακούγοντας στο θέλημα του Ίναχου, ώστε να σωθεί το Άργος¹⁷⁷. Την ίδια υπακοή στον πατέρα τους δείχνουν και οι Δαναΐδες. Παρά το γεγονός ότι η άρνηση του γάμου θεωρείται επαναστατική κίνηση – για την κόρη της κλασικής Αθήνας – γίνεται υπό την εποπτεία και πρωτοβουλία του πατέρα τους, του κύριου και κηδεμόνα τους. Μάλιστα, παρά τον φόβο τους ακολουθούν τις υποδείξεις του¹⁷⁸ και φέρονται με ευσέβεια. Όπως εκείνη περιπλανιέται κατεχόμενη από τον οίστρο, έτσι και οι κόρες του Δαναού φεύγουν από τον οίκο τους – με δική τους όμως πρωτοβουλία – και αναζητούν σωτηρία στο Άργος. Το ταξίδι τους βρίσκεται σε πλήρη ταύτιση, με την Ιώ να ξεκινά από το Άργος και να καταλήγει στην Αίγυπτο φέρνοντας στην ζωή τον Έπαφο, και τις Δαναΐδες να ξεκινούν από την Αίγυπτο και να καταφεύγουν στην πόλη των προγόνων του, ζητώντας βοήθεια από τον Πελασγό. Η κυκλική πορεία του ταξιδιού των πρωταγωνιστριών έρχεται να επιβεβαιώσει την ολοκλήρωση του χρησμού που έδωσε στην Ιώ ο Προμηθέας στην ομώνυμη τραγωδία του Αισχύλου¹⁷⁹.

---

¹⁷⁵ στ. 592.

¹⁷⁶ στ. 1062-9.

¹⁷⁷ βλ. *Προμηθέας δεσμώτης*, στ. 655-71.

¹⁷⁸ στ. 204-6.

¹⁷⁹ βλ. *Προμηθέας δεσμώτης*, στ. 853-62.

Στο πρώτο στάσιμο, κατά την επίκληση των Δαναΐδων στον Δία, αναφέρονται στην Ιώ ως μητέρα τους (*ματέρος*, στ. 539). Ο συγγενικός τους δεσμός είναι αυτός που καθιστά τον τίτλο της «μητέρας» ρεαλιστικό, αφού από τον γιό της Έπαφο προήλθε η Λιβύη, η μητέρα του Δαναού. Ωστόσο, η Ιώ φαίνεται ότι λειτουργεί ως μητρικό πρότυπο - υποκατάστατο¹⁸⁰ για τις Δαναΐδες· έχοντας διαγράψει παρόμοιο ταξίδι, διωγμένες και εξόριστες από την πατρική τους γη, εξαιτίας του ανεπιθύμητου γάμου με τους εξαδέλφους τους, η σύνδεσή τους ξεπερνά τα όρια του απλού συγγενικού δεσμού και ανάγεται σε σχέση μητέρας – κόρης. Ακολουθούν τα χνάρια της Ιούς και την δική της πορεία, λειτουργώντας ως πρότυπο, καθώς εναντιώνονται και εκείνες στην ανδρική βίαη σεξουαλικότητα¹⁸¹, όπως ακριβώς συνέβη με εκείνη και τον Δία. Το γεγονός ότι δεν αναφέρονται καθόλου στην βιολογική τους μητέρα, Πιερία, υπογραμμίζει την ξεχωριστή σχέση που κατέχει στη ζωή τους η Ιώ. Μάλιστα, χάρη στην Ιώ και την συγγενεία τους, οι Δαναΐδες σώζονται – έστω και προσωρινά¹⁸² - από τους γιους του Αιγύπτου.

Η σωτηρία των κοριτσιών από τον ατιμωτικό γάμο οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη σχέση τους με την Ιώ. Γνωρίζουν την φήμη και την δόξα της¹⁸³, τον σεβασμό που εμπνέει το όνομά της και το χρησιμοποιούν για να πείσουν όχι μόνο τον Πελασγό αλλά και τον ίδιο τον Δία. Η παραμονή τους στο Άργος και η προστασία τους από τους κατοίκους της πόλης, οφείλονται στην συγγενεία τους με την παρθένα κόρη του Ίναχου, που βίωσε την καταδίωξη του οίστρου της Ήρας. Προσπαθούν με κάθε μέσο να κερδίσουν την προστασία ανθρώπων και θεών, γνωρίζοντας ότι το εγχείρημά τους είναι ριψοκίνδυνο και επαναστατικό. Συνοδοιπόρος σε αυτή τους την προσπάθεια είναι η Ιώ, η πρόγονος και συγγενής τους, που βίωσε όσο καμία άλλη θνητή τις συνέπειες της θεϊκής βουλής. Η ιστορία της Ιούς διαφοροποιείται από αυτή των Δαναΐδων σε ένα βασικό σημείο, το οποίο θα επηρεάσει και την κατάληξή τους. Η Ιώ δεν αρνήθηκε την ένωση με τον Δία, αλλά αποδέχθηκε τον χρησμό που δόθηκε στον πατέρα της, διώχθηκε από τον οίκο της και δέχθηκε το μαρτύριο της καταδίωξης από τον οίστρο. Οι Δαναΐδες, αντιθέτως, αρνούνται τον γάμο με τους γιους του Αιγύπτου, αυτοεξορίζονται μαζί με τον πατέρα τους από τον τόπο τους και ζητούν βοήθεια από

---

¹⁸⁰ Caldwell, 1974, σ. 58.

¹⁸¹ Caldwell, 1974, σ. 59.

¹⁸² Γνωρίζουμε ότι στην συνέχεια της τριλογίας οι κόρες του Δαναού θα νυμφευτούν τους γιους του Αιγύπτου και ύστερα από συμφωνία με τον πατέρα τους θα θανατώσουν του συζύγους τους, εκτός από την Υπερμήστρα.

¹⁸³ *κλιδοῦχον Ἴρας φασὶ δωμάτων ποτὲ Ἰὼ γενέσθαι τῆδ' ἐν Ἀργείᾳ χθονί* (στ. 291-2).

το Άργος και τον Πελασγό. Μάλιστα, φτάνουν στο σημείο να απειλήσουν τον βασιλιά του Άργους με βεβήλωση των ιερών, αν δεν τις βοηθήσει. Παρότι το σχέδιο της διαφυγής οργάνωσε ο πατέρας και κύριος των Δαναΐδων, στις τραγωδίες που ακολουθούν και ολοκληρώνουν την τριλογία, αποφασίζουν να σκοτώσουν τους συζύγους τους και στη συνέχεια βρίσκουν τραγικό θάνατο. Ανυπακοή στο σχέδιο του πατέρα δείχνει μόνο η Υπερμήστρα, που αποφασίζει να τιμήσει την Αφροδίτη και να διατηρήσει τον γάμο της, δίνοντας συνέχεια στην γενιά της Ιούς. Ο Δίας όχι μόνο δεν θα ακολουθήσει την ίδια τακτική που ακολούθησε με την Ιώ, αλλά θα καταδικάσει τις Δαναΐδες σε θάνατο για την αναταραχή που προκάλεσαν και τον θάνατο των εξαδέλφων τους. Το τέλος των Δαναΐδων και η απόδοση της τιμωρίας του Διός σε αυτές, αποδεικνύει και την θέση του Αισχύλου ως προς την υπαιτιότητα των κοριτσιών. Η απόφασή τους να απαρνηθούν τον γάμο με τους γιους του Αιγύπτου αποτελεί ταυτόχρονα και την αντίστασή τους στην Αφροδίτη, την θεά του έρωτα. Η εναντίωσή τους στην καθορισμένη από τη φύση πορεία και εξέλιξή τους με την τέλεση του γάμου, οδηγεί στην παραδειγματική τιμωρία τους. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από την σωτηρία της Υπερμήστρας, της κόρης του Δαναού που αποφάσισε να απαρνηθεί στο σχέδιο της δολοφονίας του συζύγου της και να συνεχίσει τον έγγαμο βίο μαζί του.

3.3.4 Η εμφάνιση της Ιούς στον Προμηθέα δεσμώτη

Στον Προμηθέα του Αισχύλου η Ιώ εμφανίζεται για να συμβάλλει καθοριστικά στην δραματική πλοκή του έργου. Κατά την εμφάνισή της εξιστορεί το πολύπαθο και ταραγμένο ταξίδι της, κυριευμένη από τον οίστρο που της έστειλε η Ήρα, για να την εκδικηθεί. Ο Προμηθέας, αποδεχόμενος της παράκληση εκείνης και των Ωκεανίδων, γνωστοποιεί τα επερχόμενα στάδια της περιπλάνησής της και την ολοκλήρωση αυτής, όταν θα φτάσει τελικά στην Αίγυπτο. Η συμβολή της είναι καίρια για την ανάδειξη του βασικού θέματος περί δικαίου και απόδοσης αυτού, που επεξεργάζεται ο Αισχύλος στην συγκεκριμένη τραγωδία, καθώς και για την ηθική εξύψωση των Ωκεανίδων και την τελική ωρίμανσή τους.

Στο τρίτο επεισόδιο της τραγωδίας (στ. 560) εισέρχεται στην σκηνή η Ιώ, η κόρη του Ινάχου. Σε πλήρη αντίθεση με τον δέσμιο Προμηθέα, η περιπλανώμενη Ιώ είναι χαμένη, καταπονημένη και παράλληλα κυριευμένη από τον οίστρο, χωρίς να γνωρίζει

που βρίσκεται. Η ταραχή και ο φόβος της την οδηγούν σε πληθώρα ερωτήσεων για να μάθει όσα αγνοεί:

*τίς γῆ; τί γένος; τίνα φῶ λεύσσειν
τόνδε χαλινοῖς ἐν πετρίνοισιν
χειμαζόμενον;
τίνος ἀμπλακίας ποινὰς ὀλέκη;* (στ. 560-3)

Κυριεύεται από τον οίστρο βρίσκεται σε έκσταση, ακούγοντας ήχους αυλού, ενώ δεν μπορεί να ορίσει τον ίδιο της τον εαυτό (*ἄ ἄ, ἔ ἔ· χρίει τίς αὔ με τὰν τάλαιναν οἴστρος;* στ. 566-7). Απευθύνεται στον Δία ψάχνοντας απάντηση για τους λόγους της τιμωρίας της, του μαρτυρίου της περιπλάνησης και του οίστρου (*τί ποτέ μ', ὦ Κρόνιε παῖ, τί ποτε ταῖσδ' ἐνέζευζας εὐρῶν ἀμαρτοῦσαν ἐν πημοναῖσιν, ἔ ἔ,* στ. 577-9). Η ένταση των συναισθημάτων και της κατάπτωσής της είναι τόσο μεγάλη, ώστε εκλιπαρεί τον θεό να πεθάνει για να γλιτώσει από το μαρτύριό της και ταυτόχρονα από την ίδια της την ζωή. Μετά την αναγνώριση με τον Προμηθέα, ζητά να μάθει από τον Τιτάνα την συνέχεια του μαρτυρίου της, αλλά τους διακόπτει ο χορός των Ωκεανίδων θέλοντας να μάθει τα μέχρι τώρα παθήματά της και να συμμετάσχει στην δραματική πλοκή.

Η Ιώ αποδεχόμενη το αίτημα του χορού, εξιστορεί τις συμφορές που έχει υποστεί τόσο από τον Δία όσο και από την Ήρα. Ο Δίας εμφανίστηκε στον ύπνο της και της γνωστοποίησε ότι θέλει να πλαγιάσει μαζί της (στ. 647-54). Όταν το μοιράστηκε με τον πατέρα της, εκείνος ζήτησε χρησμό από το μαντείο της Δωδώνης. Ο χρησμός που δόθηκε στον βασιλιά του Άργους τον ανάγκασε να διώξει την κόρη του από τον οίκο του, ώστε να μην χαθεί ολόκληρη η γενιά και η πόλη του (στ. 664-8). Η απομάκρυνση της κόρης από τον οίκο του πατέρα της έγινε χωρίς να το θέλει κανείς από τους δύο (*ἄκουσαν ἄκων* στ. 671), αλλά λόγω της θεϊκής παρέμβασης του Διός. Η Ήρα, μαθαίνοντας για το ενδιαφέρον που έτρεφε ο Δίας για την Ιώ, θέλησε να την εκδικηθεί. Για να την σώσει, ο Δίας, την μεταμόρφωσε σε αγελάδα. Η θεά, κυριευμένη από την ζήλεια για τον σύζυγό της, έστειλε στην Ιώ *οίστρο* (βοϊδόμυγα) να την κυνηγά σε κάθε της βήμα. Προσπαθώντας να ξεφύγει από την τιμωρία της Ήρας, η Ιώ περιπλανάται σε άγνωστους και μακρινούς τόπους αβοήθητη. Είναι φανερά ταλαιπωρημένη, και κυρίως απεγνωσμένη, λόγω της τραγικής της κατάστασης. Όμως, δεν χάνει το θάρρος της και ζητά από τον Προμηθέα να μάθει την κατάληξη των παθημάτων της (στ. 683-6). Ο Τιτάνας δεν μπορεί να αρνηθεί την

παράκληση του χορού και της Ιούς και ξεκινά την εξιστόρηση της περιπλάνησης που θα ακολουθήσει (στ. 700-41). Το άκουσμα των μαρτυριών της Ιούς προκαλεί την αποστροφή και τον φόβο τόσο στην ίδια όσο και στον χορό. Όμως, ο Προμηθέας δεν έχει ολοκληρώσει την εξιστόρηση της αφήγησή του, αλλά συνεχίζει μετά την πίεση του χορού (στ.785-876). Η Ιώ απελπίζεται και σκέφτεται ότι η μόνη λύση, ώστε να γλιτώσει από τα βάσανά της, είναι ο θάνατος (*τί δῆτ' ἔμοι ζῆν κέρδος* στ. 747). Όταν η αφήγησή του ολοκληρώνεται, η παρθένα παίρνει τις πληροφορίες που χρειάζεται για την κατάληξη του μαρτυρίου της. Η περιπλάνησή της θα είναι πολύχρονη και μαρτυρική και θα ολοκληρωθεί με την έλευσή της στην Αίγυπτο και την γέννηση του Έπαφου, του γιου του Διός. Ο γιός της θα κυριαρχήσει στον Νείλο, η γενιά τους θα εδραιωθεί και θα γνωρίσει σπουδαία φήμη.

Ο Προμηθέας εκπλήρωσε τις χάρες που του ζητήθηκαν και η Ιώ αναγκάζεται να αποχωρήσει, αφού ο οίστρος επανέρχεται και η παρθένα κυριεύεται ολοκληρωτικά από αυτόν. Η μανία που την έχει κατακλίσει δεν της επιτρέπει να ορίσει τα λόγια και τις κινήσεις της. Για ακόμη μια φορά είναι δέσμια των συνθηκών και της θεϊκής τιμωρίας της Ήρας που θέλει να εκδικηθεί τον σύζυγό της Δία. Η σύγχυση που αισθάνεται δικαιολογείται από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Ο ίδιος ο οίστρος που την καταδιώκει της υπενθυμίζει ότι είναι μια παρθένος γυναίκα που επρόκειτο ξαφνικά να γίνει *γυνή: εὐθὺς δὲ μορφή καὶ φρένες διάστροφο* (στ. 673). Έχει χάσει ολοκληρωτικά την ταυτότητά της· δεν είναι κόρη αλλά ούτε και σύζυγος (*δάμαρ*) ή μητέρα (*μήτηρ*)¹⁸⁴. Η απομάκρυνσή της από τον οίκο του πατέρα της θα έπρεπε να συνδυάζεται με την είσοδό της στον οίκο του συζύγου της και την έναρξη μιας νέας ζωής. Αντί για την μετάβαση αυτή, η Ιώ βιώνει την ατέρμονη περιπλάνηση στις χώρες της Ασίας και της Αφρικής.

Η εμφάνιση της κόρης ξεκινά και ολοκληρώνεται κυκλικά με την περιγραφή του οίστρου που την κυριεύει. Η άδικη τιμωρία της Ήρας προς την παρθένα είναι αυτή που την ταλαιπωρεί και την οδηγεί στο ατελείωτο μαρτυρικό ταξίδι. Η κυκλική αυτή σύνθεση επιβεβαιώνει την προσπάθεια του Αισχύλου να εντείνει την δραματικότητα της τραγικής πλοκής. Με την παρουσία της ταραγμένης Ιούς, της ταλαιπωρημένης από την θεϊκή μανία κόρης, οι Ωκεανίδες αντιλαμβάνονται εναργέστερα τη μανία του

---

¹⁸⁴ White, 2001, σ. 136.

Διός και κυρίως το που μπορεί αυτή να οδηγήσει τον εκάστοτε θνητό ή ημίθεο που θα σταθεί μπροστά του.

3.3.5 Η συμβολή της Ιούς στην τραγική πλοκή

Η παρουσία της Ιούς κρίνεται απαραίτητη και καίρια για την τραγική πλοκή, την ενηλικίωση των Ωκεανίδων που δεν θα μπορούσε να συντελεστεί υπό την απουσία της, και για την αλλαγή της στάσης τους απέναντι στους θεούς. Η εμφάνισή της συντελεί στην κορύφωση της δραματικότητας και υπογραμμίζει την σκληρότητα της δύναμης του Διός. Μέσω των μαρτυριών της, αποτελεί την πιο χαρακτηριστική απόδειξη της μανίας του Διός, με την οποία μπορούν να ταυτιστούν απόλυτα οι Ωκεανίδες, ως παρθένες κόρες. Το πάθος και ο έρωτας του Διός για την Ιώ την οδηγεί στην απομάκρυνση από το σπίτι της και την σκληρή τιμωρία του οίστρου. Η αντιμετώπιση της Ιούς δεν διαφέρει από την αντιμετώπιση του Προμηθέα και το μαρτύριο της κράτησής του στον Καύκασο. Η ταύτιση των δύο πρωταγωνιστών δεν αφήνει ανεπηρέαστες τις κόρες του Ωκεανού.

Τόσο η Ιώ όσο και ο Προμηθέας, είναι θύματα της θεϊκής δύναμης του Διός¹⁸⁵. Η Ιώ μάλιστα βιώνει την σκληρότητα αυτή χωρίς να ευθύνεται, αφού οι πράξεις της δεν δικαιολογούν μία τέτοια αντίδραση. Οι δύο πρωταγωνιστές δέχονται το μένος του Διός και οι Ωκεανίδες παρακολουθούν αυτήν την εξέλιξη τρομοκρατημένες. Πριν την εμφάνιση της Ιούς ο χορός συντρέχει τον Προμηθέα για το βάσανο που υφίσταται, αλλά η στάση τους είναι μετριοπαθής· δεν θέλουν να αποδειχθούν κατώτερες της θέσης τους και ασεβείς απέναντι στους θεούς (*μηδάμ' ό πάντα νέμων θεϊτ' έμᾱ γνώμα κράτος αντίπαλον Ζεύς* στ. 527-8). Αντιλαμβάνονται ότι οι πράξεις του τιτάνα δεν μπορούν να μείνουν ατιμώρητες¹⁸⁶. Αφού ξεγέλασε τους θεούς, έκλεψε τη φωτιά του Ηφαίστου και την χάρισε στους ανθρώπους, πρέπει να τιμωρηθεί (*ούχ όρᾱς ότι ήμαρτες;* στ. 259-60). Η έλευση της Ιούς όμως αλλάζει άρδην την στάση των μετριοπαθών και σεβάσμιων Ωκεανίδων. Η εξιστόρηση της Ιούς και των παθημάτων της συγκλονίζει τις κόρες του Ωκεανού, που αντιλαμβάνονται τη δύναμη της θεϊκής μανίας που έχει κατακλύσει τον Δία. Η Ιώ έρχεται επί σκηνής για να επιβεβαιώσει την άδικη συμπεριφορά του θεού, του οποίου η επιταγή την οδήγησε στην τωρινή της κατάσταση. Με την εμφάνισή της ο χορός ζητά να τους εξιστορήσει τα παθήματά της

---

¹⁸⁵ Kitto, 1993, σ. 81.

¹⁸⁶ στ. 178-85, 472-5, 507.

(λέγ', ἐκδίδασκε, στ. 668) θέλοντας να συμμετέχει και εκείνος στην τραγική δράση. Η αποκαλύψεις της Ιούς αλλά και όσα προφήτευσε ο Προμηθέας ότι θα πάθει, ταρακουνούν τις Ωκεανίδες. Στο τρίτο και τελευταίο στάσιμο της τραγωδίας, οι κόρες απευθύνονται στις Μοίρες και ζητούν την προστασία τους από τη νυφική κλίνη του Δία¹⁸⁷. Οι δειήσεις τους πλέον δεν έχουν αποδέκτη τον Δία, όπως σε προηγούμενους στίχους¹⁸⁸ αλλά γυναικείες θεότητες, αποδεικνύοντας ότι η στάση τους προς εκείνον έχει αλλάξει, ύστερα την εξιστόρηση της Ιούς. Οι Ωκεανίδες ταυτίζονται με την γυναίκα Ιώ, ενώ το μέγεθος της συμφοράς που έχει δεχτεί, τους δημιουργεί φόβο και ταραχή. Συνειδητοποιούν πλήρως την αλόγιστη θεϊκή μανία που έχει κυριεύσει τον Δία, της οποίας αποδέκτης είναι η Ιώ, η σεβάσμια κόρη του Ινάχου, η οποία ζει πλήρως εναρμονισμένη με το μέτρο και την στάση που πρέπει να κατέχει· όπως ακριβώς και οι Ωκεανίδες. Η γυναικεία μαρτυρία της κόρης και η δικαιολογημένη ταύτιση μαζί της, είναι αυτά που πείθουν τις Ωκεανίδες και όχι ο αλυσοδεμένος τιτάνας.

Η επιλογή της συγκεκριμένης ηρωίδας δεν θα μπορούσε να είναι άλλωστε τυχαία, αναλογιζόμενοι το ταλέντο και την πολυδιάστατη γραφή του Αισχύλου. Ο ποιητής ανεβάζει στην σκηνή την ταλαιπωρημένη Ιώ, την κόρη του Ίναχου που δέχεται τα πυρά του Διός και της Ήρας, χωρίς να έχει προκαλέσει το θεϊκό μένος με την στάση ή τις πράξεις της. Στέκεται μπροστά στον χορό και στον Προμηθέα, φανερά ταλαιπωρημένη και εξιστορεί της τραγική της ιστορία, ζητώντας παράλληλα από τον Τιτάνα να την ενημερώσει για την ολοκλήρωση του μαρτυρίου της. Στόχος της παρουσίας της επί σκηνής είναι η εξέλιξη της τραγικής πλοκής και η ενηλικίωση του χορού. Οι Ωκεανίδες στο άκουσμα των παθημάτων της Ιούς τρομάζουν και απεύχονται για τον εαυτό τους την ίδια κατάληξη (ἔα ἔα, ἄπεχε, φεῦ, στ. 687). Παρά το γεγονός ότι στα προηγούμενα επεισόδια γνώρισαν από τον ίδιο τον Προμηθέα το μαρτύριό του και τους λόγους που το βιώνει, η συνειδητοποίηση της τραγικής κατάστασης της θνητής Ιούς, σαστίζει τις Ωκεανίδες, αναλογιζόμενες τον κίνδυνο που οι ίδιες, ενδεχομένως, να διατρέχουν. Οι κόρες του Ωκεανού ταυτίζονται περισσότερο με την παρθένα κόρη παρά με τον μυθικό Προμηθέα. Το γεγονός ότι δεν είναι θνητές, όπως η Ιώ, αποσιωπάται και υπογραμμίζεται η κοινή γυναικεία και παρθένα φύση τους. Ο Προμηθέας έκλεψε την φωτιά από τον Ήφαιστο και την έδωσε

---

¹⁸⁷ στ. 894-6.

¹⁸⁸ στ. 527-8, 551.

στους ανθρώπους· άρα η τιμωρία του από τον Δία είναι αναπόφευκτη. Η Ιώ, όμως, δεν προέβη σε κάποιο παράπτωμα, ώστε να αξίζει την τιμωρία της αυτή. Ακούγοντας λοιπόν την εξιστόρηση της Ιούς, καθώς και την προφητεία του Προμηθέα για τη συνέχεια των παθημάτων της, οι Ωκεανίδες ταυτίζονται μαζί της, την συμπονούν και θέτουν τον εαυτό τους στη θέση της. Τα κοινά τους χαρακτηριστικά – παρθένες κόρες και, κυρίως, γυναίκες – είναι αυτά που γενούν στις Ωκεανίδες τον φόβο της ταύτισης και του κοινού παθήματος. Όπως η Ιώ βιώνει την δύναμη του Δία άδικα, έτσι κι εκείνες θεωρούν ότι είναι πιθανό να γίνουν αποδέκτες της ίδιας μανίας.

Ο Αισχύλος στην τραγωδία αυτή παρουσιάζει ένα διαφορετικό πρόσωπο του Δία, από αυτό που είχαμε συνηθίσει στις υπόλοιπες τραγωδίες του. Ο Δίας στον Αισχύλο συνδέεται με την απόδοση της δικαιοσύνης και την επιβολή του θεϊκού δικαίου, που στόχο έχει την εξισορρόπηση των καταστάσεων και την τελική επαναφορά του μέτρου. Η ιστορία της Ιούς, όμως, και τα μαρτύρια που υπέστη η παρθένα κόρη, φαντάζουν άδικα και επικίνδυνα. Η δύναμη και η βούληση του Διός φέρνουν την κόρη του Ινάχου μακριά από τον οίκο της, να περιπλανάται σε άγνωστους τόπους, κυριευμένη από τον οίστρο που της έστειλε η Ήρα. Οι πράξεις της κόρης όμως δεν δικαιολογούν την εξέλιξη αυτή, καθώς η ζωή της αποδεικνύεται υποδειγματική, αφού αποδέχεται χωρίς δεύτερη σκέψη τη βουλή του πατέρα της και του μαντείου, που την θέτουν εξόριστη και απροστάτευτη μακριά από την πατρίδα και τον οίκο της. Ενώ ο Δίας και η δικαιοσύνη που επιβάλλει έρχονται να διορθώσουν και να τιμωρήσουν όσους παρέκκλιναν από το μέτρο, εδώ η δύναμή του ισοπεδώνει την Ιώ, χωρίς να ευθύνεται για την κατάληξή της αυτή. Το δίκαιο που επιβάλλει δεν θυμίζει σε τίποτα την δικαιοσύνη που επιφέρει την τάξη και το μέτρο. Ο νέος βασιλιάς του Ολύμπου, έχοντας λάβει την βασιλεία του πατέρα του δρα αυταρχικά. Η κατάσταση της Ιούς αποδεικνύει το τι θα συμβεί αν η απολυταρχία του ενός κυριαρχήσει στην πόλη. Η ταλαιπωρία της Ιούς όμως την οδηγεί στην Αίγυπτο, όπου γεννά τον γιό του Διός, Έπαφο. Το όνομά της θα συνδεθεί με την σπουδαία γενιά των Αιγυπτίων και θα αναγνωριστεί σε όλη τη Μεσόγειο. Η άδικη στάση του Δία μεταλλάσσεται καθώς ωριμάζει ο ίδιος ο θεός και η αντίληψή του για τον κόσμο και τους ανθρώπους. Τα μαρτύριά της αποτέλεσαν το αντίτιμο της δόξας και στην υστεροφημίας, που αν και γυναίκα, δέχτηκε με τη γέννηση του Έπαφου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όπως αναδείξαμε στην παρούσα εργασία, η θέση της κόρη στις τραγωδίες του Αισχύλου διαφαίνεται πολυεπίπεδη και καίρια για την εξέλιξη της εκάστοτε ιστορίας. Ο ποιητής, σταθερός στις ιδέες και στις αντιλήψεις της κλασικής Αθήνας, αναδεικνύει τη θέση που οφείλει να τηρεί η κόρη στην πόλη, τα δικαιώματα και κυρίως τις υποχρεώσεις που εκείνη έχει. Οι διατάξεις του δικαίου της κλασικής Αθήνας που αφορούν την κόρη είναι πολύ συγκεκριμένες, όπως ακριβώς και η θέση αυτής. Η κόρη βρίσκεται υπό την προστασία του εκάστοτε οίκου της και του κύριου-κηδεμόνας της, ο οποίος οφείλει να την προστατεύει και να την εκπροσωπεί. Ακόμη κι όταν η ακεραιότητα του οίκου βρίσκεται σε κίνδυνο, η πόλη μεριμνά για τις παρθένες κόρες, ως προστατευόμενα μέλη. Οι διατάξεις που αφορούν την κυριότητα της είναι λεπτομερείς και ποικίλες, ώστε να μην δημιουργηθούν παραλήψεις που θα καταστήσουν την κόρη απροστάτευτη και χωρίς εκπρόσωπο. Η συμμετοχή της κόρης στην θεατρική παραγωγή του ποιητή είναι καίρια και συχνά πρωταγωνιστική.

Το αρχαίο θέατρο συνέβαλε καθοριστικά στην εκπαίδευση του κοινού που παρακολουθούσε τις παραστάσεις των δραματουργών κατά τις θρησκευτικές εορτές. Ο Αισχύλος, μέσω της παραγωγής του, επιδιώκει να αναδείξει ζητήματα που αφορούν την δικαιοσύνη, την επιλογή και την στάση ζωής που εκείνος ακολουθεί και θεωρεί απαραίτητη. Κεντρική θέση στην διδασκαλία του ποιητή κατέχει η έννοια του μέτρου και τα δυσάρεστα αποτελέσματα που επιφέρει η παραβίασή του. Στην ανάδειξη του κεντρικού αυτού μοτίβου συμβάλλει η μορφή της κόρης, όπως αυτή εντοπίζεται στις τραγωδίες που αναδείξαμε. Με το παράδειγμα της Ιούς, της κόρης του βασιλιά του Άργους, Ινάχου, ο Αισχύλος υποδεικνύει τη στάση που οφείλει να ακολουθεί κάθε κόρη της κλασικής εποχής. Πιστή και υπάκουη στο θέλημα του πατέρα της, δέχεται την εξορία από το σπίτι της, ύστερα από την προφητεία του μαντείου της Δωδώνης. Παρότι έχει δεχτεί το μαρτύριο της περιπλάνησης και της καταδίωξης του οίστρου, δεν παραβαίνει το μέτρο που ορίζει η θέση της ως κόρη. Μιλά συνετά και προσπαθεί να αποσπάσει όσες πληροφορίες μπορεί από τον Προμηθέα, χωρίς να αντιμάχεται τον Δία. Ακόμη κι όταν ο τιτάνας προφητεύει το ατέρμονο ταξίδι της, η θρηνολογία της δεν υπερβαίνει το μέτρο, ούτε φυσικά απευθύνεται αθυρόστομα και προσβλητικά στον Δία για το μαρτύριο που βιώνει. Η

στάση της αυτή θα ανταμειφθεί από τον ίδιο τον θεό, ο οποίος θα την καταστήσει μητέρα του Επάφου και το γένος της θα γνωρίσει μεγάλη δόξα και υστεροφημία.

Η αισχύλεια παραγωγή και ιδεολογία δεν διαφοροποιείται από τις παραδεδεγμένες αρχές της Αθήνας, αλλά στηρίζεται και εξελίσσεται παράλληλα με τους νόμους της πόλης και όσα αυτοί υποδεικνύουν. Η πίστη του στην καθεστηκυία τάξη της Αθήνας, οφείλεται στην αίγλη που γνώριζε η πόλη κατά την εποχή παραγωγής και συγγραφής του ποιητή. Η Αθήνα που γνώρισε ο Αισχύλος διακατέχεται από την δόξα και τη φήμη που άφησε το στίγμα της στην παγκόσμια διανόηση. Οι συκοφάντες και τα κακώς κείμενα της αθηναϊκής δημοκρατίας μόλις έκαναν την εμφάνισή τους, χωρίς να επηρεάσουν άμεσα την παραγωγή του ποιητή, όπως έγινε με τον Σοφοκλή και τον Ευριπίδη, τους κατεξοχήν αμφισβητίες των παραδεδεγμένων αρχών της πόλης των Αθηνών. Ο Αισχύλος όμως, δεν αμφισβητεί αυτές τις αρχές αλλά τις εμπιστεύεται, τόσο σθεναρά, ώστε αμφισβητεί κάθετι καινούριο, όχι δοκιμασμένο και χωρίς εμπειρία. Όπως ο νέος κυρίαρχος θεός, Δίας, υφαρπάζοντας την βασιλεία του από τον Κρόνο, διακατέχεται από τη μανία υπεροχής, μη γνωρίζοντας πως να διαχειριστεί τη δύναμή του, έτσι και οποιαδήποτε ενδεχόμενη αλλαγή στο πολιτικό σύστημα θα προκαλέσει σύγχυση και αναταραχή. Κάθε νέα πολιτειακή δύναμη, σύμφωνα με την δραματική παραγωγή του Αισχύλου, είναι απαραίτητο να ωριμάσει, ώστε να φτάσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα της απόδοσης δικαιοσύνης.

Για τον Αισχύλο η τήρηση του μέτρου αποτελεί την σπουδαιότερη αρετή, που οφείλουν όλοι οι άνθρωποι να κατακτήσουν με την στάση και τις πράξεις τους. Η υπέρβαση του μέτρου και της καθορισμένης από το κοινωνικό πλαίσιο θέσης του εκάστοτε ανθρώπου, οδηγεί την πόλη σε ανισορροπία και ταραχή, καταστάσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν με κάθε τρόπο. Η ταραχή που προκαλείται στις τραγωδίες του Αισχύλου από την παραβίαση του μέτρου και της θέσης που πρέπει να τηρεί η κόρη, αποπροσανατολίζει το κοινό από την πραγματικότητα, αναδεικνύοντας τα αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει η παραβίαση των θεσμών. Η θέση που οφείλει να κατέχει η κόρη είναι συγκεκριμένη και καθορισμένη από την πόλη και το δίκαιό της. Οι νόμοι της πόλης δεν μπορούν να αναιρεθούν από τους ηθικούς κανόνες και τους συγγενικούς δεσμούς. Όλοι οι πολίτες οφείλουν να σέβονται τους κανόνες δικαίου και τα ψηφίσματα της πόλης, πόσο μάλλον οι κόρες οι οποίες ούτε αποφασίζουν ούτε μπορούν να ανατρέψουν κανένα ψήφισμα. Η Αντιγόνη στους *Έπτά*, αποφασίζοντας να τελέσει την ταφή του αδερφού της, παραβαίνει κάθε μέτρο,

πράττει ξεχνώντας την θέση που οφείλει να διατηρεί και δρα αυτόβουλα και ανεξάρτητα. Στις *Ίκέτιδες* οι Δαναΐδες αρνούμενες την ένωση με τους γιους του Αιγύπτου, ξεπερνούν την γυναικεία τους φύση, ενώ απειλούν με βεβήλωση τον Πελασγό, ώστε να αποσπάσουν την προστασία του. Παραβαίνοντας το μέτρο που επιβάλλει η θέση τους, οι Δαναΐδες θέτουν σε κίνδυνο την ακεραιότητα του Άργους, επιβεβαιώνοντας την πάγια αισχύλεια θέση για την παράβαση του μέτρου και τις συνέπειες αυτού. Τις συνέπειες των πράξεων τους θα δεχτούν και οι Ωκεανίδες, που αποφασίζουν να σταθούν στο πλευρό του Προμηθέα, παρακάμπτοντας τον Δία και την απόφαση του. Η σύγχυση που προκαλεί η στάση των γυναικών στις τραγωδίες του Αισχύλου πρέπει να αναιρεθεί και να επέλθει η ισορροπία· να παραδειγματιστούν οι υπόλοιποι, ώστε να αποφευχθούν αντίστοιχες πράξεις στο μέλλον. Κάθε φορά που το κατεστημένο κινδυνεύει να ανατραπεί, συνήθως οφείλεται στη γυναικεία παρόρμηση. Μια τέτοια κατάσταση, στην αισχύλεια παραγωγή, οδηγεί την πόλη και τον οίκο στο χάος και στην παρακμή.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε την συμβολή του ανδρικού προτύπου στις τραγωδίες που επεξεργαστήκαμε. Κάθε κίνηση των θυγατέρων επηρεάζεται ή ακόμα καλύτερα, υποκινείται από κάποιο ανδρικό πρότυπο. Οι Δαναΐδες ακολουθούν σε κάθε τους βήμα κάποιον άνδρα, άλλοτε τον πατέρα τους, άλλοτε τον Πελασγό και άλλοτε τον ίδιο τον Δία. Οι Ωκεανίδες αλλάζουν άρδην την στάση τους απέναντι στον θεό και τίθενται με το μέρος του Προμηθέα, ύστερα από την καθοδήγησή του. Η Ιφιγένεια θυσιάζεται στον βωμό των Αχαιών από τον ίδιο της τον πατέρα και θανατώνεται με τον πλέον τραγικό τρόπο, ενώ η Ιώ βιώνει το μαρτύριο της καταδίωξης του οίστρου εξαιτίας του έρωτα του Διός και της ζηλόφθονης συζύγου του Ήρας. Η επαναστάτρια Αντιγόνη αποφασίζει να σταθεί απέναντι στους άρχοντες της πόλης, να παραβεί τον ισχύοντα νόμο, για να τελέσει την ταφή του αδερφού της Πολυνείκη. Σε όλες τις περιπτώσεις που αναδείξαμε, οι κόρες της δραματικής παραγωγής του Αισχύλου δρουν πάντα σε συνάρτηση με την ανδρική επιβολή και υπό το πρίσμα της ανδρικής παρουσίας. Παράλληλα, την επαναφορά της κόρης που έχει παρεκκλίνει από το μέτρο καλείται να πραγματοποιήσει κάποιος άνδρας, είτε θνητός είτε θεός. Ο Ετεοκλής προσπαθεί να λογικεύσει τις γυναίκες τους χορού που κυριεύονται από φόβο βλέποντας τον παραταγμένο στρατό στις πύλες της πόλης. Ανύπαντρες κοπέλες, όπως οι Δαναΐδες και η Αντιγόνη, όταν δεν οριοθετούνται από έναν άνδρα αναπτύσσουν έντονες συναισθηματικές εξάρσεις, χαρακτηριστικό που θεωρείται απειλητικό για την

κοινωνική σταθερότητα της πόλης. Όταν ξεφεύγει από την προστασία κάποιου άνδρα, η κόρη του Αισχύλου βρίσκεται σε σύγχυση, ούσα απροστάτευτη και αδέσμευτη, και οδηγείται σε επαναστατικές πράξεις, προκαλώντας αναστάτωση στην πόλη. Οι ελεύθερες και χωρίς όρια κόρες στην Αισχύλεια παραγωγή, καταλήγουν να έχουν διαλυτικό ρόλο και να παραβιάζουν τους άγραφους και τους γραπτούς νόμους¹⁸⁹.

Εκτός από την προάσπιση του μέτρου, η παραγωγή του ποιητή θέτει στο επίκεντρο της τραγικής πλοκής το ζήτημα της δικαιοσύνης και της απόδοσης αυτής. Στις τραγωδίες που επεξεργαστήκαμε, οι πρωταγωνίστριες – κόρες, άλλοτε δρουν υποδειγματικά αποδεχόμενες την θεϊκή προσταγή και άλλοτε επαναστατούν, ξεπερνώντας τη θέση που οφείλουν να κατέχουν. Σε κάθε περίπτωση όμως, αποδίδεται η θεία δίκη από τον Δία. Οι κόρες του Δαναού, έχοντας διαταράξει την ισορροπία του Άργους, έχοντας αποκλίνει από την φύση τους και θανατώνοντας τους συζύγους τους, θα δεχτούν το ίδιο τέλος. Η δικαιοσύνη του Διός αποδίδεται ισότιμα σε άνδρες και γυναίκες, πάντα σε συνάρτηση με τις πράξεις και τις επιλογές τους. Χαρακτηριστικά είναι και τα παραδείγματα του Αγαμέμνονα και της Ιούς, όπως αναδείξαμε. Ο Αγαμέμνονας καλείται να επιλέξει ανάμεσα στον θάνατο της κόρης του και της επιτυχούς έκβασης της εκστρατείας των Αχαιών. Η άδικη πράξη του θανάτου της Ιφιγένειας από τον πατέρα της τιμωρείται με την δολοφονία του από την σύζυγό του, Κλυταιμνήστρα. Μάλιστα, ο ίδιος ο χορός αναγνωρίζει την αδικία της απόφασής του, αποδίδοντάς του την ευθύνη του θανάτου της κόρης του. Το δίλημμα στο οποίο υπεβλήθη είναι τραγικό, αλλά η επιλογή είναι δική του και δεν υποβαθμίζεται η σοβαρότητά της. Η ζωή της Ιφιγένειας, παρότι είναι κόρη, είναι τόσο σημαντική ώστε ο οίκος του Αγαμέμνονα να αμαυρωθεί με τα εγκλήματα της συζυγοκτονίας και της μητροκτονίας. Από την άλλη, η κόρη του Ινάχου, μετά το πολύπαθο ταξίδι της, γεννά τον Έπαφο, τον γιο του Διός, του οποίου η γενιά εδραιώνεται στην Αίγυπτο και η Ιώ γίνεται αποδέκτης σεβασμού και εκτίμησης. Η Ιώ θα φύγει από τη ζωή μόνο όταν προκύψουν από εκείνη δοξασμένοι διάδοχοι και το όνομά της γίνει γνωστό σε όλη τη Μεσόγειο. Η κατάληξη της ταραχώδους περιπλάνησης της κόρης, έχει αίσιο τέλος, καθώς ο θεός εδραιώνεται στην βασιλία των ουρανών. Η θεϊκή μανία που περιγράφεται στον *Προμηθέα* δίνει τη θέση της στην θεϊκή σύνεση και την απόδοση δικαιοσύνης από τον παντοδύναμο θεό. Ο Δίας,

---

¹⁸⁹ Easterling, 2020, σ. 158.

όχι μόνο δεν εχθρεύεται το ανθρώπινο γένος, όπως υποστηρίζει ο Προμηθέας, αλλά φροντίζει για την διαιώνισή του. Το μαρτύριο του οίστρου, αποτέλεσε το τίμημα που πλήρωσε η Ιώ, ώστε να κατακτήσει την πολυπόθητη υστεροφημία του αρχαιοελληνικού ιδεώδους.

Ο τρόπος κατά τον οποίο απονέμεται η δικαιοσύνη του Διός στην αισχύλεια δημιουργία προκαλεί αρκετά ερωτήματα, τα οποία θεωρούμε πιθανό ότι απασχόλησαν και τον ίδιο τον ποιητή. Το δίκαιο που επιβάλλει σε κάθε περίπτωση ο Δίας, εικάζουμε ότι προκαλεί ανάμεικτα συναισθήματα τόσο στο θεατρικό κοινό όσο και στον σύγχρονο αναγνώστη. Οι Δαναΐδες καθ' όλη την εξέλιξη του έργου, αρνούνται να συνάψουν γάμο με τους γιους του Αιγύπτου λόγω της βίαιης συμπεριφοράς τους. Μάλιστα, αυτή τους η στάση τους οδηγεί στο να παρακάμψουν τον ίδιο τον Δαναό και την απόφασή του να μην δεχτεί την πρότασή τους για την ένωση με τις κόρες του. Προκύπτει, επομένως, το ερώτημα: διαπράττουν ύβρη προς την Αφροδίτη αρνούμενες τον γάμο ή έχουν δίκιο, έχοντας την στήριξη του πατέρα τους σε κάθε τους βήμα; Η Αντιγόνη θέλει να τελέσει την ταφή του αδερφού της Πολυνείκη, υποστηρίζοντας ότι η δικαιοσύνη του Διός απεδόθη με τον θάνατο και των δύο. Η απόφασή της, που υποκινείται από τους συγγενικούς δεσμούς που την συνδέουν με τον Πολυνείκη, είναι δίκαιη και ικανή να παρακάμψει το ψήφισμα ή ο ισχύοντας νόμος ξεπερνά κάθε ηθική καταβολή; Αντίστοιχα, το μαρτύριο του οίστρου της Ιούς είναι δίκαιο αντίτιμο για την υστεροφημία της ηρωίδας ή το θέλημα του νέου βασιλιά των ουρανών ξεπερνά κάθε προηγούμενο όριο; Τέλος, η μεταστροφή των Ωκεανίδων είναι λογική εξέλιξη, αφού αποτελούν μάρτυρες της άδικης επιβολής του Διός ή ξεπερνούν το μέτρο λόγω της εναντίωσής τους προς το θέλημα του θεού;

Το βασικότερο όμως ερώτημα που φαίνεται ότι επηρέασε τον ίδιο τον δημιουργό είναι το: ποιος ορίζει το δίκαιο; Μελετώντας τις τραγωδίες του Αισχύλου, εκτός από τον παραδοσιακό δημιουργό, τον τραγικό ποιητή που προασπίζει με κάθε τρόπο την καθεστηκυία αθηναϊκή πραγματικότητα, πιστός στους νόμους και τα ιδεώδη, συναντάμε έναν ανήσυχο δραματουργό. Στις τραγωδίες του Αισχύλου το δίκαιο βρίσκεται σε μια συνεχή πάλη με το άδικο, ενώ τα όρια και των δύο είναι ιδιαίτερα ρευστά. Το ηθικό δίκαιο συγκρούεται με το πολιτειακό και τα δύο μαζί έρχονται σε ρήξη με την δικαιοσύνη των θεών, και συγκεκριμένα του Διός. Η απονομή της δικαιοσύνης του Διός, συχνά προϋποθέτει παράπλευρες απώλειες, θέτοντας την

αξιοκρατία αυτής υπό αμφισβήτηση. Όντας σταθερός στις αξίες της πόλης, προσπαθεί να προασπίσει το θεϊκό δίκαιο και τους νόμους της. Η καλλιτεχνική του όμως υπόσταση και το δημιουργικό του ταλέντο συγκρούονται διαρκώς με τις παραδεδεγμένες θεωρήσεις της ζωής. Ο ίδιος ο ποιητής στον Προμηθέα αμφισβητεί την απονομή δικαιοσύνης από τον Δία, θίγοντας την αξιοπιστία του ίδιου του θεού.

Εξίσου σημαντικό είναι και το ζήτημα της επιλογής. Σύμφωνα με την αισχύλεια θέση, όπως αυτή διαφαίνεται από την παραγωγή του ποιητή, οι άνθρωποι έχουν πάντα επιλογή, ακόμη κι αν το δίλημμα το οποίο τίθεται είναι τραγικό· ακόμη κι αν μοιάζει με μονόδρομο, η τελική επιλογή είναι δική τους. Η θυσία της Ιφιγένειας είναι επιλογή του πατέρα της, παρότι η αποτυχία του αγώνα θα είχε τραγικές συνέπειες για την φήμη του. Οι Ωκεανίδες, οι Δαναΐδες και, φυσικά, η Αντιγόνη, επιλέγουν την συγκεκριμένη επαναστατική στάση που τηρούν, παραβαίνοντας το μέτρο και τη θέση τους. Η επιλογή και οι επιπτώσεις αυτής της επιλογής οφείλονται στις ίδιες τις πρωταγωνίστριες. Εκείνες διαπλάθουν την τύχη και την κατάληξή τους. Η επιβολή δικαίου, έτσι όπως παρουσιάζεται από τον Αισχύλο, αποτελεί συνάρτηση της ελεύθερης επιλογής των ατόμων.

Η θεατρική παραγωγή του ποιητή και τα ζητήματα που θίγονται σε αυτή, είναι ποικίλα και πολυσύνθετα. Στην παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την σημασία που λαμβάνει η κόρη στην παραγωγή του ποιητή. Η παραγωγή του Αισχύλου, όμως, είναι ανεξάντλητη πηγή γνώσης και έρευνας για τα αθηναϊκά ιδεώδη, καθώς και για την ιδεολογική συγκρότηση του ποιητή. Ευελπιστούμε με την παρούσα εργασία να φωτίσαμε με κάποιον τρόπο μια πτυχή της πολυδιάστατης αισχύλειας δημιουργίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bachvarova, M. R., 2009. "Suppliant Danaids and Argive Nymphs in Aeschylus" *The Classical Journal*, Apr-May, 104:289-310.
- Bakewell, G., 2008. "Aeschylus' "Supplices" 11-12: Danaus as "Πεσσονομων"" *The Classical Quarterly New Series*, May, 58:303-7.
- Biscardi, A., 2010. *Αρχαίο ελληνικό δίκαιο*. Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Cairns, D., 2010. «Ηθικές αξίες» στο *Ώψεις και θέμα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, επιμ. Δ. Ι. Ιακώβ (3η έκδ.), 422 – 444, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Caldwell, R. S., 1973. "The misogyny of Eteocles", *Arethusa*, Fall, 6:197-231.
- Caldwell, R. S., 1974. "The psychology of Aeschylus' "Supplices""", *Arethusa*, 7:45-70.
- Cohen, D., 1989. "Seclusion, Separation, and the Status of Women in Classical Athens" *Greece & Rome*, 36:3-15.
- DeVito, A., 1999. "Eteocles, Amphiaraus, and Necessity in Aeschylus' 'Seven against Thebes'", *Hermes*, 127:165-71.
- Furley, W. D., 1986. "Motivation in the Parodos of Aeschylus' Agamemnon", *Classical Philology*, 81:109-21.
- Gantz, T., 1987. "Love and Death in the "Suppliants" of Aischylos", *Phoenix*, 32:279-87.
- Garvi, A., 2014. "Closure or indeterminacy in Septem and other plays?", *The Journal of Hellenic Studies*, 134:23-40.
- Gewirtz, P., 1988. "Aeschylus' Law", *Harvard Law Review*, 101:1043-55.
- Golden, L., 1962. "Zeus the Protector and Zeus the Destroyer" *Classical Philology*, 57:20-6.
- Gomme, A. W., 1925. "The position of women in Athens in the fifth and fourth centuries", *Classical Philology*, 20:1-25.
- Gould, J., 1980. "Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens", *The Journal of Hellenic Studies*, 100:38-59.
- Griffith - Williams, B., 2012. "Oikos, family feuds and funerals: argumentation and evidence in athenian inheritance disputes", *The Classical Quarterly New Series*, 62: 145-62.
- Grube, G. M. A., 1970. "Zeus in Aeschylus", *The American Journal of Philology*, 91:43-51.

- Hoppin, J. C., 1901. "Argos, Io, and the Prometheus of Aeschylus", *Harvard Studies in Classical Philology*, 12:335-45.
- Inoue, E., 1977. "Prometheus as Teacher and the Chorus's Descent", *The Classical Quarterly*, 27:256-60.
- Ireland, S., 1974. "The problem of motivation in the Supplices of Aeschylus", *Rheinisches Museum für Philologie*, 14-29.
- Just, R., 1985, "Freedom, slavery and the female psyche", *History of Political Thought*, 6:169-88.
- Just, R., 1989. *Women in Athenian Law and Life*. London: Routledge.
- Katz, M., 1992. "Ideology and "The Status of Women" in Ancient Greece", *History and Theory*, 31:70-97.
- Kitto, H. D. F., 1993. *Η αρχαία ελληνική τραγωδία*. Αθήνα: Παπαδήμα.
- Kitto, H. D. F., 1934. "The Prometheus", *The Journal of Hellenic Studies*, 54:14-20.
- Lacey, W. K., 1968. *The family in classical Greece*. N.Y.: Cornell University Press.
- Lamari, A. A., 2007. "Aeschylus' Seven Against Thebes vs. Euripides' Phoenissae: Male vs. Female Power" *Wiener Studien*, 120:5-24.
- Lawrence, S. E., 2007. "Eteocles' Moral Awareness in Aeschylus' "Seven" ", *The Classical World*, 100:335-53.
- Lesky, A., 1966. "Decision and Responsibility in the Tragedy of Aeschylus", *The Journal of Hellenic Studies*, 86:78-85.
- Lesky, A., 1987. *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, τόμος Α': Από τη γένεση του είδους ως τον Σοφοκλή, 3η έκδοση (μτφρ. Νίκος Μ. Χουρμουζιάδης) Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Lloyd-Jones, H., 1956. "Zeus in Aeschylus", *The Journal of Hellenic Studies*, 76:55-67.
- Lloyd-Jones, H., 1962. "The Guilt of Agamemnon", *The Classical Quarterly*, 12:187-99.
- Lloyd-Jones, H., 2001. "Zeus, Prometheus, and Greek Ethics", *Harvard Studies in Classical Philology*, 101:49-72.
- MacDowell, D. M., 2015. *Το δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών χρόνων*, (μτφρ. Γιώργος Μαθιουδάκης). Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Macurdy, G. H., 1944. "Had the Danaid Trilogy a Social Problem?", *Classical Philology* 39:95-100.

- Mossé, C., 1991. *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Αθαν. Δ. Στεφανής). Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Mossmann, J., 2010. «Γυναικείες φωνές», στο *Όψεις και θέματα της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, επιμ. Δ. Ι. Ιακώβ (3η έκδ.), 489-508, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμα.
- Nussbaum, M., 1985. "Aeschylus and Practical Conflict", *Ethics*, 95:233-67.
- Orwin, C., 1980. "Feminine Justice: The End of the Seven against Thebes", *Classical Philology*, 75:187-96.
- Podlecki, A. J., 1964. "The Character of Eteocles in Aeschylus' Septem", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 95:283-99.
- Pritchard, D. M., 2014. "The position of Attic women in Democratic Athens", *Greece & Rome*, 61:174-193.
- Reeves, C. H., 1960. "The Parodos of the "Agamemnon"", *The Classical Journal*, 55:165-71.
- Richter, D. C., 1971. "The Position of Women in Classical Athens", *The Classical Journal*, 67:1-8.
- Robertson, H. G., 1936. "Δίκη and ὕβρις in Aeschylus' Suppliants", *The Classical Review*, 50:104-109.
- Robertson, N., 1975. "Aeschylus and Zeus", *The Classical Outlook*, 53:29-31.
- Schaps, D., 1977. "The Woman Least Mentioned: Etiquette and Women's Names", *The Classical Quarterly*, 27:323-31.
- Schild, B. Ξ., 2001. *Οι γυναίκες της ελληνικής αρχαιότητας - Καταδίκες μνήμης*. Αθήνα: Ερμής.
- Scott, W. C., 1987. "The Development of the Chorus in Prometheus Bound", *Transactions of the American Philological Association*, 117:85-96.
- Sommerstein, A. H., 1977. "Notes on Aeschylus' "Suppliants"", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 24:67-82.
- Syropoulos, S., 2003, *Gender and the Social Function*, BAR International series 1127: Oxford.
- Syropoulos, S., 2009, "Infant exposure in myth and in the social life of classical Athens", *Mésogeios méditerranée*, 35:95-106
- Todd, O. J., 1925. "The Character of Zeus in Aeschylus' Prometheus Bound", *The Classical Quarterly*, 19:61-7.

- Whibley, L., 1905. *A Companion to Greek Studies*, Cambridge: University Press.
- White, S., 2001. "Io's World: Intimations of Theodicy in Prometheus bound", *The Journal of Hellenic Studies*, 121:107-40.
- Winnington-Ingram, R. P., 1961. "The Danaid Trilogy of Aeschylus", *The Journal of Hellenic Studies*, 81:141-52.
- Wolff, H. J., 1944. "*MARRIAGE LAW AND FAMILY ORGANIZATION IN ANCIENT ATHENS: A Study on the Interrelation of Public and Private Law in the Greek City*", *Traditio*, 2:43-95.
- Zeitlin, F. I., 1965. "The Motif of the Corrupted Sacrifice in Aeschylus' Oresteia", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 96:463-508.
- Zeitlin, F. I., 1985. "Playing the Other: Theater, Theatricality, and the Feminine in Greek Drama", *Representations*, 11:63-94.
- Οδηγός για την Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, (συλλογικό), 2007, επιμ. P. E. Easterling, (μτφρ. Ρόζη Λίνα, Βαλάκας Κώστας), Ηράκλειο: Πανεπιστημιακής Εκδόσεις Κρήτης.
- Μαργαρίτη, Αικ., 2010. *Ο θάνατος της αγάμου κόρης στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 32-3

ΠΗΓΕΣ

- Άνδοκίδου, *Κατὰ Αλκιβιάδου*, μτφρ. Σ. Τζουμελέας, 1939, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Απολλοδώρου, *Κατὰ Νεαίρας*, μτφρ. Γ. Μ. Χριστοδούλου, 2008, Αθήνα: στιγμή.
- Θουκυδίδης, *Περικλέους Ἐπιτάφιος*, μτφρ. Ε. Λαμπρίδη, 1962, Αθήνα: Γκοβόστης.
- Ἰσαῖος, *Πρὸς Ξεναίνετον περὶ τοῦ Ἀριστάρχου κλήρου*, μτφρ. Π. Δημάκης, 1994, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Μενάνδρου, *Δύσκολος*, μτφρ. Θρασύβουλος Σταύρου, 1915, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ).
- Ξενοφῶν, *Οἰκονομικός*, μτφρ. Ἐφη Δημητριάδου-Τουφεξή, 2007, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι: «Ἀλκιβιάδης»*, μτφρ. Γιώργος Αθαν. Ράπτης, 2007, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι: «Σόλων»*, μτφρ. Α.Ι. Γιαγκόπουλος - Ζ.Ε. Μαλαθούνη, 2012, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ).
- Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι: «Κίμων»*, μτφρ. Γιώργος Αθαν. Ράπτης, 2007, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.